

e-ISSN: 2757-6108

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

CİLT/VOL: 4, SAYI/NO: 4, HAZİRAN/JUNE 2022

Haziran / June • Sayı / Number: 2022/4

e-ISSN: 2757-6108

Başlangıç / Founded: 2020

Yayın Aralığı / Period: Yılda 2 Sayı

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi, Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Derneği'nin yılda iki kez yayımlanan **uluslararası hakemli** dergisidir. Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarına, yayın hakları Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi'ne aittir.

The Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJLS) is a refereed international journal which is published by Interdisciplinary Language Studies Association. Writers are solely responsible for the content of their articles and the copyright belongs to the Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJLS).

İmtiyaz Sahibi / Licensee

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Derneği

Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Yazı Kurulu / Editorial Board	Dil Editörleri / Language Editors
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Başkan) (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Cüneyt AKIN (Türkçe / Turkish) Öğr. Gör. Nurcan İLBAŞ (İngilizce / English)
Prof. Dr. Cüneyt AKIN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)	Dizin Sorumlusu / Index Supervisor
Dr. Ferdi BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)	Dr. Ferdi BOZKURT
Dr. Fatih DOĞRU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)	Mizanpaj Editörü / Layout Editor
	Dr. Fatih DOĞRU

Yayın Danışma Kurulu / Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN 'Türk Dili' (Ege Üniversitesi)	Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM 'Sosyoloji' (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN 'Türk Dili' (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Cemil YÜCEL 'Eğitim' (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür AY 'Türk Dili' (Uşak Üniversitesi)	Prof. Dr. Yakup ÇİVELEK 'İlahiyat-Arapça' (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ 'Coğrafya' (Anadolu Üniversitesi)	Prof. Dr. Beyhan KANTER 'Edebiyat' (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Prof. Dr. Kasım TURHAN 'Felsefe' (Şımak Üniversitesi)	Prof. Dr. Halil İbrahim GÜRCAN 'İletişim' (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferit USLU 'Felsefe' (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)	Doç. Dr. Naci KULA 'Psikoloji' (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cafer AYDIN 'Matematik' (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)	Prof. Dr. Sinan SARAÇLI 'İstatistik' (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Yurtdışı Temsilciler / Representatives Abroad

Prof. Dr. Nikolay YEGOROV (Rusya Federasyonu)	Doç. Dr. Neriman HASAN (Romanya)
Prof. Dr. Napil BAZILHAN (Kazakistan)	Prof. Dr. Ekrem ÇAVUŞEViÇ (Hırvatistan)
Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA (Kırgızistan)	Prof. Dr. Lindita Xhanari LATİFİ (Arnavutluk)
Prof. Dr. Oktay AHMED (Makedonya)	Prof. Dr. Elisabed BZHALAVA (Gürcistan)

Dergimizin tarandığı dizinler / Indexes:

	MLA International Bibliography
	Index Copernicus
	International Scientific Indexing (ISI)
	Citefactor
	Directory of Research Journals Indexing
	ROAD
	Asos
	Türk Eğitim İndeksi

OKUYUCU MEKTUPLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki görüş, yorum ve önerilerinizi editöre gönderiniz.
Readers are highly encouraged to express their views, comments or suggestions on published articles, to the editor.

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
dadadergisi@gmail.com

Adres: İstiklal Mahallesi, Duru Sokak, Duru Apartmanı, Nu: 8/4
Odunpazarı / Eskişehir / TÜRKİYE
Telefon: 0222 2393750 / 2350
Belgegeçer: 0222 2291418
e-posta: dadadergisi@gmail.com

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of the Issue

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi olarak bu sayımıza hakemlik yapan değerli bilim insanlarına desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

The Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJILS) wishes to appreciate the valuable scientists who refereed this issue for their assistance.

Haziran 2022/4 Hakemleri / Reviewers for June, 2022/4

Prof. Dr. Ayşe İLKER, Manisa Celal Bayar Üniversitesi / Manisa Celal Bayar University

Prof. Dr. Fevzi KARADEMİR, Düzce Üniversitesi / Duzce University

Prof. Dr. Nergis BİRAY, Pamukkale Üniversitesi / Pamukkale University

Prof. Dr. Nurettin DEMİR, Hacettepe Üniversitesi / Hacettepe University

Prof. Dr. Turgut KOÇOğLU, Erciyes Üniversitesi / Erciyes University

Doç. Dr. Kamil SARITAŐ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Eskisehir Osmangazi University

Doç. Dr. Soner SAğLAM, Pamukkale Üniversitesi / Pamukkale University

Doç. Dr. Talat DİNAR, Süleyman Demirel Üniversitesi / Suleyman Demirel University

Doç. Dr. Turgay SEBZECİOğLU, Mersin Üniversitesi / Mersin University

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih ÜNAL, Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University

Dr. Öğr. Üyesi Samet TAŐCI, Nevşehir Hacı BektaŐ Veli Üniversitesi / Nevsehir Hacı Bektas Veli University

Dr. Öğr. Üyesi Serdar KARAOğLU, Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÖZTÜRK, MuŐ Alparslan Üniversitesi / Mus Alparslan University

Dr. Duygu KAMACI GENCER, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Eskisehir Osmangazi University

Öğr. Gör. Dr. Aksamai OMURALIEVA, UŞak Üniversitesi / Usak University

Öğr. Gör. Dr. Ezgi ASLAN, Anadolu Üniversitesi / Anadolu University

Öğr. Gör. Dr. Seçkin SARP KAYA, Ege Üniversitesi / Ege University

Öğr. Gör. Dr. şerife SAZAK, BaŐkent Üniversitesi / Baskent University

Dr. Merve DEMİRBAŐ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

Araştırma / Research

- Karaçay-Malkar Atasözlerinde Hayvan Sembolizmi
(Animal Symbolism in Karachay-Malkar Proverbs) 1-13
Erhan SOLMAZ

Araştırma / Research

- Protokol Önermelerinden Hareketle Bilim Dilinin Sınırlarına Dair Bir Betimleme Denemesi
(A Description Attempt on the Limits of the Language of Science from Protocol Propositions)..... 14-30
Sezergül YIKMIŞ

Araştırma / Research

- Tercüme-i Enisü'l-Ârifin ve Ki(m)'li Tümce Yapıları
(Tercüme-i Enisü'l-Ârifin and Sentence Structures with 'Ki(m)') 31-52
Neşe AYDIN KARAASLAN

Araştırma / Research

- Automated Essay Scoring Feedback in Foreign Language Writing: Does it Coincide with Instructor Feedback?
(Yabancı Dilde Yazmada Otomatik Kompozisyon Puanlama Geribildirimi Eğitmen Geribildirimi ile Uyumlu mu?)
..... 53-62
Musa TÖMEN

Araştırma / Research

- Coodarbeşim Destanı'ndaki Özolgu Yapıları
(Realia Structures in the Coodarbeshim Epic) 63-79
Ali YEŞİLDAĞ

Araştırma / Research

- Türkçede Paradoks
(Paradox in Turkish) 80-92
Rabia Leyla BAĞ

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

Kitap İncelemesi / Book Review

- “Ermenek Yörük Ağzı” Adlı Eser Üzerine
(About of the “Ermenek Yörük Ağzı” Named Book) 93-96
Songül İLBAŞ

Kitap İncelemesi / Book Review

- “Eskişehir İli Manav Ağızları” Adlı Eser Üzerine
(About of the “Eskişehir İli Manav Ağızları” Named Book) 97-99
Büşra BELEK

Karaçay-Malkar Atasözlerinde Hayvan Sembolizmi

Erhan SOLMAZ¹

Karaçay-Malkar Atasözlerinde Hayvan Sembolizmi

Özet

Türk kültür ekolojisi içerisinde gerek yaşadıkları coğrafyada inşa ettikleri kültürel unsurlar gerekse de çevrelerindeki milletlerle girdikleri etkileşim ile yarattıkları kendine has kültürel doku ile Karaçay ve Malkar Türkleri, Türk dili ve halk bilgisi verimleri bağlamında önemli bir yere sahiptir. Karaçay ve Malkar adı aynı zamanda bu boyların yaşamakta olduğu iki bölgenin adıdır. Bu iki boyun sözlü kültürlerinde pek çok yaratma bulunmaktadır. Bunların başında ise atasözleri gelmektedir. Bireysel bilgi ve tecrübenin çeşitli söz oyunlarıyla kalıplaştırılıp kültürel belleği aktarma rolünü üstlenen bu verimler; yaratıldıkları toplumların insan, doğa, dünya algısı ve toplumsal yapılarıyla ilgili benzersiz doneler sunar. Bu bağlamda atasözleri anlamsal boyutlarıyla da toplumların somut eylemsel düşüncelerini anlamaya da imkan verir. Yaşadığı çevreden bağımsız olamayan insanın kendisi dışındaki varlıklarla kurduğu iletişim ve onlara yüklediği anlamlar da yine bu kalıp ifadelerde kendine yer edinir. Bu noktada bu çalışmanın konusu, Karaçay-Malkar atasözlerindeki hayvan sembolizminin anlam katmanlarını çözümlenektir. Bu çalışmanın sınırları içerisinde insanın doğadan ayrı bir varlık olmadığı ve insanın bir olayı ifade ederken bunlardan ne ölçüde istifade ettiği tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Atasözler, Karaçay-Malkar, sembol, hayvan, aktarım

Animal Symbolism in Karachay-Malkar Proverbs

Abstract

Karachay and Malkar Turks have an important place in Turkish cultural ecology, both with the cultural elements they built in the geography they live in, and with their interaction with the nations around them, with their unique cultural texture, in the context of Turkish language and folklore yields. The names of Karaçay and Malkar are also the names of the two regions where these tribes live. There are many creations in the oral cultures of these two tribes. At the beginning of these are proverbs. These yields, which play the role of transferring cultural memory by stereotyping individual knowledge and experience with various wordplays, offer unique data about the human, nature, world perception and social structures of the societies in which they are created. In this context, proverbs also allow to understand concrete action thoughts of societies with their semantic dimensions. The communication established by the human being, who cannot be independent of the environment he lives in, and the meanings he ascribes to them, also take their place in these stereotypical expressions. At this point, the subject of this study is to analyze the layers of meaning of animal symbolism in Karachay-Malkar proverbs. Within the boundaries of this study, it will be discussed that human is not a separate entity from nature and to what extent humans benefit from these while expressing a phenomenon.

Key Words: Proverbs, Karachay-Malkar, symbol, animal, transmission

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Kafkasya'nın sosyo-kültürel yapısı; tarihin farklı dönemlerinde Karadeniz yolu ile batıdan, Sibirya-Orta Asya-Güney Rusya bozkırları yolu ile kuzeyden, Anadolu-Ön Asya Mezopotam-

¹ Doç. Dr, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erhan.solmaz@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4842-4614

ya yolu ile güneyden gelen farklı kavimler ve uygarlıkların getirdikleri kültürel ve etnik unsurların Kafkas yerli halklarıyla karışmasıyla oluşmuştur (Tavkul 2002: 972). Karaçay Malkar Türkleri günümüzde Rusya Federasyonu'nun Kafkasya bölgesi sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. Türk kültür ekolojisi içerisinde kendine has özellikleriyle ön plana çıkan Karaçay-Malkar Türklerinin güçlü bir sözlü kültür geleneği vardır. Her ne kadar bu kültür evreninin en tanınmış yaratmaları "Nart Destanları" olsa da atasözleri yine bu evren içerisinde önemli verimlendendir.

Karaçay-Malkarlılar atasözlerine kendi dillerinde "Nart söz" adını verirler. "Nartlar" Kafkas halklarının mitolojilerinde, Kafkasyalıların ataları olduklarına inanılan efsanevi bir halktır. Abhaz, Adige, Oset, Çeçen gibi halklarla birlikte Karaçay-Malkar folklorunda da Nart efsaneleri geniş bir yer tutar. Başlıca kahramanları Özümek, Sosurka, Batrez, Kara Şavay, Alavgan, Fuk, Satanay Biyçe gibi adlar taşıyan Nart halkının, günümüzdeki Kafkasya halklarının ataları olduğuna dair inanç Kafkas halkları arasında oldukça yaygındır. Karaçay-Malkarlılar bu sebeple çok eski devirlerden beri atasözlerine "Nart söz" adını vermektedirler (Tavkul 2001:5). Bireysel bilgi ve tecrübenin çeşitli söz oyunları ile gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir yere sahip olan atasözleriyle ilgili olarak bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmamızın kapsam ve sınırlılıkları göz önüne alındığında bunların hepsini vermemiz mümkün değildir ancak bunlardan önemli gördüğümüz birkaçını vermek istiyoruz.

Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı çalışmasında atasözlerini şu şekilde tanımlar:

"Atasözleri, Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnanırcı ve kut-saldırlar. Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Millet'in ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözünüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözünü en büyük yargıç olarak görev yapar" (1984: 199).

Yusuf Çotuksöten, *Atasözlerimiz* isimli çalışmasında atasözleri ile ilgili olarak şu tanımları yapar; "Atasözleri, sözlü kültürün en önemli unsurlarından bir tanesidir. Toplumların yaşam biçimlerini, değer yargılarını ortaya koyan, az sözle çok kavram ve yargının anlatıldığı söz birlikleri durumundaki atasözleri, toplumların var oluş süreci içinde oluşup kuşaktan kuşağa aktarılması sebebiyle ayrıcalıklı bir öneme sahiptir" (1988: 7).

Bir başka ifadeyle atasözleri, sözlü bir şekilde bireyler arasında dolaşması sebebiyle sözlü kültürün önemli unsurlarından birisi hâline gelmektedir. Diğer sözlü geleneklerde (bilmece, deyimler vs.) olduğu gibi atasözleri de yazının varlığından önce sözlü kültür dairesi içerisinde ortaya çıkmıştır. Atasözleri, yazısı olmayan toplumlarda bu özelliğiyle eğitici bir unsur olarak da görev yapmıştır, yapmaktadır (Walter 1995:21).

İnsanoğlunun deneyimlerinden, bilgeliğinden ve benzetme gücünden kaynaklanan atasözleri dünyanın her dilinde vardır (Aksan 1995: 362). Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının atasözlerinde de önemli benzerlikler kendini gösterir. Birçok atasözünü, bazen bir iki

sözcük değişmesi, bazen de bir iki ses değişmesi ile öteki Türk lehçelerinde görölmektedir (Alkaya, 2001: 58).

Bu tanımlardan hareketle biz de atasözlerini şu şekilde ifade edebiliriz; atalarımız tarafından söz sanatlarıyla kurulmuş, uzun gözlem ve tecrübeler sonucunda üretilmiş, her konu hakkında söylenebilen geçmiş tecrübeler, görüşler vb. konuları işleyen nesilden nesile sözlü veya yazılı olarak aktarılan öğüt verici sözlerdir.

Gündelik hayatta ampirik bir yolla elde edilen bilginin sözün ve ezginin koruyuculuğunda saklanıp aktarıldığı atasözleri, içerik bakımından oldukça zengin sözlü yaratmalardır. Bu yaratmalardaki temel özelliklerden biri de verilmek istenen mesajın benzetmeler yoluyla dinleyici/okuyucuya sunulmasıdır. Bu bağlamda atasözlerinde benzetme unsurları oldukça zengindir. Çalışmamız kapsamında ise biz de hayvanların kullanıldığı atasözlerini anlamsal boyutlarıyla izah etmeye çalışacağız. Bu kısma geçmeden önce sembol ve hayvan sembolizmi kavramları üzerinde durmak istiyoruz. “İnsan bir kavramı neden sembollerle anlatmak ister?” sorusu bu noktada önem kazanmaktadır. Peki sembol nedir?

2. Sembol Kavramı Üzerine

Dili kullanabilme bilgi ve becerisiyle doğadan ayrılmış olan insanoğlu, toprağı ekip biçme, alet edevat yapabilme özelliğiyle de doğaya bir anlamda bağımlı kalmıştır. Çünkü bütün bu yapıp etmeleri doğadaki ham maddeyi kullanabilmesiyle mümkün olmuştur. Bu noktada insanın doğa ile olan ilişkisinin arka planında onun doğaya bağımlı bir varlık olması yatmaktadır. İnsan doğada yaşam bulan, yaşamını doğa içindeki koşulların etkisiyle şekillendiren ve zorunlu olarak da bir şekilde doğayla ilişki içinde var olabilen bir canlıdır (Gül 2013: 18). Ancak insanın doğayı algılamada ve anlamlandırmada kullandığı duyularının sayısı ve niteliği oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle insan doğayı kimi zaman ruhsal olarak anlamlandırmaya çalışmıştır.

İnsan diğer canlılardan farklı olarak doğayı anlamlandırmaya çalışır. Bunun için de kendi ruhunun yaratıcılığından faydalanır. Jung’a göre doğanın bir parçası olan insanın ruhu tıpkı doğa gibi sınırsızdır ve insan ne ruhunu, ne de doğayı tanımlayabilir. Sadece olabildiğı kadar, doğayı nasıl algıladığını tarif edebilir (Jung 2009: 23). İnsan sahip olduğu beş duyu organıyla anlamlandıramadığı doğasındaki bir gizemi veya tinsel olayı bu dünyaya ait gerçek donelerle anlatmak için ihtiyaç duyduğu tek şey sembollerdir.

“Sembol” sözcüğü binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Eski Yunanca’da sumbolon; tanıma ve onaylama işareti veya ikiye ayrılmış bir nesnenin parçaları için kullanılırdı. İki insan tarafından saklanan parçalar birleştirildiğinde kimlikleri ve aralarındaki bağ doğrulanmış sayılırdı. Sumbolon kelimesinin aslı ise "sum-ballein" olup bağlama, değiştirme, birbirinden ayrılmış iki parçayı bir araya getirme anlamları taşımaktadır. Sumbolon, Yunancadan, Latinceye (symbolus olarak), Latineden diğer batı dillerine (İtalyanca: simbolo, Almanca: Symbol, İngilizce: symbol, Fransızca: symbole olarak) geçmiştir (Kızıl 2018: 329).

Genel olarak işaret, alâmet, nişan ve belirtilerle kastedilen şeyleri içine alan sembol, Türkçede kullanılagelmiş olan timsal veya remz kelimesinin karşılığıdır (Develioğlu 2013: 57). Sembol/Simge, ansiklopedik olarak da “Bir kavramı, bir düşünceyi belirten, bu kavram veya düşüncenin amblemi olan, onu somutlaştıran im, işaret, sembol şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu anlamda sembolü doğuran şey, temsil etme işlevini yerine getirmeye yönelik, zihinsel bir eylem değildir. İlkel insanlar sembol ile temsil ettiği şey arasında bir bütünleşme olduğunu hissettiklerinde onu sembol olarak kabul etmektedirler. (Bruhl 2016: 159). Guénon, sembolizmin temel işlevinin, insanı tabiatüstü ya da metafizik hakikatlerin bilgisine ulaştırmak olduğunu belirtir (Guénon 2010: 195-196). Bir ifade biçimi olarak da semboller sözlü yaratılarda ve özellikle de atasözlerinde kullanılmıştır. İnsanın doğadan devraldığı ve sembol olarak kullandığı unsurların başında hayvan gelir. Burada şu soruyu sormak yerinde olacaktır, hayvanlar ne ölçüde ve hangi gerekçelerle sembol olarak kullanılmaktadır? Elbette bu sorunun cevabı bir anlamda insan-hayvan arasındaki ilişkide gizlidir.

2.1. Sembolizm-Hayvan ve Atasözü İlişkisi

Başlangıçtan günümüze insanlar hayvanları farklı şekillerde kullanmış ve onlardan yararlanmışlardır. Beslenmeden kutsala, bu ilişkiler sosyo-ekonomik, kültürel ve dini açılardan olmak üzere değişik boyutlarda oluşmaktadır. Doğal yaşamın bir parçası olan insan, bilhassa avcı-toplayıcı dönemde doğa, hayvan ve tabii olaylar arasında kutsala varan bir ilişki kurmuş bunu da söz marifetiyle kalıcı hale getirmiştir. Bu bağlamda ilkel insan gözlemler sonucunda hayvanlara saygı duymuş ve bu hayvanlarla ilgili farklı kültürel ve sanatsal uygulamalar göstermiştir (Siddiq 2019: 143) bu sanatsal uygulamalar taş, kaya, ağaç kemik gibi nesnelere oyulan heykel olabileceği gibi kimi zaman mağara duvarlarına yapılan hayvan resimleri olarak günümüze kadar gelmiştir.

Bu tarz nesnel sanat ürünlerinin yanı sıra hayvan taklidine dayanan bir takım törensel uygulamalar ve ritüeller ilkel toplulukların resimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yine bu anlamda insan hayvan sembolizmi ile bir anlamda kalıcılığını, doğaya ve doğal yaşama dair tecrübesini bu kez de söz vasıtasıyla taşımıştır. Bu tanımlama sisteminin anolojik düşünceyle izah etmek mümkündür. Buna göre aktarılmak istenen soyut düşüncelerin bilgi ve tecrübelerin somut ve kalıcı bir hâle getirilmesi hususunda işlevsel açıdan etkin bir şekilde kullanıldıkları görülmektedir (Keskin 2020: 167).

Burada şu tespiti yapmanın da doğru olduğu kanaatindeyiz; sembol olarak kullanılan hayvanların seçimi yaratıldığı toplumun dini, sosyo-kültürel ve çevresel şartlarının da etkili olduğudur. Söz gelimi yaşanan coğrafyada en sık karşılaşılan ya da gündelik hayatta en çok istifa edilen hayvanlar atasözlerinde kullanılmış hedef kitleye verilmek istenen mesajlar bu semboller vasıtasıyla aktarılmıştır. Çalışma alanımız olarak belirlediğimiz Karaçay-Malkar atasözlerinde de semboller bilhassa da hayvan sembolizmi sıklıkla kullanılmıştır. Bunları şu başlıklar altında vermeyi uygun görüyoruz:

At:

Türk mitolojisinde ve kültüründe at kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Gerek yaşanan coğrafyada gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası olması gerekse de kutsala uzan çizgide inancın bir gereği olarak at önemli bir yer edinmiştir. Öyle ki Orta Asya kültüründe at öldürmek çok büyük bir suç olup cezası ölümdür. Atlar bölge masallarında kanatlı ve bilge olarak tanımlanmıştır (Gezgin, 2019: 35). Roux'un tespitlerine göre de at zaman zaman yemin ifadesi olarak "ant" sembolü olarak kurban edilmiştir (2005: 196-198). Bunu yanında at, Türklerin varlık ve yaşam mücadelelerinde kader ortağı, destani yaratmaların çoğunda ise kahramanın dengi ve yol arkadaşı olarak algılanmıştır (Keskin 2020: 168; Sarpkaya 2021: 211). Karaçay-Malkar atasözlerinde de at hayvan sembolizminin başında gelmekte olup izah ettiğimiz anlam evrenine paralel kullanımları mevcuttur:

Arıngan atha kamçı avur. Yorulmuş ata kamçı ağır gelir. KMA: 48

At abımmay cer tanımaz. At tökezlemeden yer tanımaz. KMA: 54

At alsang, üyüng bla kengeş, İlipin kazsang, eling bla kengeş, At alsan evine damış, Hendek kazsan, köyüne damış. KMA: 54

At arıklıkda, hz cazıklıkda. At zayıflıkta, kız fakirlikte. KMA: 55

At avnasa, tük tüşer. At yerde yuvarlansa, tüy düşer. KMA: 55

At ayağı bla er ayağı cetmegen cer kalmaz. At ayağı ile er(yiğit ayağı ulaşmayan yer kalmaz. KMA: 55

At ayağı tay öltürmez. At ayağı tay öldürmez. KMA: 55

At başı tuthan arımmaz. At başı tutan yorulmaz. KMA: 55

At başına it tüşse, Avuzluhu bla suv içer; Er başına iş tüşse, Çurugu bla suvdan öter. Atın başına iş düşse, Gem demiriyle su içer; Erkeğin başına iş düşse, Çizmesiyle sudan geçer. KMA: 55

Atha Karay bilmegen cayav cürür. Ata bakmayı bilmeyen yaya yürür. KMA: 59

Atha mine bilmegen atın öltürür. Atı binmeyi bilmeyen atını öldürür. KMA: 59

Atha minmegen da eşekge miner. Ata binmeyen de eşeğe biner. KMA: 59

Yukarıya örnek olarak aldığımız atasözlerinde de görüldüğü gibi at, insanın doğumundan ölümüne kadar ona yardımcı ve dahi onun tamamlayıcısı olarak düşünülmüştür. Bilhassa da erkek ile at beraber ifadelendirilmiş âdeta sosyal yaşamın bir kesiti sunulmuştur. Burada bizce en önemli unsur bireyleşme sürecinde kişinin kendi başına karar noktasında toplumun ona uygun gördüğü rolü de üstlenmesidir. Yapısal olarak genel yargı ifadeleriyle kurulan atasözleri bireysel mesajları da böylelikle sunmuş olmaktadır.

Geyik:

Türk mitolojisi ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olan geyik, Türk lehçelerinde Keyik (Kiyik, Giyik) olarak da ifade edilmektedir. Bazı Türk boylarına yol gösterici fonksiyonu ile destanlarda karşımıza çıkar. Türk destanlarında ve bengü taşlarda karşımıza çıkan ve kutsal kabul edilen hayvan sembollerinden biridir. Bilindiği üzere Türkler, konargöçer bir toplum yaşantısına sahip olduğundan geçimlerini genel olarak hayvancılıkla sağlamışlardır. Bu yüzden uzun yıllar boyunca geyik, keçi, sığır, at gibi hayvanlar Türk kültürü ve mitolojisinde önemli bir figür haline gelmiştir. Bu sayede insanla doğadaki diğer canlıların bir ilişki içinde olduğu fikrini benimseyen Totemizmin, eski çağlardaki Türk toplumlarında fazlasıyla etkili olduğu gerçeği görülür. “Geyik, Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik döneme kadar inen en eski simgelerinden biridir” (Çoruhlu, 2017: 142) diyerek geyik ve diğer hayvan sembolizmlerine verilen önemden bahseder.

Sergen Çirkin “Güney Sibiryaya Arkeolojisi ve Şamanizm” adlı eserinde “Doğu Sibiryaya’da geyik ve ayı gibi orman hayvanlarının kemikleri ağaçlara asılırdı. Bu gelenek orman ruhlarına karşı duyulan saygı ve av kültürüyle ilgili bir inanç olmalıdır. Örneğin Tunguzlar geyik avladıkları gecelerde, tüm danslar eşliğinde kutlamalar yapardı... Someyed şamanlarından aktarılan bir söylencede bir mağara, mağaranın içine süzülen parlak göksel ışık ve ren geyiklerinden oluşan üçlü bir mitolojik motif bulunmaktadır. Bu etnografik derlemeler Tunç ve Demir Çağı’na ait geyik taşlarda gördüğümüz “Güneş ve Geyik” ikonografisini açıklamaktadır”(Çirkin, 2019:312-313). Yine bu noktada Göktürkler ve Türkistan bölgesinde geyik saadet ve bolluğun simgesi olarak karşımıza çıkmakla beraber Anadolu sahasında Alevi- Bektaşî tasavvurunda ve Yörüklerinde de bolluk ve bereket getirdiği inancı hakimdir.

Tambla buvdan bugün koyan aşu. Yarın geyikten, bugün tavşan iyi. KMA: 210

Uvcu kesi barmagan çegetni kiyikten tolu sunar. Avcı kendi gitmediği ormanı geyik dolu zanneder. KMA: 233

Maralın balası ağaçda öser. Geyik yavrusu ormanda büyür. KMA: 183.

Türk kültür evreninde bu denli büyük bir öneme sahip olmasına rağmen Karaçay-Malkar atasözlerinde geyik ile ilgili üç örnek olmasının temel sebebini sözlü kaynaklardan aldığımız bilgi sayesinde öğrendik (K.K.1-K.K.2). Buna göre geyik/kiyik Karaçay-Malkar Türklerinde “zor, kötü, çirkin” anlamlarında kullanılmakta. Bir anlamda geyik kelimesinin anlam genişlemesiyle izah edilebilecek bu durum bize sembol olarak kullanılan hayvanın fiziksel özellikleriyle gündelik hayatta varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Keçi:

Mitolojik düşünce sistemlerinin pek çoğunda bulunan keçi Tarihte ilk kez MÖ 8000 yılında Güneybatı Asya’da (bereketli hilal) evcilleştirilen keçi, güçlü ve dayanıklı bir hayvandır (Gezgin, 2019: 120). Bunun yanında yarı evcil yarı yabani bir hayvan oluşu buna bağlı olarak da başına buyruk yapısı ve dik başlılığı ile olumsuz bir algıya sahip olmuştur (Baysal&Akçiçek

2020: 239). Bilhassa engebeli arazilerde de rahatlıkla yaşayabilen keçi, tarihin başlangıcından beri insan-hayvan ilişkisinin somut delillerinden biridir. Yunan, Mısır, Yahudi, İskandinav mitlerinde ise tanrılar, günah ve şarapla ilişkilendirilen keçi (Gezgin, 20119: 120-122; Öztürk, 2009: 572) İslamiyetten evvelki devrede Türklerin ve çevrelerinde benzer şartlarda yaşayan diğer toplumların en önemli sembollerinden biri olup yaylak- kışlak arasında gidip gelerek yarı- göçebe bir hayat tarzı yaşayan Türklerin besin kaynaklarını oluşturduğu bilinmektedir.

Ashak ečki- tekege tınç. Topal keçi tekeye kolay. KMA: 50

Ečki bergen koy kalır. Keçi veren koyun alır. KMA: 117

Ečki ızından cürüvçü koyga taş tıyer. Keçinin peşinden yürüyen koyuna taş çarpar. KMA: 117

Eçkini börüğe amanat etgença. Keçiyi kurda emanet etmek gibi. KMA: 117

Eçkini mingi körünmez, Koynu biri körünür. Keçinin bini görünmez, Koyunun biri görünür. KMA: 118

Esing azsa, ečki kura. Aklını kaybedersen keçi besle. KMA: 125

Gıday ečki suvga karasa kesin ulak sunar. Boynuzsuz keçi suya baksa kendini oğlak zanneder. KMA: 130

Gıday ečki suvga karay edi da, entda çaşma dey edi. Boynuzsuz keçi suya bakıyordu

Koynu Allah caratdı, Ečki coldan koşuldu. Koyunu Allah yarattı, Keçi yoldan katıldı. KMA: 170

Koynu eti, eçkini şorpası. Koyunun eti, Keçinin çorbası. KMA: 170

Kütgening beş ečki, Sızgırganing a cer caradı. Güttüğün beş keçi, Islık çalman ise yer, göğü inletiyor. KMA: 181

Konuştukları lehçeyi Tav til (dağ dili) ya da Tavça (dağca) biçimlerinde adlandıran Karaçay-Malkarlar'ın (Solmaz, 2016:122) yaşadıkları bu dağlık coğrafyada en çok karşılaştıkları hayvanlardan biri keçidir ve keçinin de sembol olarak atasözlerine girişi bu bağlamda oldukça doğaldır. Bu da bize atasözlerinin yaratım bağlamı ile ilgili olarak veriler sunmaktadır. İncelediğimiz atasözlerinde de bu durum hemen göze çarpmaktadır. Keçinin *yaşadığı yer, eti, boynuzu, yaratılışı ve inatlılığı* benzetmeler vasıtasıyla atasözlerine girmiştir.

Köpek:

Pek çok mitolojide köken mitlerinden biri olarak kabul edilen köpek, insanın evcilleştirdiği ilk hayvanlardan biridir. Harari'nin ifadesiyle insanın tarım devrimini gerçekleştirdikten sonra evcilleştirdiği ilk hayvan olup birlikte ava çıktıkları hatta davetsiz misafire karşı ilk alarm sistemidir (2015: 57-58). Türk mitolojisi bağlamında düşünüldüğünde de köpek bütün bu özelliklerinin yanında Türklerin eski on iki hayvanlı takviminde aylardan biri köpek ayı idi. Şama-

nizmde şamanlar boyunlarına köpek biçimli kolyeler asarlardı onlar için köpek, ruhundan rehberlik aldıkları bir hayvandı. Şaman ruhsal yolculuğunu kimi zaman bir köpeğin üzerine binerek gerçekleştirirdi (Hançerlioğlu'ndan nakleden Gezgin 2019: 131-132). İncelediğimiz Karaçay-Malkar atasözlerinde de köpeğin gündelik hayatın önemli bir parçası olarak yer aldığını görmekteyiz.

İgi it iyesini közü. İyi köpek sahibinin gözüdür. KMA: 137

İt amanga igige da çabadı. Köpek kötüye iyiye de saldırır. KMA. 141

İt arbazında kayır. Köpek kendi avlusunda yırtıcı olur. KMA: 141

İt iyesin tanımaz. Köpek sahibini tanımaz. KMA: 142

İt kulagin şagat eter. Köpek kulağını şahit yapar. KMA: 142

İt ürgenlikge colovçu colundan kalmaz. Köpek havlamakla yolcu yolundan kalmaz. KMA: 142

İt ürür cel eltir. Köpek havlar rüzgar götürür. KMA: 142

İt den korkgan sadakaç bolmaz. Köpekten korkan dilenci olamaz. KMA: 143

Kalak it cathanlay ürür. Uyuz köpek yattığı yerden havlar. KMA: 145

Tanımagan eki it börünü körse tanışır. Birbirini tanımayan iki köpek kurdu görseler tanışırlar. KMA: 210

Fiziksel özellikleriyle somut bir şekilde atasözlerinde yer alan köpek, daha sonra soyut anlamlar verilerek bir sembol olarak kullanılmıştır. Araştırmacıların insanın evcilleştirdiği ilk hayvanın köpek olduğu tespiti önem kazanmaktadır zira köpek incelediğimiz atasözlerinde; *sahip, ev, köy, sadakat* gibi kavramlarla atasözlerinde *uyarıcı* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tilki:

İlkçağ Yunan, Sümer, Polenazy ve Okyanusya halklarının köken mitlerinde görülen tilki özellikle Okyanusya bölgesinde yaşayan ilkel halk topluluklarında tilki kutsal bir hayvan olup bu halklar için tilki eril gücü ve bereketi sembolize etmektedir (Gezgin, 2019: 166-167). Bazı hayvan sembolizmde bilgi sahibi olmak ve atıfta bulunmak için Moğol ve Çin kaynaklarından da yararlanırız. Çin kaynaklarında tilkiyi İyi şans, uzun ömürlüğü ve kurnazlığı simgeliyordu. Türklerde hilekâr bir hayvan olarak tanınıyordu (Çoruhlu 2017:228). Ögel *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinin altıncı cildinde tilkinin kurnaz bir hayvan olarak aktarmaktadır. Özellikle kızıl tilki –Türkler arasında- diğer tilkilere nazaran daha hilekar bir hayvan olarak kabul edilir (1984:424).

Türk sözlü kültüründe de tilki kurnazlığı, kıvrak zekâyı, tezliği ve hileyi sembolize etmektedir. Frazer'in ifadesiyle benzerin benzeri yaratması fikri diğer bir deyişle taklit yasası (2017: 20) tilkiyle ilgili atasözlerinde net bir şekilde görülmektedir.

Aslan aç da tülkü tok. Aslan aç tilki tok. KMA: 51

Atası tülkü tutmagannı, Balası koyan tutmaz. Babası tilki yakalamayanın, evladı tavşan yakalamaz. KMA: 59

Hataçı tülkü terisin aldırır. Zararlı tilki postunu kaptırır. KMA: 133

Sen tülkü eseng men kuyruguma. Sen tilki isen ben kuyruğuyum. KMA: 201

Tülkü ceti börünü adlar. Tilki yedi kurdu kandırır. KMA: 229

Tülkü kuyruğu bla ot sahr. Tilki kuyruğu ile yangın çıkarır. KMA: 229

Tülkü tüşünde tavukları sanar. Tilki rüyasında tavukları sayar. KMA: 229

Tülkünü terisi başına cav. Tilkinin derisi başına düşman. KMA: 229

Tülkünü tuban tıymaz. Tilkiyi sis engelleyemez. KMA: 229

Karaçay-Malkar atasözlerinde de tilki, kurnazlık, kıvrak zekâ ve derisinin güzelliği ile sembolleştirilmiştir. Doğal yaşam alanında bu özellikleri ile belirgin hale gelen tilki yaşadıkları coğrafya gereği Karaçay-Malkar Türklerinin en çok karşılaştığı hayvanlardandır. Dolayısıyla tilkinin sözlü kültüre bu katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

3. Sonuç

Ampirik yolla elde edilen bireysel bilgi ve tecrübenin çeşitli söz sanatlarıyla kalıplaştırılarak nesilden nesile sözlü ya da yazılı olarak aktarılan, bir düşünceyi, konuyu açıklamak, öğüt vermek ya da eleştirmek için kullanılan atasözleri insanoğlunun, bireysel düşünmeden kolektif idrake geçişindeki en önemli sözlü yaratımlardan biridir. Yapısal olarak da benzetme yolunun belirleyici olduğu bu kalıp ifadelerde benzetme yönü çoğu zaman hayvandır. Antropologların ilkel insanın düşünme, öğrenme ve davranış kalıplarını çözümlemek için ortaya attıkları “benzerlik yasası” ile izah edilebilen bu durumda hayvanlar sembol olarak kullanılmıştır. Fiziksel özelliklerinin yanı sıra doğada karşılaştıkları olaylar karşısında verdikleri davranışsal tepkilerle hayvanlar, insanın kültür aktarımında başat role sahiptir.

Bu bağlamda çalışma alanı olarak belirlediğimiz Karaçay-Malkar sahasında da hayvanlar atasözlerinde birer sembol olarak kullanılmıştır. Yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle dağlık olan bu bölgede “at, geyik, keçi, köpek ve tilki” atasözlerinde kullanılan hayvan sembolizminin somut örneklerini sunmaktadır. Buna göre at; insanın doğumundan ölümüne kadar ona yardımcı ve dahi onun tamamlayıcısı olarak düşünülürken geyik/kiyik Karaçay-Malkar Türklerinde “zor, kötü, çirkin” anlamlarında kullanılmaktadır. Karaçayların yaşadıkları dağlık alanda en çok karşılaştıkları hayvan olan keçi ise; yaşadığı yer, eti, boynuzu, yaratılışı ve inatçılığı benzetmeler vasıtasıyla atasözlerine girmiştir. Araştırmacıların insanın evcilleştirdiği ilk hayvanın köpek olduğu tespiti önem kazanmaktadır zira köpek incelediğimiz atasözlerinde; sahip, ev, köy, sadakat gibi kavramlarla atasözlerinde uyarıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok

ilkçağ mitolojisinde köken mitlerinin bir parçası olarak iyi şansın, talihin sembolü olarak karımıza çıkan tilki ise genel Türk masallarında özeldir ise Karaçay-Malkar atasözlerinde, kurnazlık, kıvrak zeka ve derisinin güzelliği ile sembolleştirilmiştir. Yaptığımız inceleme neticesinde elde ettiğimiz bu veriler bize bireyin ifade dünyasında, kavramsal düşünme noktasında, sözün kalıcılığını ve inandırıcılığını artırmak için hayvan sembolizmini etkili bir şekilde kullandığını ortaya koymaktadır. Temel amacının kültür aktarımı olan atasözleri ise bu sembollerin en elverişli şekilde kullanılabilmesi için bir mecra gibi görünmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir.

Destek Beyanı

Herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, Ankara: TDK Yayınları.
- Alkaya, E. (2001). "Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz ile İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2): 55-76.
- Baysal, N. ve Akçiçek, E. (2020). Mitoloji ve İnançlarda Keçi, Ed. Mustafa Kaymakçı&Dilek Arsoy&Eren Akçiçek, *Yetiştiricilikten kültüre Türklerde Keçi içinde (239-244)*, Kıbrıs: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları.
- Bruhl, L. L. (2016). *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Semboller*. Ankara: Doğu Batı Yayınları. 2. Baskı.
- Çirkin S. G. (2019). *Güney Sibiryaya Arkeolojisi ve Şamanizm*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çoruhlu Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Çotuksöten, Y. (1988). *Atasözlerimiz*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Develioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Aydın Kitapevi 30. Baskı.

- Frazer, S. J. G. (2017). *Altın Dal (Dinin ve Folklorun Kökenleri)*. (Çeviren: M. H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Guenon, R. (2004). *Doğu Düşüncesi*. (çev. F.L. Topaçoğlu). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gül, F. (2013). “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe” Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, 2013, Sayfa 17-21.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, Çev. Ertuğrul Genç, İstanbul: Kolektif Kitap, 7. Baskı.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve Sembolleri*, Çeviri: Ali Nahit Babaoğlu, İstanbul: Okuyan Us Yay. 4. Baskı.
- Keskin, A. (2020). Kırgızistan ve Türkiye Sahası Atasözlerindeki At ve İnsan Benzeşimlerinin (Anolojilerin) Sosyokültürel Temelleri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20/1 Yaz/Summer 2020, ss. 163-188.
- Kızıl, H. (2018). “Dini sembolizm üzerine”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 yıl: 9 cilt: IX sayı: 20.
- Ögel, B. (2001). *Türk Mitolojisi 1-2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sarpkaya, S. (2021). “Azerbaycan Türklerinin Atasözlerinde “Yiğit (Kahraman)” Kavramı”, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, Yazlı, Sözlü ve Elektronik Ortamda Kahramanlık Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 3, Kasım/November 2021, s/p. 199-215.
- Siddiq, A. B. (2019). *Tarihöncesi Toplumlarında İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası*. Çizgi Kitabevi Yay.931 Konya.
- Solmaz, E. (2016). Solmaz Erhan (2016). Karaçayların Milli Şairi İsmail Semenov'un Şiirlerinde Siyasi Hiciv. *Diyalektolog Dergisi* (12), 145-152.
- Tavkul, U. (2001). *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Tavkul, U. (2002). “Tarihi ve Etnik Açından Karaçay-Malkar Türklerinin Kökeni”, İçinde Ed. Güzel, H. C., Çiçek, K., Koca S., *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. C.2, 972-990.
- Walter J. O. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü'nün Teknolojileşmesi*, (Çev. S. P. Banon), Metis Yayınları, İstanbul 1995, s. 21.

Sözlü Kaynaklar

K.K.1: M. Tekin KOÇKAR, 68 yaş, üniversite mezunu, Eskişehir.

K.K.2: Vedat BALKAN, 63 yaş, üniversite mezunu, Afyonkarahisar.

Extended Summary

Various animals are used as symbols in the proverbs that allow the knowledge acquired by human beings through trial and error to be stereotyped with various word games and transferred to future generations. In proverbs, which is the clearest manifestation of the knowledge and skill of using language, which is one of the smallest creations of oral culture, animals that are seen around and benefited most in daily life are used as symbols. So what is the symbol? Symbol in its simplest definition; "It means a sign, a sign that indicates a concept, a thought, is the emblem of this concept or thought, and embodies it. As can be understood from this definition, symbols are a way of expression used to embody information. In this context, primitive people did not remain indifferent to what was going on around them, and they conveyed their knowledge through these symbols under the protection of the word. It is seen that the most basic impulse of man is to transfer knowledge to future generations. Again, in this context, human beings have added the element that they see most frequently in the geography they live in, by symbolizing it.

At this point, we determined the subject of our study as the layers of meaning of animal symbolism in Karachay-Balkar proverbs, and we discussed that human is not a separate entity from nature and to what extent humans benefit from them while expressing a phenomenon. Karachay Malkar Turks live in the Caucasus region of the Russian Federation today. Karachay-Balkar Turks, who stand out with their unique features in Turkish cultural ecology, have a strong oral culture tradition. Although the most well-known creations of this cultural universe are the "Nart Epics", proverbs are still important yields in this universe. Karachay-Balkars call their proverbs "Nart word" in their own language. "Narts" is a mythical people believed to be the ancestors of Caucasians in the mythology of Caucasian peoples. Along with peoples such as Abkhaz, Adyghe, Ossetian and Chechen, Nart legends occupy a large place in Karachay-Balkar folklore. The belief that the Nart people, whose main heroes bear names such as Özümek, Sosurka, Batrez, Kara Şavay, Alavgan, Fuk, Satanay Biyçe, are the ancestors of today's Caucasian peoples is quite common among Caucasian peoples. For this reason, Karachay-Balkars have called their proverbs "Nart word" since ancient times. It presents concrete examples of the animal symbolism used in the proverbs of "horse, deer, goat, dog and fox" in this mountainous region with the effect of the geography they live in. Accordingly, horse; While it is thought to be a helper and complement to a person from birth to death, deer/skin is used in the meaning of "difficult, bad, ugly" in Karachay-Balkar Turks. The goat, which is the animal that Karachays encounter most in the mountainous area where they live; His place of residence, flesh, horn, creation and stubbornness entered the proverbs through metaphors. It is important for researchers to determine that the first animal domesticated by humans was the dog, because in the proverbs we examined; It appears as a stimulant in his proverbs with concepts such as owner, home, village, loyalty. The fox, which appears as a symbol of good luck and

fortune as a part of the origin myths in many ancient mythologies, is symbolized by cunning, agile intelligence and the beauty of its skin in general Turkish tales and in Karachay-Balkar proverbs in particular. These data, which we obtained as a result of our analysis, reveal that the individual uses animal symbolism effectively in the world of expression, at the point of conceptual thinking, to increase the permanence and credibility of the word. Proverbs, whose main purpose is to transfer culture, seem to be a medium where these symbols can be used in the most convenient way.

Atf (cite): Yıkılmış, Sezergül (2022). Protokol önermelerinden hareketle bilim dilinin sınırlarına dair bir betimleme denemesi, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 4, 14-30.

Protokol Önermelerinden Hareketle Bilim Dilinin Sınırlarına Dair Bir Betimleme Denemesi

Sezergül YIKMIŞ¹

Protokol Önermelerinden Hareketle Bilim Dilinin Sınırlarına Dair Bir Betimleme Denemesi

A Description Attempt on the Limits of the Language of Science from Protocol Propositions

Özet

Abstract

Dünyayı anlama bilgisi, bilginin neyi içereceği ve bilim dilinin nasıl olacağına dair soruların modern bilimin gelişmesiyle birlikte felsefi araştırmalara dahil olmuştur. Bilginin deney ve gözlem yoluyla elde edilebileceğini belirten Mantıkçı Pozitivistler, metafiziği bilimin dışına iter ve bilimin nesnellğine sınır çizmeye çalışır. Nesnellik ölçütü olarak doğrulama/onaylama ilkesini belirleyen Mantıkçı Pozitivistler, dil ve anlam arasındaki ilişkiyi hareketle anlamlı, anlamsız önermeler ayrımına gider. Anlam ölçütü bağlamında bilimsel olmayanla bilimi ayırmak adına anlamsız sözcük ve tümceleri dilin dışına atarak bilginin duyu yoluyla doğrulanıp snanan protokol önermeleri ile aktarılması gerektiğini savunurlar. Mantıkçı Pozitivistlerin alandaki çalışmaları zamanla eleştirilse de bu çalışmalar ortak bir bilim dili tasarlamak adına atılmış önemli adımlardandır. Çalışmamızda önce modern bilimin ve bilginin metafizikten arındırılması ve bilim dilinin oluşturulmasına dair kronolojik süreç ele alındı. Teorik bilgilerin ardından bilimsel çalışmalarda kullanılan tümcelerden hareketle sınırlı sayıda örnek üzerinden mevcut bilim dilinin dilsel tercihleri üzerinde betimleme yapıldı.

The problems of understanding the world, what the knowledge will contain and how the language of science will be, have been included in philosophical research with the development of modern science. Stating that knowledge can be obtained through experimentation and observation, Logical Positivists push metaphysics out of science and try to limit the objectivity of science. Logical Positivists, who determine the principle of verification/approval as a criterion of objectivity, distinguish between meaningful and meaningless propositions based on the relationship between language and meaning. In order to distinguish between non-scientific and science in the context of semantic criteria, they argue that meaningless words and sentences should be excluded from the language and that knowledge should be transmitted with protocol propositions that are verified and tested through senses. Although the studies of the Logical Positivists in the field have been criticized over time, these studies are important steps taken in order to design a common scientific language. In our study, firstly, the chronological process of purifying modern science and knowledge from metaphysics and creating the language of science was discussed. After the theoretical information, the linguistic preferences of the current scientific language were described through a limited number of examples based on the sentences used in scientific studies.

Anahtar Sözcükler: Bilim Dili, Mantıkçı Pozitivizm, Protokol Önermeleri, Doğrulama, Metafizik

Key Words: Language of Science, Logical Positivism, Propositions Of Protocol, Verification, Metaphysics

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

20. yüzyılın en önemli felsefi hareketlerinden biri olan Dil felsefesi (Analitik Felsefe) dil ve anlama yönelik sorunlar üzerinde durur. Metafizikten siyasete çoğu alanla ilgilendiği gibi

¹ Dr, Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmen), sezergulykms@yandex.com, ORCID: 0000-0001-5374-1572

bilim dili, dilin analizi, anlam ve doğruluk gibi dil sorunlarıyla da ilgilenen yaklaşımın tarihi 18. yuzyıla kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte İlk Çaę Yunan felsefesi ve Orta Çaę felsefesinde dil üzerine kimi dūřunceler ortaya atılmış ancak bunlar epistemolojinin ve ontolojinin konuları arasında yer almıştır.

Dil felsefesi bir okul ya da oğreti değil birbirini tamamlayan yaklaşımların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir gelenektir. Dil felsefesi ilk olarak Antik Yunan'da Platon'un (427-?) Kratylos adlı eserinde ele alınmış. Platon bu eserinde; dilin kaynağını, semantik yapıyı, dilin dūřünce ve toplum arasındaki ilişkilerinin nasıl olduğunu sorgulamıştır. Aristoteles (384-322) de Organon adlı eserinde dil ile ilgili kavramlara ilişkin açıklamalar yapmıştır. 13. yuzyıl ile birlikte Roger Bacon (1214- 1292), Duns Scottus (1265-1308) gibi filozoflar da mantık, metafizik ve retoriğe dair çalışmalar ortaya koymuşlardır. Modern dönemde de Vico (1668-1744), Leibniz (1646-1716), Wolf (1679-1754), Rousseau (1712-1778), Hume (1711-1776), Locke (1632-1704), Kant (1724-1804), Humboldt (1769-1859) ve Hegel (1770-1831) gibi filozoflar dile kayıtsız kalmamışlar fakat tūm bu saydığımız isimler dil felsefesi yapmamışlar dil üzerine felsefe yapmışlardır (Özcan, 2014: 13-14). Dil felsefesi olarak anılan alanın şekillenmesi yirminci yuzyılın başında özellikle Gottlob Frege ve Bertrand Russell'in çalışmalarıyla başlar. Dil felsefesi, çok daha genel olarak, içeriği her ne olursa olsun insanın dil ile oluşturduğu dūřünceler yoluyla dūnya ile kurduğu ilişkiyi inceler (İlhan, 2018: 3-4). Bu yaklaşım da İlk Çaę dūřünürü Aristo'dan, yakın dönemde Hume'un deneycilik ve Kant'ın Aydınlanma fikirlerinden izler taşısa da şekillenmesinde büyük oranda Frege ve Russell'in giriştiği dil ve matematik ile ilgili çalışmalar etkili olmuştur. Bu alışmada Mantıkçı Pozitivistlerin bilim diline dair anlamı merkeze alan anlayışından hareketle *protokol önermeleri ve doğrulamacı yaklaşımın* bilimsel metinlerdeki görünümlerinin dil bilimi açısından betimlemesi yapılacaktır.

2. Mantıkçı Pozitivizm

Merkezde metafizik ifadelerin dilden arındırılması olarak kendini gösteren yaklaşım Russell'in "ideal dil" anlayışı ile başlar. Hume'un bilgiyi, duyu ve deneyime; Kant'ın akla dayandırması ve Aydınlanma Çağı'ndaki sekülerlik, hepsi bilgiyi daha güvenli kılma adına atılan adımlardır. Dūřünce sisteminin bu yönde değişimi Batı felsefesinin *Pozitivist felsefeye* evrilmesini sağlamıştır. Modern bilimi temele alan Pozitivizm (Positivism) batıl inançları, dogmayı ve sezgisel davranışları kesin şekilde reddedip dini ve metafizik söylemlerin yerini akla, gözleme ve deneye dayalı pozitif bilginin almasını öngördüğü için metafizik ile bilim arasında kesin sınırlar koyar. Francis Bacon, John Locke ve Isaac Newton tarafından savunulan pozitivizm doğrudan doğruya empirik gelenek içinde yer alan gözlem ve deneyimin önceliğini savunur (Cevizci, 2005: 1370). Pozitivist felsefe, temelde bir bilim felsefesidir çünkü bu felsefede bilim denilince akla bilimsel bilgi; yöntem denilince de bilimsel yöntemler gelir. Olguları, üzerinde bilimsel deneyler yapılabilen objeler olarak gören pozitivistler iki farklı dönemde ele alınır: İlk dönem Saint-Simon ve A. Comte'in geliştirdiği dönem, ikinci dönem ise *Viyana Çevresi* ekolu olarak adlandırılan dönemdir. Toplantıları Viyana'da yapıldığı için bu adla anılan akım *mantıkçı pozitivizm, mantıkçı empirizm, mantıksal atomizm* olarak anılmıştır (Ayhan, 2005:15).

Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Freidrich Waisman, Herbert Feigl, Kurt Gödel, Otto Neurath, Karl Popper ve Ludwig tarafından geliştirilen Mantıkçı Pozitivizm, esas olarak 1922–1936 yılları arasında farklı akademik çevrelerdeki bilim adamları arasında gelişmeye başlamıştır. Bu anlayışın en önemli özelliği dil ile ilgili oluşu ve daha önceki dönemlerden farklı olarak metafiziği tamamen reddetmesidir. 20. yüzyıl hem bilimsel gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı bir düşünce ortamı hem de bu gelişmelere paralel olarak felsefede de metafiziğin en ciddi şekilde problem edildiği dönemdir. Denilebilir ki metafizik karşıtı tutuma sahip olan filozoflar, felsefeye dair tüm çalışmalarını bilimsel bilginin yapısını daha da belirginleştirerek metafiziğin bilgisel bir içerik taşımadığını göstermeye adanmışlardır (Güvenç, 2020: 112).

3. Bilim Dili

Dünyanın bilgisi, bu bilgiyi elde etme ve ifade etme sorunları yüzyıllar boyunca filozofları meşgul etmiştir. Empiristler, mantık ve matematik bilgi dışındaki her türlü bilginin duyu yoluyla elde edileceğine vurgu yapmış ve bu geleneği Mantıkçı Pozitivistler de devam ettirmiştir. Mantıkçı Pozitivist çizgideki oluşuma göre, bilgi/bilim probleminin nihai bir çözüme kavuşması; bilgi savlarını çözümleyebilecek kesin bir yönteme, bu yöntemin uygulamaya konması sayesinde de metafizik ifadelerin (bilimsel) bilgi alanının dışına çıkarılabilmesine bağlıdır. Bu hedefe ulaşmak için önce “doğrulamacı” bir “anlam kuramı” ile bir “anlamlılık ölçütü” olan “doğrulanabilirlik ilkesi”ne yaslanan Çevre, ardından da bu kuram ve ölçütün uygulanabilmesi için “mantıksal bir dil çözümlemesi”ne yönelir (Irzık, 1992: 65).

Mantıkçı Pozitivistler 1929’da yayımlanmış oldukları bildiride “Amacımız, tek bir bilimin, yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik ve psikoloji, doğa bilimleri, edebiyat, felsefe ve özel bilimler gibi birbirinden tamamen ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılmasıdır.” şeklinde ifade ettikleri amaçlarının verilmiş olanı göstermek yoluyla empirik bilimin anlamını, kavramlarını ve önermelerini açıklığa kavuşturmak ile olacağını bunun da ancak mantıksal çözümleme ile gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir (Demir, 1992: 15). Mantıkçı Pozitivistler; nesnelere karşılık gelen ve deneysel olarak doğrulanabilen, muğlak ve belirsiz ifadelerden arındırılmış bir dil oluşturmaya çalışırlar. Bu belirsizliğin de ancak modern mantığın yardımıyla ortadan kaldırılabileceğini ve dilin bu yolla açık hale geleceğini savunurlar. Bu bağlamda bilim dilinde verili olanın dile getirilme şeklinin nasıl olacağı sorunundan hareketle protokol önermeleri sorunu doğmuştur. Verili olan “ne” dir, ne ölçüde deneyime dayanmalıdır ve deneyimlerimiz önermelere nasıl aktarılır sorunlarına verilecek cevaplar protokol önermelerinin yapısını belirler. Protokol önermeleri üzerine yapılan çalışmalardan biri Otto Neurath’a aittir. Neurath’a göre gündelik dil içinde metafizik içerikler barındırır ve bu durum gündelik dile belirsizlik bulaştırır ve bu belirsizliğin arındırılması gerekir. Bu mümkün değilmiş gibi görünse de gündelik dilde yer alan kelimelerin yerine bilim diline ait kelimeler getirilerek fizikalist gündelik bir dil oluşturulabileceğini belirtir. Sayısal hesaplamalarla bunun sağlandığını belirten Neurath bu formülasyonda dahi protokol sözcelerine ihtiyaç duyar. Protokol sözceleri açıklığından kesinlikle emin olunan ifadelerdir. Neurath protokol ifadeler deney ve gözlem

hakkında bilgi verirken dilin fiziksel nesnelere ilişkisinin de protokol ifadeler yoluyla kurulacağını belirtir.²

Protokol önermelerinin hangi (dil) form(un)da kurulması gerektiği üzerinde yapılan bir diğer çalışma da Carnap'ın 1932'de yayımlanan "On Protocol Sentences (Über Protokolsätze, Protokol-Önermeleri Üzerine)" adlı makalesidir. Carnap'ın ele aldığı temel sorun yukarıda da belirtildiği gibi verili olanın bilim dilinde nasıl dile getirildiğidir. Ona göre bir bilgi ifadesi ya doğrudan deneyimle doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir ya da protokol önermeleri'ne dayandırılarak doğrulanabilir. Çalışmasında soruna bir uzlaşma meselesi olarak bakan Carnap, kendi görüşü ile Otto Neurath ve Karl Popper'ın görüşlerini karşılaştırıp kendi yaklaşımının belirli bir özgürlük getirdiğini fakat diğer görüşte kapalı bir bilim sistemi olduğunu vurgular. Protokol önermelerini sistem dışı ve dil sistemi içindeki protokol önermeleri olmak üzere ikiye ayırır bilim sistemi dışında oluşturulan protokol önermeleri sözdizimsel sistemin dışında oluşturulabilir ama bu önermeleri bilim diline çevirmek için başka kurallara da ihtiyaç vardır (Carnap, 1932, Salgar, 2016: 153-170).

Protokol önermeler; o anda algılanan, bir teori içinde anlam taşıyan önermelerdir. Yapılan bir deneyin sonucu olan "Derece, saat 14.00'te 2° yi gösteriyor" ifadesi bir protokol önermesidir. Örnekten de görüldüğü üzere protokol önermeleri deney ya da gözleme dayanır. Gözlemlerin doğrudan yani o anki algımızla yapılan ve aletli yapılan olmak üzere iki gruba ayrılması da elde edilen protokol önermeleri ile ilgili şu sorunları doğurmuştur:

1. Önermenin temelinde yatan deneyimde kullanılan araç gereçten kaynaklanan sorun(lar).
2. Deneyimin nesnesine karşı bilim adamının tavrının yeterince objektif olmaması sorunu.
3. Deneyimsel koşullar bir önermeye doğruluk değeri katıyorsa aynı önerme başka koşullar altında yanlışlanabilir, bu durum protokol önermelerinin sağlam bir temeli olamayacağını gösterdiğinden doğrulanabilirlik sorunu ortaya çıkmıştır.

Bu ilkelere göre "doğrulanabilirlik ya da doğrulama (tahkik, verification) bir hipotezi bilimsel yapan ana koşuldur". Mantıkçı Pozitivistler doğrulamayı anlamın ön koşulu olarak görür. En anlaşılır şekliyle bir tümcenin anlamının kavranabilmesinin tümcenin hangi koşullarda doğru ya da hangi koşullarda yanlış olduğunun anlaşılmasıyla mümkün olduğu üzerinde dururlar. Doğrulama ilkesine göre bir önermenin doğru olup olmadığı, içeriğinin olgularla desteklenmesiyle ilgilidir. Olgularla desteklenmesi de ancak gözlem ve deney yoluyla elde edilebilir (Demir, 1992:15-16). Bu değerlendirmelerden çıkan sonuç, bir önerme empirik olarak gözlemlenebilecek olgulardan oluşmuyorsa metafiziktir; onun doğru olup olmadığı belirlenemez.

Mantıkçı pozitivistlere göre doğrulanabilirlik ilkesinde iki bilgi kaynağı vardır. Bunlar *mantıksal akıl yürütme* ve *empirik deneyim*dir. Metafizik ve etik yargılar gibi doğrulanamayan tüm

² Neurath, O. (2020). Protokol Sözcükler (Çeviren: Zeki Özcan)

https://www.researchgate.net/publication/341671829_Protokol_Sozceler, Çevrimiçi (13.05.2022)

önermelerin anlamsız olduğunu dile getirirler (Güvenç, 2020: 112). Açıklamadan da anlaşıldığı üzere Mantıkçı Pozitivistler için bir önermenin bilimsel olması ancak o önermenin doğrulanabilir olmasına bağlıdır. Doğrulanabilirlik ile anlam arasında sıkı bir ilişki vardır bu ilişkiye dikkat çeken ilk araştırmacılardan biri Schlick'tir. O, sözcüklerin yan yana dizilmesinden oluşan tümceyi önerme yapanın onun anlamı olduğunu; sözlüklerin anlamının da adlandırdıkları nesneyi göstermekle ya da kullandıkları duruma bakmakla belli olduğunu ifade eder. Doğrulanabilirlik ilkesi önermenin en azından doğru ya da yanlış olduğunun kanıtlanmasıdır yani evet cevabının mümkün olduğu koşullar ile *hayır* cevabının mümkün olduğu koşulların açıkça tanımlanmasıyla olur. Doğrulukta olgu ve önerme uyumunu zorunlu gören Schlick, bir yargının dünyadaki bir duruma işaret ediyorsa doğru, etmiyorsa yanlış olduğunu belirtir. Doğrulama ilkesine farklı açıdan yaklaşan bir başka mantıkçı pozitivist Neurath, duyu deneyimleri yerine mekân ve zaman içinde olup bitenlerin pozitif bilgi olduğunu yani gözlemlenebilen ifadelerin bilim dili ile ifade edileceğini bununla birlikte bilimsel bazı ifadelerin doğrulanabilir nitelikte olmadığını da belirtir. Kuantum parçacıkları bu duruma örnek olarak gösterilebilecek doğrulanamayan savlardır çünkü doğrudan sınama için soyuttur fakat hem Neurath hem de Carnap kuramların soyut diline ait terimlerin nesnelere somut diliyle ifade edilebileceğini belirtirler (Akt. Ayhan, 2005: 43-46). Viyana çevresinin en önemli temsilcilerinden Carnap'ın 1940'lara kadarki çalışmalarında temel hedeflerinden biri, dilin mantığının ihlal edilmesi neticesinde ortaya çıkan metafizik meselelerin, dilin mantıksal yapısının sağlam bir yöntem zemininde açığa çıkarılması ile devre dışı bırakılabileceği düşüncesinden oluşmaktadır (Öztürk, 2011: 144).

Mantıkçı Pozitivistlerin ortaya koydukları bu ilkelerden hareketle bir önermenin bilimsel olabilmesinin en önemli koşulu olan doğrulanabilir olma şu koşullar altında gerçekleşir:

1. Önerme mantıksal (nesnel) düşünme kurallarına aykırı olmamalıdır.
2. Doğrudan gözlemlenebilir olmalı ya da evrendeki bir olguya işaret etmelidir.
3. Dizge olarak tutarlı olsa da yine de yanlış olabilme ihtimali de dikkate alınmalı ve önerme deney ya da gözlem yoluyla doğrulanmalıdır.

Bir önermenin doğrulanabilir olup olmadığı belirlemek için mantıksal dil çözümlemesine yönelirler. Mantıksal çözümleme bilimsel etkinlik neticesinde oluşturulan dilsel ifadeleri/tümceleri, bu tümcelerin türlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini (örneğin birbirleriyle çelişik olup olmadıklarını), bu tümcelerin bileşenleri olan terimleri ve bu tümcelerden oluşmuş yapılar olan kuramları çözümlemektir; bu tür bir çözümlemenin olanaklılığı da söz konusu tümcelerin, onların ortaya atılmasındaki psikolojik ve sosyolojik koşullardan soyutlanarak incelenmesinde yatar. Bu yüzden mantıksal çözümleme "üst-mantıksal" bir etkinliktir ve dilin kurallarını incelemekle elde edilen mantıksal çözümlemenin tümceleri, o dilin kurallarına bakılarak doğrulanabilir veya yanlışlanabilir. Bu bağlamda Carnap'ın da belirttiği gibi mantıksal çözümleme/sözdizim, bir dilin matematiğinden başka bir şey değildir. Carnap'a göre, bir bilgi ifadesi ya doğrudan deneyimle tamamen doğrulanabilmeli veya yanlışlanabilmeli ya da doğrudan deneyimle doğruluğu veya yanlışlığı gösterilmiş olan ifadelere, yani "protokol-önermeleri"ne

dayanılarak doğrulanabilip yanlışlanabilmelidir. Anlam ve doğruluk ilişkisinin bu şekilde tasarlanması, çeşitli karşı çıkışlara neden olmuştur. Bu konudaki tartışmalar, bir yönüyle, aracı-sız/doğrudan/dolaysız olarak verilmiş olanın deneyimlenmesinden tam olarak ne anlaşılacağı ve buna bağlı olarak verilmiş olanı ifade eden protokol-tümcelerinin nasıl kurulacağıyla ilgilidir (Öztürk, 2006: 89-99). Burada karşılaşılan asıl sorun protokol önermelerinin bilim dilinin doğrulanabilmesinde ölçüt olarak kullanılırken aynı önermenin de doğrulanabilmesi için başka ölçütlere ihtiyaç duyulmasıdır. Burada devreye bilim felsefesi literatüründe “Quine-Duhem” tezi olarak bilinen görüş girer. Bu görüşe göre bir önerme dahil olduğu sistem içindeki diğer önermelerden bağımsız olarak sınanamaz; her sınama, daha önceden doğruluğu kabul edilmiş verilerle yapılır (Öztürk, 2006: 101) Carnap, tüm bu değerlendirmelerden sonra “O halde bir önermenin doğrulama yöntemi nedir?” sorusunu sorar ve iki çeşit doğrulamadan söz eder (Carnap, 1935: 9-38, Çev. Salgar, 2016: 223-237):

1. Algılarımızla doğrudan sınanabilen doğrudan doğrulama.
2. Doğrulanmış başka önermeler yoluyla yapılan dolaylı doğrulama.

Doğrudan doğrulama: “Şu an elimde kırmızı bir kalem var.” önermesinin doğruluğu Carnap’ın tasnifine göre doğrudan doğrulanabilir. Bu doğrulama şeklinin de kendi içinde sorunları olduğunu belirten Carnap daha çok dolaylı doğrulama üzerinde durur ve “P”yi doğrudan doğrulanamayan fakat doğruluğu, kendisi (P) ile doğrulanmış önermelerle doğrulanabilen önerme olarak tasavvur eder ve şu örneği verir:

“Bu anahtar demirden yapılmıştır.” Önermesini inceler

Öncüller: P₁: Bu anahtar demirden yapılmıştır.

P₂: Eğer ki demirden yapılmış bir şey mıknatısa yaklaşıtırlırsa onu çeker, bu fiziksel bir yasadır.

P₃: “Bu çubuk mıknatıstır.” Önermesi doğrulanmıştır.

P₄: Anahtar çubuğun yanına yerleştirildiğinde” durum gözlemlerimizle doğrulanabilir.

Dört öncülden şu sonuç çıkar: P₅: “Anahtar çubuk tarafından çekilecektir.” Bu önerme de gözlemlerle sınanacak bir varsayımdır çünkü Carnap tam kesinliğe asla ulaşamayacağını yeni öncüllerle P₅ gibi önermeler türetilebileceğini fakat bunların sadece kesinlik derecesini arttıracığını belirtir. Ayrıca teknik nedenlerden empirik olarak doğrulanamayan önermeler mantıksal olarak düşünülebiliyorsa ya da bu önermelerin deneyimi mümkün ise anlamlı olduğunu belirtir. Örneğin “Çantamda üç kitap var.” önermesinde çantaya bakılmasa da anlamlıdır çünkü istenildiğinde bakma olanağı vardır önermenin doğrulanması mümkündür. Fakat burada bilimsel ifadelerde protokol önermeleri ideal olarak oluşsa da doğruluğunun belirlenmesi tartışmalara neden olmuştur. Bu durumda bir ifadenin doğruluğu için o ifadenin deneyim tarafından anlaşılmasını ölçüt olarak alan Carnap “Truth and Confirmation (Doğruluk ve Belgeleme)” adlı çalışmasında, “doğru (true)” ve “belgelemiş (confirmed)” terimlerini değerlendirir. Car-

nap'a göre "doğru" dendiğinde çoğunlukla "zamandan-bağımsız (time-independent)" bir terim anlaşılır; "belgelenmiş" dendiğinde "zamana-bağımlı (time-dependent)" bir terim anlaşılır ve "şu ve şu zamanda" diye bir ekleme yapılır. Bu bağlamda, Carnap, "doğruluk" ve "doğruluğun bilgisi (knowledge of truth)" anlamına gelen "belgelenmiş" terimlerinin birbirlerinden anlamsal olarak farklı olduğunu vurgular ve cümleleri inceler:

- (1) "Bu kaptaki madde alkoldür."
- (2) "Bu kaptaki madde alkoldür" ifadesi doğrudur.",
- (3) "X (şu anda) bu kaptaki maddenin alkol olduğunu bilir."
- (4) "X'in 'Bu kaptaki madde alkoldür' ifadesinin doğru olduğunu bilir."

Carnap, (3) ve (4)'te geçen "bilmek" sözcüğünün ne ifade ettiğine yönelik iki değerlendirme yapar: İlkinde "bilmek", gelecekteki olası bir deneyimle çürütülmesi söz konusu olmayan "tam bilgi (perfect knowledge)" anlamına gelecek şekilde kullanılırken diğer değerlendirmeye göre bir güvenilirlik derecesine sahip olan, fakat mutlak kesinliği olmayan ve dolayısıyla gelecekteki olası bir deneyimle çürütülmesi veya zayıflatılması olasılık dâhilinde olan "noksan/eksik bilgi (imperfect knowledge)" anlamında kullanılmaktadır. Carnap'a göre, "bilmek" (3)'te geçtiği şekliyle "eksik bilgi" anlamında bir kullanıma sahip olduğu açıkken bunun (4)'te aynı kullanıma yönelim yaptığı belirlenebilir. Carnap'a göre o ifadenin doğruluğunun bilgisinin zamana-bağımlı bir terim olan "belgeleme" terimi ile bağıntı göstermektedir. Bu durumda Carnap, daha önceki anlayışını da eleştirerek, bilimsel ifadelerin kesin olarak ne kabul edilebilecek ne de reddedilebilecek ifadeler, yalnızca belirli bir derecede belgelenebilecek veya çürütülebilecek (disconfirmation) ifadeler olduğunu belirtir (1949:119-127, Çev. Salgar, 2016: 237-248). Bilginin değerlendirilmesi hususundaki bu değişim Carnap'ın doğru bilgi konusundaki yaklaşımının evrilmesine yol açmıştır. Başlangıçta bilginin tam olarak doğrulanabileceğini düşünürken sonraki araştırmaları ve bilim çevresinde karşılaştığı itirazlar doğrultusunda daha esnek bir terim olan "onaylama"yı tercih eden Carnap; ister bir yasa ifadesi ister doğrudan deneyime yönelim yapan bir protokol önermesi olsun, herhangi bir sentetik önermenin tam olarak doğrulanmasının olanaklı olmadığını ancak önermelerin belli deneyim koşulları tarafından daha fazla belgelenebileceğinin olası olduğundan söz eder (Akt. Öztürk, 2006: 104). Carnap'a göre, örneğin "Masanın üzerinde beyaz bir kâğıt vardır." gibi varlık savı ileri süren bir önermenin doğruluğunun saptanması sürecinde, bu önermenin doğrulanmasında o ifadeden gözlemle sınanabilen "Masanın üzerindeki nesne kağıttır." gibi bir ifade ya da "öndeyi" üretmek gerekmektedir. Örneğin "Bu nesne gerçekten bir masadır." ifadesi de bu önermeyi doğrulayıcı bir öndeyi olmak durumundadır (1953: 48-49). Lakatos, mantıkçı pozitivistlerin yaptıkları tutarlı mantıksal türetimlerin sadece çıkarım yapmaya olanak sağladığını fakat kanıtlamaya olanak vermediğini belirtir. Gerekçe olarak ise tümdengelimde, sonuçlar öncüllerin içinde gizli biçimde var olduğundan yeni bir bilgi üretilmediğini gösterir. Bu yüzden, mantıksal pozitivistlerin, bilimsel kuramları sadece dar deneysel temelle kanıtlayabilmek için, tümdengelimden çok tümevarıma ihtiyaçları olmuştur. Fakat tümevarımın kesin olarak doğrulanması o kadar

kolay değildir. Tümevarım, gözlemlerle başlar ve gözlemcinin tarafsız kayıt altına aldığı bilgi ile elde edilir. Lakatos, bu durumla ilgili olarak tikel durumlarda gözlemcinin dolaysız biçimde ulaştığı gözlemlerin bir önerme ortaya koymaya ve onu doğrulamaya yetse de bilim faaliyeti gibi tümel yasalara ulaşmaya çalışırken yapılacak tümevarımdan genelleme yapabilmesi için gözlem önermelerinin sayısı çok olmalıdır ve gözlemler çok değişik şartlar altında tekrarlanmalıdır. Ayrıca, kabul edilen gözlem önermelerinin hiçbiri, onlardan elde edilen yasayla çelişmemesi gerektiğini belirtir (Demir, 1992: 59-74).

Çevre düşünürleri özellikle Carnap yaptıkları çalışmalarla önce hangi önermelerin bilimsel olduğunu, hangi ifadelerin de metafizik olduğunu ortaya koymuşlar, ardından da metafiziği bilim dilinden ayırmak için dilin sözdizimiyle ilgilenmişlerdir. Carnap'ın Logical Syntax of Language ve Philosophy and Logical Syntax adlı çalışmaları bilim dilinin sentaksıyla ilgili sistematik denemeleridir. Carnap'a göre "bir dilin mantıksal sözdizimi, o dilin formel teorisidir". Dilin formel teorisi tümceler, sözcüklerin anlamlarıyla değil, sözcük türleri ve bunların tümce içinde düzenlenmeleriyle ilgilidir. Bu, mantık bilgisi gerektirir. Dil ile mantık arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Ona göre mantık kuralları dilin kurallarıdır. Dil, bir temsil sistemidir. Carnap bu temsil sistemine "sentaks" der. Sentaks ile ilgili en önemli kavram "sonuç"tur. Mantıksal tüm ilişkiler verilmiş bir dil içinde bu kavramla belirlenebilir. Bunu daha iyi açıklamak için Carnap aşağıdaki örneği verir:

Ö1: A cisminin 3 gramlık bir kütlesi var.

Ö2: B cisminin 6 gramlık bir kütlesi var.

Bu durumda yukarıdaki önermelerden şu iki sonuç çıkar:

S1: B kütlesi, A kütlesinin iki katıdır.

S2: A'ya ve B'ye aynı kuvvet uygulanırsa, A'nın hızı B'nin hızının iki katı olur.

S1 sonucuna ulaşmak için sadece M-kurallarına, yani mantık ve matematiğin kurallarına; S2'nin türetimi için de F-kurallarına, yani mekaniğin yasalarına ihtiyaç duyarız. Bu nedenle S1, Ö2 öncülünün M-sonucu, S2 de F-sonucudur (Carnap 1935:52- 53, Akt. Bravo,2007:45).

Carnap, bilime sınır çizmenin genel olarak dile özel olarak da bilim diline/dillerine sınır çizme sorunu olduğunu belirtir. Dile sınır çizme, mantık veya kuram açısından neyin dile getirilebilir olduğunu belirleme anlamı taşıyıp dilin veya dildeki ifadelerin mantıksal formunu veya yapısını çözümleme işidir. Carnap'a göre dilin bilgi içerikli kullanımı ya nesnelere yönelik ya da kendisi nesnelere söz eden dil üzerine olmak zorundadır. Dil analizi yapılırken bu durumdan hareketle kullanılan dil için *üst-dil* (meta-language) ve *konu-dili* (object-language) ayırımına gidilir. Carnap üst dil kullanımıyla oluşturulan tümceler sentaktik tümcelerle diğer konu dili yoluyla oluşturulan tümceleri de nesne tümceler olarak sınıflandırır ve arasındaki farkı şu örneklerle açık hâle getirir: "Beş bir sayıdır." nesne tümcesi, " 'Beş' bir sayı sözcüğüdür." ise sentaktik tümcedir. Gerçek nesne tümcesinin nesnesi 'beş'tir. Sözdizimsel tümcenin

nesnesi ‘beş’ değil, beş sözcüğüdür. ‘Beş’ sözcüğünün tınak içinde gösterilmesi, onun biçimsel konuşma tarzına çevrildiğini gösterir. (Irzık, 1992: 70).

Carnap’a göre bilim dili, terimler düzeyinde “mantıksal terimler”, “gözlem terimleri” ve “kuramsal terimler” olarak, tümceler düzeyinde ise “mantıksal tümceler” “gözlemsel tümceler” ve “kuramsal tümceler” olarak çözümlenir. Bu çözümlenmeyle bağlantılı olarak da (her kısmında mantık ve matematik olacak şekilde) bilim dilinin tamamı, mantıksal olmayan, betimleyici bileşenlerine göre farklı bir sınıflama içinde tekrar, “gözlem dili” (G-dili; mantıksal tümceler ve G-tümceleri içerir ama K-terimleri içermez) ve “kuramsal dil” (K-dili; mantıksal tümceler ve K-tümceleri içerir, bu sonuncular K-terimlerine ek olarak G-terimleriyle veya onlarsız oluşur) şeklinde çözümlenebilir. (1966c: 258-59 Akt. Öztürk, 2006: 110).

4. Araştırma Yöntemi

Çalışmamızın bu bölümünde tümce örnekleri pozitif bilimlerin doğa bilimleri (fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, vb) alanlarında üretilmiş tezlerden seçilmiştir. Çalışmanın teorik bölümünün mantıkçı pozitivistlerin görüşleri doğrultusunda temellendirilmesi de tümce örneği tercihlerinin doğa bilimlerinden seçilmesinde etkili olmuştur. Evrendeki canlı ve cansız varlıkları ve bunlarla ilgili olayları kendilerine konu edinen doğa bilimleri kontrollü deneylerden hareketle yasalara ulaşmaya çalışır. Toplumsal gerçekliğin içerdiği olgu ve olayları (insanlar arasındaki ilişkileri, insanın toplumla, toplumsal kurumlarla ilişkilerini) inceleyen sosyal bilimler alanındaki çalışmaları tercih etmememizin nedenini de şu şekilde açıklayabiliriz: Doğa bilimleri kontrollü deneyler için olanaklı iken sosyoloji, tarih, coğrafya, eğitim, etnoloji, sosyal psikoloji, siyaset gibi toplumsal bilimler deney olanaklı değildir ya da gruplar üzerinde yapılan gözlemlerde grup ikliminde değişiklik meydana geldiğinde sonuçlar da değişmektedir. Bu durum toplumsal bilimlerin doğa bilimleri gibi yasa koyucu değil de toplum düzenini kolaylaştırmak adına kural koyucu olmasını sağlamıştır. Bu hususlar da protokol önermeleri açısından bizi doğa bilimlerine yönlendirmiştir.

5. Tümce Çözümlenmeleri

Çalışmamızın buraya kadar olan bölümünde Mantıkçı Pozitivistlerin bilim dilinin nasıl olması gerektiğine dair açıklama ve değerlendirmeleri üzerinde durduk. Bilim dili sistematliğini, dili metafizik ifadelerden arındırma ve doğrulama/onaylama/belgeleme yaklaşımı üzerine kuran pozitivistler, protokol önermelerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Çalışmamızın bu bölümünde elde edilen veriler doğrultusunda yüksek lisans tezlerinden aldığımız örnek tümcelerden hareketle bilim dilinin betimlemesi yapılacaktır. Sözcük ve tümce tercihlerinin nasıl olduğuna dair çıkarımda bulunmak adına aşağıdaki tümceler incelendi:

(I) *Kuşburnu, tarçın, kekik, beyaz çay metanol özütlelerinin A. baumannii’ye MİK değerleri sırasıyla 0.07825 gr/mol, 0.015125 gr/mol, 0.030625 gr/mol, 0.00796875 gr/mol olarak belirlendi* (Aydemir, 2021: 107).

(I) İfadesi yargı bildirdiği için bir önermedir. Bu önermede yer alan sonuç deney ve gözlem yoluyla elde edildiği için “protokol önermesi”dir. Protokol önermesi olma şartı olan doğrulanabilirlik/onaylanabilirlik sayısal verilerle sağlanmıştır. Sayısal veriler ifadenin dolaylı gözlem yoluyla elde edildiğini göstermektedir.

(I). Tümce sözdizim açısından incelendiğinde durum şu şekildedir:

Edilgen çatılı bir tümce tercih edilmiştir. Türkçede belirtisiz olan edilgen yapının sözdizimsel, anlambilimsel ve edimibilimsel olmak üzere üç işlevi vardır (Sebzecioğlu, 2016: 271). Bu tümcede nesne konumunda bulunan ad öbeğinin özne konumuna yükseltilmesi ve nesne konumunun silinerek tümcenin geçişsizleştirildiği için sözdizimsel işlev, işi gerçekleştiren kılıcı rolü tümceden silindiği için anlambilimsel işlev, nesne konumunda bulunan ad öbeğinin özne konumuna yükseltilmesi yoluyla olayın ön plana çıkarılması ve dolayısıyla kılıcının örtükleştirilmesi ile de edimibilimsel işlev gerçekleşmiştir. Kılıcının tümcede örtükleştirilmesinin nedeni önermede eylemin ve araştırma sonuçlarının öne çıkarılmak istenmesidir. Tümcenin yüklemi belirle- eylemidir. *Belirle-* eylemi zihin derinliklerinde gerçekleşen hareketlere sahip olduğu için zihinsel (mental) eylemler grubuna girmektedir. Zihinsel eylemler algı, tanıma, anımsama, anlama, idrak ve değerlendirme aşamalarından oluşur³. *Belirle-* eylemi Türkçe Sözlük’te “Belirli duruma getirmek, belirli kılmak, tayin etmek, yeni bir kavramı, özünü oluşturan öğeleri açıklayarak tanımlamak, sınırlamak⁴.” şeklinde açıklanmıştır. Bu açıklamalardan hareketle eylem değerlendirme basamağında olsa da eylemin sözlüksel anlamı düşünüldüğünde veri elde etmek için derin yapıda gözlem ve inceleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda tercih edilen eylem hem doğrudan deneyim ya da gözlem yapıldığını göstermekte hem de belirli deneyim koşullarında bilginin belgelenebileceğini göstermektedir.

Tümce deneysel verilerin açıklayıcılığını artırmak adına “mol⁵” terimi kullanılmıştır. Kuramsal terimlerin kullanılması dili gündelik dilden uzaklaştırmıştır.

(II) *Kekik, ısırgan otu, beyaz çay ve kuşburnu metanol özütlerinin denenen konsantrasyon aralıklarında K. pneumoniae ’ye karşı antibakteriyal aktivitesi gözlenmedi* (Aydemir, 2021: 107).

(II). Tümce edilgen eylem tümcesidir. Edilgen yapı kullanılarak özne konumunda bulunan ad öbeğinin silinmesi işleмиyle kılıcı örtükleştirilmiş, nesne konumunda bulunan ad öbeğinin nesne

³ Zihnin derinliklerinde gerçekleşen dolayısıyla uzamsal olmayan hareketleri karşılayan ve zihinsel bir süreci ifade eden kullanılan eylemler, alan yazında zihinsel eylem olarak adlandırılmaktadır (Seçkin, 2019: 1403).

⁴ *Belirle-* eylemi Türkçe Sözlük’te “Belirli duruma getirmek, belirli kılmak, tayin etmek, yeni bir kavramı, özünü oluşturan öğeleri açıklayarak tanımlamak, sınırlamak.

⁵ Bir Avogadro sayısınca molekül içeren özdek niceliği. Türk Dil Kurumu Sözlükleri (sozluk.gov.tr) Çevrimiçi (13.05.2022)

konumuna yükseltilmesi işlemiyle de olay ön plana çıkarılmıştır. Tümcenin yüklemde kullanılan gözle- eyleminin anlamları *Türkçe Sözlük*'te⁶

1. -i Dikkatle bakmak, gözlemlemek, tarassut etmek,
2. -i İncelemek, araştırmak, olarak belirtilmiştir.

Gözle- eylemi; bu tümcede bilimsel bir gerçeği göstermek, bir yasayı doğrulamak, bir varsayımı kanıtlamak amacıyla yapılan işlemleri kayıt altına almak anlamında kullanılarak elde edilen verinin deney ve gözlem yoluyla belgelenebileceği bilgisini vermektedir. Eylemde yer alan {-DI} biçimbirimi eylemi işleme sokup yüklem görevi almasını ve cümle kurmasını sağlamıştır. Ekin kullanımına anlam açısından baktığımızda ise ek bitmişlik görünüşünü aktarıken konuşucunun aktardığı olaya şahidim tutumunu ve kesinlik kipini de belirginleştirir⁷.

(II). Tümcede yer alan denenen *konsantrasyon aralığı* ad öbeğinin işlevine baktığımızda bu yapı tümcenin eksik bir tümevarım tümcesi olduğunu göstermektedir çünkü tüm aralıklar yerine denenen ortacının kullanılması örneklemini sınırlandırmaktadır. Bu kullanım farklı aralıkta yapılacak bir gözlemden sonuçların değişebileceği bilgisini vermekle kalmayıp tüm aralıklarla ilgili genelleme-ye gitmenin de önüne geçmiştir.

(III) *Tarçın metanol özütünün K. pneumoniae'ye karşı MİK değeri 0.0605 gr/mol olarak bulunurken, imipenem ve ampisilin MİK değerleri sırasıyla 25 µg/ml ve 11.40625 µg/ml olarak bulundu. Ampisilin ve imipenem MİK değerlerinin tarçın metanol özütünün MİK değerinden düşük olduğu gözlemlendi* (Aydin, 2021: 107).

Tümcesini incelediğimizde diğer tümce örneklerinde görüldüğü gibi edilgen çatı tercih edilmiştir. Dikkat etmemiz gereken durum sayısal veriler gözlem yoluyla elde edilmiş, terim kullanılmış ve empirik bir veriye ulaşılmıştır. III. Tümcenin yüklemde{-DI} biçimbirimi yine (II). tümcedeki işleviyle kullanılmıştır.

(IV) *Yaptığımız çalışma kapsamında elde ettiğimiz bulgulara göre özellikle Sporadik AH ve Sporadik FTD hastalarının BOS HSP90AA1 protein seviyeleri, MCI hastalarının ve kognitif olarak sağlıklı kabul edilen SCI tanısı almış bireylerin BOS HSP90AA1 protein seviyelerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı derecede arttığını tespit ettik.* (Sordu, 2021: 113)

(IV) Tümce etken bir tümcedir. Öznenin gerçekleştirdiği iş gözlem, inceleme ve tanımla gibi zihinsel faaliyetleri içine alan *tespit et-* zihinsel eylemidir. İki ana denek grubunun gözlemine dayanarak oluşturulan tümce doğrulanabilirlik/onaylanabilirlik ya da belgeleme açısından bir protokol tümcesidir ve tümcede yer alan *istatistiksel* ifadesi sayısal bir ölçüme gönderme yapmaktadır fakat “istatistiksel olarak anlamlı derecede art-” ifadesi de aynı zamanda belirsizlik de içermektedir. Derece; fizik, kimya ve matematikte aletle yapılan ölçüm sonucu elde edilen veridir fakat bağlamda *istatistiksel* ifadesinin *anlamlı* sıfatı ile kullanılması ile derece nitel bir görünüm kazanmıştır.

⁶ gözlemek ne demek TDK Sözlük Anlamı (sozluk.gov.tr) Çevrimiçi (13.05.2022)

⁷ Ayrıntılı bilgili için bk., Sebzecioğlu (2016), Türkçe Dilbilgisi, s.250

Jellerin hazırlanmasından ve çapraz bağ oranının eldesinden sonra pH 1.2, 7.4 ve 9 olan farklı tampon çözeltilerinde şişme oranları hesaplandı. (V) Şişme özelliği: hidrojel, içleri ilaç molekülleri tarafından işgal edilen şişmiş polimerik ağlardır, bu nedenle, bir uygulama süresi boyunca salınım mekanizmasını anlamak için çalışmalar yapılır. Zamana bağlı olarak üç hidrojelinde şişme oranlarının arttığı gözlemlendi. (VI) Ancak her üç tampon çözeltisinde %10 ve %20 oranında zeolit içeren hidrojel daha hızlı ve yüksek oranda şişme ivmesi gösterirken, zeolit içermeyen hidrojel daha yavaş ve düşük şişme oranı gösterildi. Buna sebep olarak, zeolitli suyu sevmesi verilebilir. Bunun yanı sıra, üç farklı tampon çözelti değerleri de karşılaştırıldı. Sonuçlara bakılarak pH arttıkça şişme oranlarının arttığı belirtildi. pH yükseldikçe ortamın bazikliği artar. Böylece jelatin esaslı bu hidrojelde bulunan amin grupları (–NH₂) arasında zincilerin uzaklaşmasıyla daha fazla su alımı nedeniyle şişme oranı (VII) artmıştır. (Pınar, 2021: 44).

Tümce hidrojel, polimerik ağ, çapraz bağ, çözelti... gibi çok sayıda terim içermektedir. Bağlamanın tamamına baktığımızda elde edilen verilerin empirik bir çıkarım sonucu olduğu görülmektedir. (V). Tümce bir sebep sonuç tümcesidir ve kendi içinde karşılaştırma barındırır. Tümcede karşılaştırma olmasının nedeni çevre düşünürlerine göre niteliksel bir içerik bu içeriğin diğer içeriklerle ilişkisini belirleme, bir diğer ifadeyle karşılaştırma yoluyla tanımlanır: “Bu masa diğerinden daha geniştir.” gibi. VI. Tümce ise bir öndeyi (çıkartım) tümcesidir. VI. Tümce gözlemlenebilir olgulardan hareketle henüz gözlenmemiş olgusal bir durumla ilgili çıkarım sonucu oluşan tümel formdaki empirik evrensel bir ifadedir. VI. Tümce bir tanım tümcesidir, olgu ve nesnenin kendisiyle ilgili olduğu için nesne dili tercih edilmiştir. VII ile gösterilen eylemde yer alan –{Dir} ekinin kesinlik ve olasılık gibi birbirine karşıt kipsel işlevleri bulunmaktadır, bu eylemde kesinlik işleviyle kullanılmaktadır.

4. Sonuç

Viyana Çevresi olarak da anılan Mantıkçı Pozitivistler bilime sınır çizme sorununu bir dil, anlam ve mantık sorunu olarak görmüştür. Bilimsel önermelerin sınırlarını belirlemeye çalışan Carnap, en genel anlamıyla, bilim dilini, kendi içinde sözdizimsel ve anlambilimsel kurallar bağlamında ve karşılık geldiği nesnesiyle olan ilişkisini de değerlendirerek belirlemeye çalışmıştır. Bilimsel olanla bilimsel olmayı ayırma noktasında Carnap, anlamlılık ölçütüne başvurur çünkü Mantıkçı pozitivistlerin temel sorunu anlamsızlıktır. Onlara göre gözlenmeyen ve özellikle metafizik olan ifadeler anlamsızdır. Carnap anlamsızlığı da sözdizimi ve deneyim bakımından olmak üzere ikiye ayırır. Metafizik önermeler deneyim yoluyla gözlenemediği için ne doğrulanabilir ne de reddedilebilir bu yüzden bu önermeler doğruluk değeri olmadığından bilimsel de değildir. Anlam ve deneyim üzerine kurulan bilimsel önerme yaklaşımında Mantıkçı Pozitivistlerin temel öğretisi doğrulanabilir olmak iken zamanla kesin, tam, eksiksiz bilginin olmayacağı kanısına varılması ve eleştirel yaklaşımlar doğrulanabilirlik, onaylanabilirlik/belgeleme anlayışına evrilmiştir. Önermelerin metafizikten arındırılmış olması, deneye ve gözlem yoluyla doğrulanabilen protokol önermeleri olması ve anlamlı olması mantıkçı pozitivist yaklaşım tarafından belirlenen bilimsel içerik özellikleridir. Her türlü bilimsel verinin akta-

rılması dil yoluyla olduğu için bir bilim dili ortaya çıkmıştır. Mantıkçı Pozitivistlerin prensiplerinden hareketle incelediğimiz tümce örneklerinde şu kullanımlar görülmüştür:

1. Eylemin konusunu vurgulayıp ön plana çıkararak edilgen çatılı tümceler,
2. Algılama, gözlem ve değerlendirme aşamalarına içine alan zihinsel fiiller,
3. Terim ve tanımlardan oluşan nesne dili,
4. Tümel formdaki empirik evrensel çıkarım tümceleri,
5. Deney ve gözlemi destekleyen sayısal veriler ve sebep sonuç tümceleri,
6. Nesnelerin kavranmasının diğer nesnenin içeriğiyle karşılaştırılarak öğrenilebileceği düşüncesinden hareketle karşılaştırma tümceleri tercih edilmiştir.
7. Eylemlerde –{DI} işletim ekinin tercih edilmesi hem kesinlik anlamı katmış hem de olaylara şahit olunduğunu göstermiştir, –{Dir} işletim eki de kullanıldıkları tümcelere kesinlik anlamı katmıştır.

Protokol önermesi formunda oluşturulmasına rağmen belgelenmeyen veriler içeren tümcede de nicel ifadeler yerine anlam belirsizliğine neden olan nitel ifadeler tercih edilmiştir. Deney ve gözlemler konunun içinde yer alan tüm nesnelere ya da tüm ölçüm aralıklarını içine almadığı için oluşturulan tümceler eksik tümevarım tümcelerdir. Dar bir örneklemeden hareketle tespit ettiğimiz çıkarımlar da eksik tümevarımlardır çünkü tüm metinlerin incelenip değerlendirmesi mümkün değildir. Bilim dili adına yapılan bu çalışmaların temelinde yatan ana gaye dilde yer alan anlamsız ve bulanık ifadeleri dilden çıkararak ortak bir bilim dili oluşturmaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Ayhan, E. (2005). *Pozitivist Mantık Anlayışı ve Viyana Çevresine Yöneltilen Eleştiriler*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

- Aydemir, E. (2021). *Bazı Bitki Özütlelerinin Antibiyotik Dirençli Klinik İzolatlara Karşı Antibakteriyel Aktivitelerinin Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Artvin, Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı.
- Bravo, I. B. (2007). "Viyana Çevresi'nin Bilim Tasarımı", *Kaygı (Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi)*, S.8, s. 41-50.
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Demir, Ö. (1992). *Bilim Felsefesi*, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, C. (2020). Sosyal Bilimlerde Yöntem Olarak Pozitivizm Bakış Açısı ve Değerlendirmesi, *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi (The Journal of Business, Economic and Management Research)*, S.2, s.109 – 120.
- Irzık, G. (1992). "Wittgenstein ve Carnap: Tractatusun Mantıkçı Pozitivizme Etkisi." *Felsefe Tartışmaları* (11. Kitap), s. 59-82, Kent Basımevi, İstanbul.
- İlhan, İ. (2018). "Dil Felsefesi", T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2649, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1615, s. 2-21.
- Neurath, O. (2020). Protokol Sözceler (Çeviren: Zeki Özcan) https://www.researchgate.net/publication/341671829_Protokol_Sozceler, Çevrimiçi (13.05.2022)
- Özcan, Z. (2014). *Dil Felsefesi I. Sentez* Yayıncılık, İstanbul.
- Öztürk, Ü. (2006). *Bilime Sınır Çizme Problemine Çözüm Arayışlarında Carnap ve Kuhn'un Bilim Felsefeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Sistematiik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı.
- Öztürk, Ü. (2011). "Carnap'ın Metafizik Eleştirisi", *Kaygı (Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi)*, S.16, s.143-160.
- Pınar, İ. (2021). *Retinoik Asidin Zeolit İçeren Hidrojellerden Salınımının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kimya Anabilim Dalı Organik Kimya Programı.
- Salgar, E. (2016). *Rudolf Carnap*, Otorite Kitap, Lotus Yayın Grubu, Antalya.
- Sebzecioğlu, T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Seçkin, K. (2019). *Edip Ahmed'in Zihin Dünyası: İdrak Fiilleri, Atebetü'l Hakayık'ın Basılışının 100. Yıldönümü Adına X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 17-19 Ekim 2018, Eskişehir.
- Sordu, P. (2021). *Alzheimer Hastalarına Ait Beyin Omurilik Sıvılarında HSP90AA1, CHIP(STUB1) ve HSPA4 Şaperon Proteinlerinin Seviyelerinin Araştırılması*, Yüksek

Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tıbbi Biyoloji Anabilim Dalı.

Extended Summary

Logical Positivism is a philosophical movement that offers solutions to many problems of science and philosophy with different approaches in its time. Although this understanding, which is also called the Vienna Circle, has thinkers who defend different views, their basing philosophical problems on language and language analysis, their insistence on the principle of verifiability, avoidance of metaphysics, rationality and experimentation form the basis of this understanding. As Logical Positives' strict attitudes towards metaphysics increased, their commitment to positive sciences, reason and logic from different aspects increased. They showed this attitude by drawing a border to science and the language of science in the context of "meaningfulness" (Demir, 1992: 15). The first criterion that makes the propositions of the language of science meaningful is the principle of verification or verifiability. Verifiability is through experimentation and observation, and they state that the resulting proposition must be consistent, clear and meaningful in order to qualify as scientific knowledge (Irzik, 1992: 65).

Environment understanding, which is based on the "verifiability principle" in terms of science and scientific language, turns to a "logical language analysis" in order to apply this theory and criterion. In terms of analysis, the evaluations of Rudolf Carnap, who is the leader of the Environment, form the basis of logical analysis. According to him, the metaphysical issues that arise as a result of the violation of the logic of the language can be disabled by strengthening the logic of the language. According to Carnap, with the development of modern logic, it became more possible to offer sharp answers about the validity and justification of metaphysics. For Carnap, the fact that language contains metaphysical expressions is one of the most important reasons for its meaninglessness. Carnap tries to deal with metaphysical sentences through the problem of the meaning of words and the meaning of sentences.

The approach, which is determined that the language of science does not contain metaphysical propositions, focused on propositional structures, which they called protocol propositions, as a result of the boundary they drew based on how the given would be expressed. To what extent the given should be based on observation and experience, and the answers to the questions of how the data we obtain are transferred to the propositions determine the structure of the protocol propositions. One of the studies on protocol propositions other than Carnap is Otto Neurath. Neurath also states that everyday language contains metaphysical expressions and this situation obscures the everyday language, but a physicalist everyday language can be created by replacing the words in everyday language with words from the language of science. Protocol utterances are expressions whose clarity is absolutely sure.

Protocol propositions are propositions that have meaning in a theory, as well as based on experimentation and observation. Obtaining the data through observation caused some prob-

lems arising from equipment or the attitude of the scientist to be reflected in the protocol proposals. Verification of the proposition by experiment and observation also shows that it can be falsified under different conditions.

The main problem encountered here is that while the protocol propositions are used as criteria to verify the language of science, other criteria are needed to verify the same proposition. According to this view, a proposition cannot be tested independently of other propositions in the system it is included in; each test is done with previously accepted data. After all these evaluations, Carnap asked, "Then what is the verification method of a proposition?" asks the question and talks about two kinds of verification (Carnap, 1935: 9-38, Trans. Salgar, 2016: 223-237). Stating that verification can be done in two ways, direct and indirect, Carnap states how propositions are in order to show how this can be done in terms of syntax. Propositions such as "I am currently seeing a red book on a blue background" are confirmed by observing the object in question. This statement is a direct validation statement. Indirect verification is "There is current in this wire." and these propositions are verified by using tools (lamp, ampere meter, etc.). Carnap states that although the protocol proposals are formed ideally, the determination of their accuracy cannot be certain. It states that a new proposition can be derived with each premise, but that it cannot be reached with full certainty. This situation led to the evolution of Carnap's understanding of "truth" because he states that propositions do not provide absolute truth, but strengthen the degree of truth. In line with the objections encountered in the scientific community, Carnap prefers the more flexible term "approval" (Act. Öztürk, 2006: 104).

After determining theoretically the explanations and evaluations of the logical positivists about how the language of science should be, we have made the following determinations on how the word and sentence preferences are based on the examination we made on the limited sample sentences we received from master's and doctoral theses:

1. Passive sentences, in which the subject is pragmatically implicit and emphasizing the object of the action, are preferred.
2. Mental verbs such as determine-, observe- were preferred for the stages of perception, observation and evaluation.
3. Object language consisting of terms and definitions was preferred, and the language was removed from everyday language and its ambiguous structure.
4. It has been shown that general data can be reached through observation by preferring empirical universal inference sentences in the universal form.
5. By using cause and effect sentences that support experiment and observation, it is aimed to convey in the sub-text that the importance is based on the premises.
6. Based on the idea that the comprehension of objects can be learned by comparing the content of the other object, comparison sentences were preferred.
7. Statements made by using numerical data support the indirect observations made with the instrument. However, qualitative evaluations were also made.

Sezergül YIKMIŞ

The main purpose behind these studies to draw the boundaries of scientific language is to remove the ambiguity of scientific texts and to develop a healthy semantic criterion.

Atf (cite): Aydın Karaaslan, Neşe (2022). Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin ve ki(m)'li tümce yapıları, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 4, 31-52.

Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin ve Ki(m)'li Tümce Yapıları¹

Neşe AYDIN KARAASLAN²

Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin ve Ki(m)'li Tümce Yapıları

Özet

Bu makalede 16. yüzyılda Tâci-zâde Ca'fer Çelebi tarafından kaleme alınan ve Millet Yazma Eserler Kütüphanesi AEsy 1024 arşiv numarası ile kayıtlı olan Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin adlı eserde geçen ki(m)'li birleşik tümceler incelenmiştir. Çalışmanın giriş kısmında öncelikle eserin kısa bir tanıtımına yer verilmiş, daha sonra ayrıntılı bir şekilde ki(m)'li birleşik tümce yapıları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin, ki(m)'li birleşik tümceler, Tümce Yapıları

Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin and Sentence Structures with 'Ki(m)'

Abstract

In this article, compound sentences with ki(m) in Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin, which was written by Tâci-zâde Ca'fer Çelebi in the 16th century and registered with the archive number AEsy 1024 in the Millet Manuscripts Library, were examined. In the introduction part of the study, first of all, a short introduction of the work is given, then the structure of compound sentences with ki(m) is elaborated.

Key Words: Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin, compound sentences with ki(m), Sentence Structures

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin günümüz Türkçesine “Ariflerin Dostluğu” olarak çevrilebilir. Eser Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir.

Eserin girişinde Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, bu tercümenin Hâdim Ali Paşa'nın isteği üzerine yapıldığını ifade etmektedir. Giriş kısmının süslü üslubuna karşı asıl metnin tercümesi daha sade bir dille yazılmıştır. Her biri ahlakın bir yönünü ele alan 15 bölümden meydana gelen eser, çeşitli olaylar karşısında verilebilecek doğru ya da yanlış tepkilerin küçük ibret öyküleri biçiminde bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Eserde bölümlerin başlıkları özellikle belirtilmiş, hemen hemen hepsi ayrı bir menkıbeye dayandırılmıştır. Bölümlerin çoğu ayet ve ha-

¹ Bu makale Prof. Dr. Erdoğan BOZ danışmanlığında hazırlanan “Tâci-Zâde Ca'fer Çelebi Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin (Giriş-inceleme-metin-dizin)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Kütahya Linyit Ortaokulu Türkçe Öğretmeni, karaaslanese@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5844-8778

dislerle desteklenmiştir. Tercüme bir eser olmasından dolayı Arapça ve Farsça kelimeler oldukça fazladır.

Eserin tercüme edildiği tarih belli olmayıp Ali Paşa'nın İkinci Beyazıt zamanında sadrazamlık yaptığı dönemde yazıldığı tahmin edilmektedir. Erünsal (2010), Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin Mevlânâ Şükrullah'ın aynı isimli eserinin Farsçadan tercümesi olan bu çalışmasında, kaynaklar arasında yalnızca Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z Zünûnu'nda bahsedildiğini belirtir. Enişü'l-'Arifîn bir öğüt kitabı niteliğindedir. Bu nedenle metnin neredeyse tamamı alıntılardan oluşmaktadır. Metinde Hz. Allah, Hz. Peygamber, din büyükleri, padişahlar, felsefeciler, bilim insanlarından yapılan sayısız alıntı vardır. Alıntı tümcelerinin önemli bir kısmı ki(m)'li tümcelerden oluşmaktadır.

Enişü'l-'Arifîn'de ayrıca tanımlama ve açıklamalar da ki(m)'li tümce tarzında yapılmıştır. Metnin kurgusunda alıntı ve açıklamaların yapılmasında ki(m)'li birleşik tümcelerin ağırlığı hissedilmektedir. Bazı tümce yapılarının, (özellikle ki(m)'li tümceler) yarım sayfaya yaklaştığı görülmektedir. O dönemin eserlerinde gerek kelimelerin birbirleriyle olan bağlantıları gerekse de tümcelerin bağlantıları ki(m)'li kullanımları arttırmıştır. Noktalama işaretlerinin olmayışı da bu durumu ortaya koyan diğer bir etkidir. Bu sebeplerledir ki ki(m)'li tümceler özelliklerine uygun olarak sınıflandırılmıştır. Ki(m)'li tümcelerin yanında gerek(dür) ki, vâcibdür ki, zîrâ ki, tâ ki gibi bağlaçlar ile kurulmuş tümceler de sınıflandırmaya dâhil edilmiştir.

2. Enişü'l-'Arifîn'de Ki(m)'li Tümce Yapıları

Ki(m)'li tümceler başlıca dört başlık altında incelenecektir.

2.1. Yardımcı Tümcenin Temel Tümcenin Bir Ögesi Konumunda Bulunması

Bu tip tümcelerde yardımcı tümce temel tümcenin bir ögesi konumundadır. Bu öge temel tümcenin nesnesi, belirteç tümleci ve yüklemi olabilmektedir.

Bir başkasından söz nakletmek için kurulan bu örnek tümcelere bakıldığında buyur- eyleminin öznesinin Hz. Allah, Hz. Peygamber ve Hz. Ali olduğu görülmektedir.

1. [... Yt "buyur-"] ki [(...) ya' nî ... Yy]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Temel tümceden sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi verilmektedir. Yardımcı tümce temel tümcenin **nesnesi konumundadır**.

- i. 'resûl 'aleyhi's-selâm buyurmuşdur ki (...) **ya' nî** ħudâ-ı 'izz ü 'alâ kullarına 'aқıldan evlâ bir nesne virmemişdür'
- ii. 'efđal'ül-beşer ħazret-i peygamber 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm buyurmuşdur ki (...) **ya' nî** ħaққ subħânehu ve te'âliden vehm ve ħavf eylemek mebde'-i küll-i ħikmet ve menşe'-i cemî'-i ma'rifetdür' (8a/5)

2. [... Yt "buyur-"] (ki) [(...)]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Temel tümceden sonra alıntı dildeki metin verilmekte ve ardından tercümesi verilmemektedir. Kimi örneklerde **ki** bağlacı bulunmamaktadır. Ancak verilmiş olan orijinal metin **ki'li tümcenin nesnesi konumundadır**.

- i. 'hazret-i hakık 'azze ve celle 'ulemā hakkında buyurmuşdur ki (...) (11b/12)
- ii. 've dağı buyurmuşdur (...) (11b/13)

3. [... Yt "buyur-" ki [(...) ya' nī ... Yy ... Yyii]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Temel tümceden sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi verilmektedir. Yardımcı tümceler **sıralı bağımlı tümce** yapısında olup temel tümcenin **nesnesi konumundadır**.

- i. 'emirü'l-mü'minîn 'ali kerrema'l-lāhu veçhe buyurmuşdur ki (...) **ya' nī** şeref-i nefis 'ilm-i edeb iledür hasbe'l-neseb ile degül' (12a/7)
- ii. 'kısm-ı evvel resül 'aleyhi's-selām buyurmuşdur ki (...) **ya' nī** hiç faqr yokdur cehl-den a' lā hiçbir fā'idelü māl yokdur 'ağıldan evlā' (19b/10)

4. [... Yt "di-" ki [(...) ya' nī ... Yy]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Temel tümceden sonra alıntı dildeki metin verilmekte ardından tercümesi verilmektedir. Yardımcı tümce temel tümcenin **nesnesi konumundadır**.

- i. 'ekābir dimişlerdür ki (...) **ya' nī** hazret-i hakıka kārīn merd-i aħmağdan ırağ ol-makdur' (22a/11)
- ii. 'dimişlerdür ki (...) **ya' nī** cāhile naşīhat meste mev' ıza söylemek gibidür' (22b/2)

Bir başkasından söz nakletmek için kurulan bu örnek tümcelere bakıldığında **di-** eyleminin öznesinin *ekābir, hukemā, ulular, dānā, mü'eyyid vd.* olduğu görülmektedir.

5. [... Yt "di-" ki [... Yy]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümce temel tümcenin **nesnesi konumunda-dır**.

- i. 'hukemā dimişlerdür ki insanuğ mezāhir ve mu'āvini 'ağıldur' (6b/10)
- ii. 'hukemā dimişlerdür ki cemi' mizūñ mebd'e' ve cümle-i kemālātuğ menşe'i rāstlık ve toğrulıkdur' (9a/4)

6. [... Yt "di-" ki [... Yyi Ø/ve ... Yyii ve ... Yyiiii]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümceler **bağımlı sıralı/bağılı tümce** yapısında olup temel tümcenin **nesnesi konumundadır**.

- i. ‘dimişlerdür ki tedbîr ile hâsıl olan iş ve şey-i kalîl tedbîrsüz hâsıl olan umûr-u keşîreden ahsendür ve müşâvere ile hatâ eylemek hodbînlikle şavâb işlemekden müstahsendür’ (29a/12)
- ii. ‘farisîler dimişlerdür ki tama‘ kâr olmamak her hünertün mebde’idür ve perhîz-kârlık her fażiletün menşe’idür ve gâyet lutf u kerem halk-ı ‘âlem dilinden rencide olma-
makdur’ (31a/6)

7. [... Yt “di-”] ki [...Yyi {(y)A} ...Yyii]

Bu tümce, **ki’li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümce **şartlı birleşik tümce** yapısında olup temel tümcenin **nesnesi konumundadır**.

- i. ‘dânâlar dimişlerdür ki söz kişinün miqdârına göre olmaya anı h’âr u hakîr eyler’ (25b/10)

8. [... Yt “di-”] ki [...Yy] **zîrâ ki** [...Yi **amma** ...Yii]

Bu tümce, **ki’li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümceler temel tümcenin **nesnesi konumundadır**. İlk tümce, **zîrâ ki** ve **amma** bağlacı ile bağlanan sondaki üç tümceye **ki** bağlacı ile bağlanmıştır.

- i. ‘ba‘ zı hukemâ-ı yunân dimişlerdür ki başîretsizlik başîretsizlikden düşvârdur **zîrâ ki** a‘ mâya müretteb olan âşâr yolın ihsâs itmeyüp tehevürile çâh-ı belâya düşüp nihâyeti helâk-i cismânîdür **ammâ** cehâlet kişiyi şibâk-ı helâkına bıraktıktan sonra ‘âkıbet nâdânlık ile dünyâ ve âhîret sermayesin dağı elden çıkarur’ (20a/6)

9. [... Yt “eyit-”] ki [(...)]

Bu tümce, **ki’li temel tümce** yapısındadır. Temel tümceden sonra alıntı dildeki metin verilmekte ancak ardından tercümesi verilmemektedir. Ancak verilmiş olan orijinal metin yine de **ki’li tümcenin nesnesi konumundadır**.

- i. ‘ebû şekûr eydür ki (...)’ (39a/1)
- ii. ‘kelîle-i dimnede eydür ki (...)’ (39b/12)

10. [... Yt “eyit-”] ki [...Yy]

Bu tümce, **ki’li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümce, temel tümcenin **nesnesi konumundadır**.

- i. ‘eflâtûn eyitmişdür ki be-gâyet hod dürbîn-i güftâr hûb-rengîn ve zebân-ı şîrîndür’ (6a/10)

- ii. ‘zenon-ı ekber eydür ki hükemâ-ı yünân ve feylosofân-ı ezmânuñ meşâhîrindendir’ (8b/7)

11. [çün ...Yy][... Yt “eyit-”] ki [...Yyi ...Yyii ...Yyiii]

Bu tümce, **iç içe birleşik tümce** yapısındadır. İçteki **ki’li tümce**, **çün’lü birleşik tümcenin nesnesi konumundadır**. Ki’li tümcenin yardımcı tümceleri **bağımlı sıralı tümce** yapısında olup temel tümcenin **belirteç tümleci konumundadır**.

- i. ‘**çün** mülk-i mevrûş âbâ-ı kirâmından aña intikâl eyledi üstâdına eyitdi baña bir pend ü naşîhat vir ki tâ anuñla ‘âmil olam ‘âkıbetüm hayr ve hâtemüm sa‘ âdet üzere ola dünyâ ve âhîretde fazihat yüzün görmeyem’ (11a/13)

12. [... Yt] ki [... Yy]

Bu tümce, **ki’li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümce temel tümcenin **belirteç tümleci konumundadır**.

- i. ‘pes bilgil ve âgâh olğıl ki istihkâk ile dostluk ve muhabbet eylemek aşı-ı aşıl ve fi‘l-icemîldür’ (33a/6)
ii. ‘âgâh olğıl ki düşmenlik kâr-ı haşar-nâk ve mücib-i helâk bir ma‘ nâdur’ (37b/1)

13. [... Yt “oldur”] ki [...Yy]

Bu tümce, **ki’li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümce temel tümcenin **yüklemi konumundadır**. Burada temel tümcenin yüklemi olan adıl (ol) yardımcı tümceye **ön gönderim** yapmaktadır.

- i. ‘evvelki haşlet oldur ki merdüm-i ‘âkıl ve dâna-ı kâmil hazret-i ‘izzetden ‘izzet-i âsumâna leylan ü nehâren sirran ü cehren havfda ve çorçuda ola’ (8a/2)
ii. ‘nev‘-i şâliş oldur ki dost dostı haqqında gökçe gösterüp anuñ me‘âyibini dâ‘imâ ketm eyleyüp izhâr eylememeye sa‘ y eyleye’ (36a/5)

14. [... Yt “oldur”] ki [...Yy{(y)A}] **tâ ki** [...Yti...Ytii]

Bu tümce, **ki’li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümceler, temel tümcenin **yüklemi konumundadır**. İlk tümce, **tâ ki** ile bağlanan sondaki iki cümleye **ki** bağlacı (yeter ki, öyle ki) ile bağlanmıştır.

- i. ‘pes âkıl-dâneye vâcib ve münâsib olan oldur ki bir nesne için bâtil ve fâsid endişelere düşmeye **tâ ki** ‘ömr-i ‘azizi ki pîrâye-i devlet ve sermâye-i dünyâ ve âhîretdür ‘ays yerlere zâyi‘ olmaya’ (27b/15)

2.2. Yardımcı Tümcenin Temel Tümcenin Bir Ögesini Açıklayıcısı Durumunda Bulunması

Bu tip tuncelerde yardımcı tümce temel tuncenin bir ögesini açıklamaktadır. Bu öge temel tuncenin öznesi, nesnesi, belirteç tümleci ve yüklemi olabilmektedir.

1.[...Yt] ki [...(Yy)]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümce temel tuncenin **yüklemine açıklamıştır**.

- i. 'ümiddür **ki** sem'-i rızâyıla işgâ oluna' (4a/7)
- ii. 'bu ma'nânun cümle-i fevâ'idindendir **ki** her işün ki ibtidâsı tedbirle ola ekseriyyâ intihâsı dahı muktezâ-ı irâdet üzerine silk-i itmâmda şüret-i intizâm bu-la' (9b/2)

2.[...Yt] ki [...Yyi ...Yyii/ ve ... Yyiiii]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. **Ve** bağlacı ile birbirine bağlanan yardımcı tunceler temel tuncenin **yüklemine açıklamıştır**.

- i. 'şol söz **ki** dâ'ire-i 'ağıldan hâric ola dost ve düşmen katında pesendide olmayup nefis andan hâz itmekde hemân hürmâ-ı nâ-resideye müşâbih ola **ve** dahı şol dânişe ve ma'rifete muķârindür' (24a/4)

3.[... Yt "meşhurdur"] ki (...) ya'nî [...Yy]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Temel tunceden sonra alıntı dildeki metin verilmekte, ardından tercümesi verilmektedir. Yardımcı tümce temel tuncenin **yüklemine açıklamıştır**.

- i. 'arabda meşel-i meşhurdur ki (...) **ya'nî** senünj üzeriçe emânet olsun şâhib-i tecrübe ile meşveret eylemekdür' (9b/8)
- ii. 'arabda meşel-i meşhurdur ki (...) **ya'nî** kişi hem-sâyelerinden renc ü meşakkat ve derd ü miñneti irâğ eylemek tarîķ-i mürüvvet ve muķtezâ-ı fütüvvedür' (43b/5)

4.[her kimse ki ...Yy]fi'l-hakıķa[...Yt]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Yardımcı tunceler, temel tuncenin **öznesini açıklamıştır**. İlk tümce, **fi'l-hakıķa** bağlacı ile bağlanan kendisinden sonraki iki tümceye **ki** bağlacı ile bağlanmışlardır.

- i. 'her kimse **ki** anunj nefis-i nâıķası hilye-i 'ulüm ile ârâste ve ziver ve ma'ârifle pîrâste degül fi'l-hakıķa ol kimesne dâ'ire-i insâniyyetden hâricdür' (12a/11)

5.[her söz ki ...Yy{(y)A}][...Yt]

Bu tümce, **ki'li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümce, temel tuncenin **öznesini açıklamıştır**.

- i. **'her söz ki** fikr ü nazarla söylene kâ'ili nîk-nâm olup işidenlere nef ü fâ'ide hâsil' (26a/6)
- ii. **'her söz ki** erbâb-ı dânişden gele kulübda mü'essirdür' (13b/7)

6.[her işün kim ...Yy][...Yt]

Bu tümce, **ki**'li tümce yapısındadır. Yardımcı tümce, temel tümcenin **nesnesini açıklamıştır**.

- i. **'her işün kim** evveli bî-fikr ve ru'yetdür âhîr ve 'âkıbeti peşimânlık ve nedâmetdür' (9b/3)

7.[her kimde ki...Yy{(y)A/sA}][...Yt]

Bu tümce, **ki**'li tümce yapısındadır. Yardımcı tümce, temel tümcenin **tümlecini açıklamıştır**.

- i. **'her kimde kim** havf olsa ol kimse hergiz bî-gâm olmaz' (32b/8)

8.[her kaçan ki ...Yy{(y)A}][...Yti ve ...Ytü] **tâ ki** [...Y]

Bu tümce, **ki**'li tümce yapısındadır. Yardımcı tümceler, temel tümcenin **belirteç tümlecini açıklamıştır**. Temel tümce, **ve, tâ ki** bağlaçlarıyla birbirine bağlanan tümcelere (**her kaçan**) **ki** bağlacı ile bağlanmıştır.

- i. **'her kaçan ki** bir müşkil-kâra ve hâdişe-i düşvâra mübtelâ olasin sabr eyleve kendü māl u menālünje rāzî olup kimesne emvāline el uzatup çama' eyleme tâ ki haşâ'il-i vesâ'il ile dünyâ ve âhîretde müreffehü'l-hâl ve fârigü'l-bâl olasın' (11b/6)

2.3. İç İç Birleşik Ki(m)'li Tümcelerde Yardımcı Tümcelerin, Hem Temel Tümce- nin Bir Ögesi Olması Hem De Bir Ögenin Açıklayıcı Konumunda Bulunması

Bu tip tümcelerde yardımcı tümceler hem temel tümcenin bir ögesi konumundadır hem de bir ögesini açıklamaktadır. Dolayısıyla yardımcı tümceler hem özne, yüklem, nesne ve belirteç tümleç konumunda bulunabilmekte hem de bu ögeleri açıklayabilmektedirler.

1.[... Yt "buyur-"] kim { [her kim ki ...Yy][...Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki**'li tümce yapısındadır. Dıştaki **ki**'li temel tümceden sonra içteki **ki**'li tümce **'her kim ki'** yapısında verilmektedir. Yardımcı tümceler, dıştaki temel tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki **ki**'li tümcedeki yardımcı tümce ise içteki temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**. Yardımcı tümceler sıralı tümce yapısındadır.

- i. ‘bezirgān ve ekābir-i ehl-i yakīn buyurmışlardır **kim her kim ki** rāstlığı kendüzine şī‘ār-dişār ide ḥaḳḳ subḥānehu ve te‘ālī ‘azze ismuhū dā‘imā anurūla rāst ola’ (9a/6)

2.[... Yt “buyur-”] ki { [her kime ki ... Yy][... Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki **ki’li temel tümce**den sonra içteki **ki’li tümce ‘her kim ki’** yapısında verilmektedir. Yardımcı tümceler dıştaki temel tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcedeki yardımcı tümce ise içteki temel tümcenin **belirteç tümlecini açıklamıştır**. İlk tümce, **kim** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘peygamber ḥazretleri şalla’llāhu te‘ālī ‘aleyhi ve sellem teslimen keşīran buyurmışlardır **ki** bāri te‘ālī ‘azze ismuhū **her kime kim** ḥayr rüzī kılmış ola aña bir muhabbet ider’ (33b/1)
- ii. ‘resūl ‘aleyhi’s-selām buyurmışdır **ki** (...) **ya’nī her kime kim** rıfḳ u müdārādan naşīb şunılmış ola ol kimesne dünyā ve āḥiret iyiliklerinden behre-mend olmuşdur’ (10b/9)

3.[... Yt “buyur-”] ki (...) ya’nī { [her kim ki ... Yy][... Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki **ki’li tümce**den sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi olan içteki **ki’li tümce ‘her kim ki’** yapısında verilmektedir. Yardımcı tümceler dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**. Yardımcı tümceler, **ya’nī her kim ki** bağlacıyla birbirlerine bağlanmıştır.

- i. ‘resūl ‘aleyhi’s-selām buyurmışdır **ki** (...) **ya’nī her kim ki** ḥaḳḳ subḥānehu ve te‘āliden ‘azze ismuhū ḥavf eylese ḥaḳḳ te‘ālī cemī‘ eşyāyı andan korkuda’ (8a/15)
- ii. ‘resūl ‘aleyhi’s-selām buyurmışdır **ki** (...) **ya’nī her kim ki** ḥaḳḳ te‘ālī rızāsīçün tevāzu‘ eyleye ḥaḳḳ te‘ālī anı ulu ve ‘aziz ve rif‘ati derecede ziyāde eyleye’ (10b/12)

4.[... Yt “buyur-”] ki (...) ya’nī { [... Yt] ki [... Yy] } **tā** ki [... Y]

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki **ki’li tümce**den sonra alıntı dildeki metin verilmekte ardından tercümesi olan içteki **ki’li tümce** ile verilmektedir. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**. İlk tümce, **tā** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘resūlu’llāh ‘aleyhi’s-selām buyurmışlardır **ki** (...) **ya’nī rahmet** ol kişiye ki ziyānda islāh ide **tā** **ki** menşe’-i mażarrat olmayup mebde’-i menfa‘at düşe’ (23a/6)

5.[... Yt “buyur-”] ki (...) ya’nī { [her kimde kim ... Yy][... Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki **ki’li tümce**den sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi olan içteki **ki’li tümce** ‘**her kimde kim**’ yapısında verilmektedir. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **belirteç tümlecini açıklamıştır**. İlk tümce, **kim** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘emîrû’l-mü’minîn ‘ali kerrema’l-lâhu veche buyurmuşdur ki (...) **ya’niher kimde kim** hûb guftâr ve şîrîn zebân ola aña çok aşâb-ı hullân ve aḥbâb-ı ihvân bulına’ (10a/8)

6.[... Yt “buyur-” ki (...) ya’ni { [...Yt] ki [...Yyi ve ...Yyü] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki **ki’li tümce**den sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi olan içteki **ki’li tümce** ile verilmektedir. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümceleri **ve** bağlacı ile bağlanmış olup temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** ve **ve** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘resûl ‘aleyhi’s-selâm buyurmuşdur ki (...) **ya’ni** her işün ḥaḳîkatine vâkıf ol kimesnedür ki anı nice kez sınamış ve keyfiyyet-i aḥvâlini bilmişdür’ (9b/6)

7.[... Yt “buyur-” ki (...) ya’ni { [...Yt] ki [...Yy] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki **ki’li tümce**den sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi olan içteki **ki’li tümce** ile verilmektedir. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘buyurmuşdur **ki** (...) **ya’ni** hiçbir ‘aḳl yokdur ki fikr ve tedbîrden evlâ ola’ (9a/12)
- ii. ‘resûl ‘aleyhi’s-selâm buyurmuşdur ki (...) **ya’ni**erbâb-ı ‘aḳla vâcib oldur ki ḥalâ’iḳ ile müdârâ eyleye’ (10b/4)
- iii. ‘resûl ‘aleyhi’s-selâm buyurmuşdur ki (...) **ya’ni** ‘ilm bir genc-i a’lâdur ki hergiz aña fenâ yol bulmaz’ (12a/2)

8.[... Yt “di-” ki { [...Yt] ki [...Yy] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘ḥukemâ dimişlerdür ki şol ‘adâvet **ki** fi’l u ḥîle ve mekr u ḥud‘a ile olanuḡ te’şîri ziyâde olâ şol zâhir küşiş u kuvvetle evvelinden ola’ (38b/5)

- ii. ‘resül ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki (...) ya’ nî her kime kim nıf̣ u müdārādan naşib şunılmış ola ol kimesne dünyā ve āhîret iyiliklerinden behre-mend olmuşdur’ (10b/9)

9.[... Yt “di-”] ki { [...Yt] ki [...Yyi{sA} ...Yyii] }

Bu tümce, **îç îçe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki **ki’li tümcenin** yardımcı tümcesi **şartlı birleşik tümce** yapısındadır ve temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘minuçehr dimişdür ki ‘ilm bir çerāğ-ı rahşendedür ki andan her ne deñlü çerāğ ve meşā‘il ve şem‘ ve қанādîl uvarsalar anuñ pertevinden zerre miqdârı nesne kem ol-maz’ (13a/3)

10.[... Yt “di-”] ki { [herkesde kim ... Yy][...Yt] }

Bu tümce, **îç îçe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümce **‘herkesde kim’** yapısında verilmiş olup yardımcı tümcesi temel tümcenin **belirteç tümlecini açıklamıştır**.

- i. ‘efādîl dimişlerdür ki herkesde kim bu dört haslet olmaya andan dostluk ve insāniyet gelmeye’ (35a/11)

11.[... Yt “di-”] ki [... Yy] zîrā [...Yt] ki { [...Yyi] ki [...Yyii] }

Bu tümce, **îç îçe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi temel tümcenin **nesnesi konumundadır**. Dıştaki ki’li tümcenin ardından gelen ki’li tümceler **zîrā** bağlacı ile bu tümceye bağlanmışlardır. İçteki birinci ki’li tümcenin yardımcı tümcesi temel tümcenin **belirteç tümleci konumundadır**, ikinci ki’li tümcenin yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **zîrā, ki, ki** bağlaçları ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘dānālar dimişlerdür ki evkāt-ı ferahda handān ve saḥāt-ı nevhde giryān olmaya zîrā nice sādilerdür ki sebep ğuşsa ve gamdur ki neşāt ve sürūra sebebdür’ (28a/15)

12.[... Yt “meşhurdu”] ki (...) ya’ nî { [...Yt] ki [...Yy] }

Bu tümce, **îç îçe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki ki’li temel tümceden sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi verilmektedir. İçteki ki’li tümce, dıştaki ki’li tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**.

- i. ‘arabda mesel-i meşhurdur ki (...) ya‘nī düşünām bir cerāhatdür ki aña dermān ve is-tirāhat mutaşavver degül’ (24b/9)

13.[... Yt‘meşhurdur’] ki (...) ya‘nī { [...Yt’oldur’] ki [...Yyi ve ...Yyii] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki ki’li temel tümceden sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi verilmektedir. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **yüklemeni açıklamıştır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümceleri ve bağlacı ile bağlı tümce yapısında olup temel tümcenin **yüklemi konumundadır**. İlk tümce, **ki, ve** bağlaçları ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘arabda meşel-i meşhurdur ki (...) ya‘nī a‘dānuḡ yaramazı oldur ki mekāyidini ihfā’ eyleye ve düşmen ‘arz-ı muḡabbet itmekle andan ḡaflet cā‘iz degül’ (38b/7)

14.[... Yt “meşhurdur”] ki (...) ya‘nī { [bir kimesne kim ...Yyi ve ...Yyii][...Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki ki’li temel tümceden sonra alıntı dildeki metin ve ardından tercümesi verilmektedir. İçteki kim’li tümce **bir kimesne kim** yapısında verilmiş olup dıştaki ki’li tümcenin **yüklemeni açıklamıştır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümceleri **ve** bağlacı ile **bağlı tümce** yapısında olup temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**.

- i. ‘arabda meşel-i meşhurdur ki (...) ya‘nī **bir kimesne kim** riyāsete taleb ide ve taḡsīr eyleye hemān ḡarmana bağlanmış bir sığırdur’ (48b/3)

15. [... Yt “di-”] ki [... Yyi ve ...Yyii] meḡer { [...Yt] ki [...Yyi{sA} ...Yyii] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki ki’li tümcenin yardımcı tümceleri **bağimli sıralı tümce** yapısında olup temel tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümceleri temel tümcenin **yüklemeni açıklamıştır**. İlk tümce **meḡer, ve** bağlaçları ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘çepniler dimişlerdür ki ‘ilm ü dāniş dīn ü dūnyāya ārāyişdür ve her nesne çoḡ ol-duḡça ḡār u ḡaḡīr olur meḡer dāniş ü ma‘rifet ki her ne deḡlū çoḡ olursaol deḡlū ‘izzetlü ve ḡurmetlü olur’ (13a/6)

16. [... Yt “di-”] ki [... Yy] meḡer { [her kim ...Yy {(y)A}][...Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi, temel tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümce **her kim** yapısıyla verilmiş olup yardımcı tümceleri, temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**. İlk tümce, **kim** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘şehriyār dimişlerdür ki dāniş ü ma‘ rifet bir yağmur gibidür her kim tālib ve rāğib ola vuşul müte‘ ayyindür’ (14b/15)

17. [... Yt “di-”] ki { [her kaçan kim ...Yy {(y)A}][...Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümce **her kaçan kim** yapısıyla verilmiş olup yardımcı tümce, temel tümcenin **belirteç tümlecini açıklamıştır**.

- i. ‘fužalā’ dimişlerdür ki her kaçan kim eyyām-ı muvāfaqat ve feth ü nuşret mu‘ āvenet eylemeye anda kaçmak ‘ayb degül’ (40b/14)

18. [... Yt “di-”] ki { [her kim ki ...Yyi {(y)A} ve ...Yyii {(y)A}][...Yt] } zārā [...Y]

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümce **her kim ki** yapısıyla verilmiş olup yardımcı tümceler, temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**. İlk tümce, **zārā** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘ol sebebden dimişlerdür ki her kimki sözi yerinde söyleyüp rāst söylemeye **ve** ol sözde bir nef’i ve fā’ide dağı olmaya anuğ gibisöylemekden söylememek evlādur zārā böyle olmayan kelimātun fā’idesi miñnet ve te’essüfdür’ (24b/12)

19. [... Yt “eyit-”] ki { [bir kimse kim ...Yy][...Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki kim’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki kim’li tümce **bir kimse kim** yapısıyla verilmiş olup yardımcı tümce, temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**.

- i. ‘ebū naşr-ı mansureydür ki bir kimse kim bir işde endişe ve tedbiri pişe kılmak hemānā altunı ğıl u ğışdan pāk itmeg için āteşe göstermek gibidür’ (9a/14)

20. [... Yt “eyit-”] (ki) { [...Yyi ...Yyii] ki [...Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır ancak bağlaç “ki” düşmüş veya unutulmuştur. İçteki ki’li tümce temel tümcenin **nesnesi konumundadır**. Ki’li tümceninyardımcı tümcesi temel tümcenin **belirteç tümleci konumundadır**.

- i. ‘keşiş eyitdi resüli ihzār idün anı bir vechle ilzām idüp ‘aczi izhār itdüreyin ki kendü dağı inkāra mecāli olmasun’ (24a/12)

21. [... Yt “eyit-”] ki { [...Yy] ki [...Yti (,) ...Ytü] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi, temel tümcenin **belirteç tümleci konumundadır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘şeyh eyitdi ki yā emīrū’l-mü’minīn müddet-i medīd ve ‘ahd-i ba‘iddür **ki** bu şehre deyüm sürür u selvet u fer ‘āleminde bunları bileyüm’ (14a/4)

22. [... Yt “eyit-”] ki { [...Yt “oldur”] ki [...Yy] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **yüklemi konumundadır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘büzürcmih eyitmişdür ki ‘ākīlān-ı sūhān oldur ki fā’idelü ola’ (24b/11)

23. [... Yt “sor-”] ki { [...Yt] ki [...Yy] }

Bu tümce, **iç içe ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘bir hūkemā sordılar ki kankı hākk nesnedür ki hālkā zīst gelür’ (32b/3)

24. [... Yt “sor-”] ki { eger [...Yy (y)A] [...Yt] ki [...Yy ...ve ...Yyü] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin temel tümcesi **eger** ile kurulmuş **şartlı birleşik tümce** yapısındadır ve yardımcı tümce temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **ki**, **ve** bağlaçları ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘baṭlamyus eyitmişdür ki cāhile **eger** sa‘ ādāt-ı musā‘ade ve ikbāl ü devlet muwāfakat ide ğam degüldür ki bunuñ emri nevādir-i rüzgārdandur ve āhīrū’l-emr pāyidār olmaz’ (20b/14)

25. [... Yt “eyit-”] ki { [...Yt “gerek”] ki [...Yy] tā [...Y] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümce **gerek ki** yapısında verilmiş olup temel tümcenin **yüklemi konumundadır**. İlk tümce, **tā** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır. Bu tümce **tā** bağlacı ile sondaki tümceye bağlanmıştır.

- i. ‘boğraç eydürki ‘ākıl **gerek ki** söylediği sözi cevābın endişe ile ve muqaddemātın āheste āheste söyleyētā cevābında bār kelimāt işitmeye’ (26a/12)

26. [... Yt “eyit-”] ki { [...Yt “gerekdür”] ki [...Yy]} zīrā [bir kimesnede ki ...Yy { (y)A }][...Yt]

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki birinci ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümce **gerek ki** yapısında verilmiş olup temel tümcenin **yüklemi konumundadır**. İçteki ikinci ki’li tümce ise **bir kimesnede ki** yapısında verilmiş olup yardımcı tümcesi temel tümcenin **belirteç tümlecini açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** ve **zira** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘aristotālis eyitmişdür ki dostluk ve muşāhabet ve şadākat ve muvāneseti şol kişiyle itmek gerekdür ki andan hayā ola zīrā bir kimesnede ki şerm olmaya andan muşir-ı vefā gelmeye’ (10b/1)

27. [... Yt “eyit-”] ki { [...Yt] kim [...Yy]}

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki kim’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki kim’li tümcenin yardımcı tümcesi, temel tümcenin **yüklemini açıklamıştır**. İlk tümce, **kim** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘cevābında eyitdi ki fādıl u dānā ol kimesnedür kim nefsi-hevāsına tābi‘ degül’ (8b/6)

28. [... Yt] ki { [...Yt “oldur”] ki [...Yy]}

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi, temel tümcenin **yüklemi konumundadır**. İlk tümce, **ki(m)** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘boğraç eydür kihāşşa-i fāzilet ve şemere-i dāniş ü ma‘ rifet oldur kim şāhibini kemter-pāyeden derece-i girān-māyeye yetişdüre’ (14b/9)
ii. ‘bilki refik-i şefik oldur ki dostdan taqşir vāki‘ olicağ anuñ cānibinden i‘ tizār eyleye’ (35a/7)

29. [... Yt “eyit-”] ki { [...Yt] ki [...Yyi ... Yyii]}

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümceleri, temel tümcenin **yüklemi açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘efādil eyitmişlerdür **kişol** ‘adāvet **ki** rıfķ u müdārā evvelā ola hoşnūd ve muhāşamayile evvelinden bed-ter ola’ (40a/1)

30. [... Yt “oldur”] ki { [...Yt] ki [...Yyi ...Yyii]} }

Bu tümce, **İÇ İÇE Kİ’Lİ TÜMCE** yapısındadır. İÇteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **yüklemi konumundadır**. İÇteki ki’li tümcenin yardımcı tümceleri ise temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile birbirine bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘onunci haşlet **oldur ki bir iş ki** hadd-i zātında vācib olmaya aña ikdām ve ihtimām itmek beyne’ n-nās mustehab olmaya’ (11a/6)

31. [... Yt “oldur”] ki(m) { [her kim (ki) ...Yy{(y)A}][...Yt]} }

Bu tümce, **İÇ İÇE BİRLEŞİK Kİ’Lİ TÜMCE** yapısındadır. İÇteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **yüklemi konumundadır**. İÇteki kim’li tümce **her kim (ki)** yapısında verilmiş olup yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**. İlk tümce, sıralı tümce yapısında olan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘bunun fā’idesi oldur ki her kim ki rıfķ u müdārāyı ‘ādet idine dünyāda cemī’ murādına āsān vech ile vāşıl olup ‘ukbāda şevāb-ı mālā nihāyet hāşıl kıla’ (10b/6)
ii. ‘bunun fā’idesi oldur ki her kim pīrlere pīrliginden ötürü’ zāz u ikrām eyleye pīrligi vaķtinde kendü daĥı mu‘azzez ve mükerrrem ola’ (10b/14)

32. [... Yt “oldur”] kim { [her kimün kim ...Yy{(y)A}][...Yt]} }

Bu tümce, **İÇ İÇE BİRLEŞİK Kİ’Lİ TÜMCE** yapısındadır. İÇteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **yüklemi konumundadır**. İÇteki kim’li tümce **her kimün kim** yapısında verilmiş olup yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **nesnesini açıklamıştır**. İlk tümce, sıralı tümce yapısında olan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘bunun fā’idesi oldur kim her kimün kim ‘aklı hevāsına ġālib ola anuĥ cümle-i aķvāli ve ef’āl-i sūnnet-i aĥmedī ve şerī’at-i muĥammedī ye muvāfiķ ve mutābık gele herāyine bu ma‘nī ‘alāmet-i şebāt-ı devletdür’ (8b/11)

33. [... Yt “oldur”] ki { [her kimde (kim) ...Yy{(y)A}][...Yt ve ...Ytii]} }

Bu tümce, **İÇ İÇE BİRLEŞİK Kİ’Lİ TÜMCE** yapısındadır. İÇteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **yüklemi konumundadır**. İÇteki kim’li tümce **her kimde (kim)** yapısında verilmiş olup yardımcı

tümcesi ise temel tümcenin **belirteç tümlecini açıklamıştır**. İlk tümce, **ve** bağlacı ile bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘fā’idesi **oldur ki her kimde** hayā olmaya andan vefā gelmez ve aña i‘ timād eylemek dağı olmaz’ (10a/14)
- ii. ‘fā’idesi **oldur kim her kimde** kim tatlu dil ola anuñ sözi halkuñ gönlinde cāy-gır olup anuñ hevā-dārları ve muħabbet ve maħlaşları keşir-evlādur’ (10a/3)

34. [... Yt “oldur”] ki { [... Yt “gerekdür”] ki [... Yy] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **yüklemi konumundadır**. İçteki tümce **gerekdür ki** yapısında verilmiş olup yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **yüklemine konumundadır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘yedinci haşlet **oldur ki** ‘ akıl olan **gerekdür ki** şāhib-i ‘ arz ve ehl-i hayā ola’ (10a/10)

35. [... Yt “oldur”] kim { [... Yt “vācibdür”] ki [... Yyi ve ... Yyii] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki kim’li tümcenin **yüklemi konumundadır**. İçteki tümce **vācibdür ki** yapısında verilmiş olup yardımcı tümcesi ise temel tümcenin **yüklemine konumundadır**. Yardımcı tümceler ‘**ve**’ bağlacı ile bağlanmışlardır. İlk tümce, **ki, ve** bağlaçları ile bağlanan sondaki tümcelere **kim** ile bağlanmıştır.

- i. ‘dördüncü haşlet **oldur kim** ‘ akıl-dāneye **vācibdür ki** her işe şurū‘ itmeden endişe kı-la ve re ‘y-i tedbiri kendüzine dā’imā pişe kıla’ (9a/9)

36. [... Yt “buyur-”] ki (...) ya‘ nī { [... Yt “vācibdür”] ki [... Yy] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. Dıştaki **ki’li tümceden** sonra alıntı dildeki metin verilmekte ardından tercümesi içteki **ki’li tümce** ile verilmektedir. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **nesnesi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi **vācibdür ki** yapısında verilmiş olup temel tümcenin **yüklemi konumundadır**.

- i. ‘resūl ‘ aleyhi’s-selām buyurmuşdur **ki** (...) **ya‘ nī her kimsede** güftār-ı nerm ola her şaħşa **vācibdür ki** aña dost-ı miħribān ve yār-ı vefādār ola’ (10a/5)

37. [... Yt “eyit-”] { [her kim ki ... Yy][... Yt] ve [her kim ki ... Yy][... Yt] ve [her kim ki ... Yy][... Yt] }

Bu tümce, **iç içe birleşik tümce** yapısındadır. Yardımcı tümceler, **her kim ki** yapısında verilmiş olup temel tümcenin **nesnesi konumundadır**. Yardımcı tümceler, temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**.

- i. ‘fennā hüşrev eydür **her kim ki** kendü nefesine düüst ola günāhdan perhiz eyleye ve **her kim ki** kendü oğlına muhabbet eyleye gayruñ evlādına dağı merhamet kıla ve **her kim ki** tālib-i fażl ve hüner olsa fāzıllarla ve kerimlerle şoşbet kıla’ (31a/3)
- ii. ‘bařlamyus eydür **her kim ki** bed-endiše ola hiçbir zamanda miñnet ve teşvışden hālī olmaya ve **her kimün ki** gönjinde yüz endiše ola anuñ āsarı çehre-i nā-mübārekinde rüşen ü peydā u zāhir u hüveydā ola’ (32a/6)

38. [... Yt “oldur”] ki { [...Yt] ki [...Yy] }

Bu tümce, **iç içe birleşik ki’li tümce** yapısındadır. İçteki ki’li tümce dıştaki ki’li tümcenin **yüklemi konumundadır**. İçteki ki’li tümcenin yardımcı tümcesi temel tümcenin **yüklemine açıklamıştır**. İlk tümce, **ki** bağlacı ile bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘vech-i sāni oldur **ki** ba’ zı müteğaddimīn **ki** bu řā’ifenün meşāhīrindendür’ (45b/9)

2.4. Zīrā ki ve Tā ki İle Bağlanmış Tümceler

Bu tip tümcelerde **zīrā ki** ve **tā ki** bağlaçları tümceleri “öyle ki, bundan dolayı vs.” anlamlar ile birbirine bağlamaktadır.

1.[... Yt “oldur”] kim [...Yyi ve ...Yyii ...Yyii] zīrā [her kim ...Yy][...Yt] †

Bu tümce, **iç içe birleşik kim’li tümce** yapısındadır. Yardımcı tümceler **bağimli sıralı tümce** yapısında olup temel tümcenin **yüklemi konumundadır**. Bu tümce **her kim** yapısında verilmiş olan yardımcı tümcesi temel tümcenin **öznesini açıklamıştır**. İlk tümce, **zīrā** bağlacı ile bağlanan sondaki tümcelere **ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘dördünci oldur **kim** anuñ yanında itmām-ı meşāliḥ-i müslimīne sa’y itmek vācib ola ve me’ āşīye dağı her ne deñlü esrārı var ise nefsinde ikrār ve i’ tirāf üzere olup ḥudā-ı pākden ‘azze ve celle bi-pāk olmaya **zīrā** her kim allahu te’ āli ḥavfı olmaya aña i’ timād ve i’ tikād cā’iz degül’ (35b/6)

2.[... Yi ve ...Yii] zīrā ki [...Yi ve ...Yii ve...Yiii ve...Yiv ve...Yv]

Bu tümceler, **zīrā ki** bağlacı ile bağlanmış tümcelerden oluşmaktadır. **Ve** ile bağlanan ilk iki tümce, **ve** ile bağlanan sondaki dört cümleye **zīrā ki** ile bağlanmıştır.

- i. ‘pādişāhlarıñ enbāzı ‘akldur **ve** ma’ rifet-perdāzıdur **zīrā** ki ten mülketinün pādişāh-ı fermān-revāsı ‘akldur ve beden mülketinde kamu tedbir **ve** taşarruf anundur **ve**

ādemi zulümāt-ı cehlden ma'ārif rūšenālıđına çıkararak oldur ve hall ü 'ađd umūr-ı 'ālem fi'l-cümle andan zāhir ve peydādur ve rūšen-i hüveydādur' (6b/2)

3.[...Yi] zīrā ki [...Yii]

Burada tümceler 'zīrā ki' bağlacı ile (bundan dolayı öyle ki) birbirine bağlanmış **bağlı tümce** yapısındadır.

- i. 'ikinci nāik hūy olmakdur zīrā ki merdüm hūydan selāmet ve şadākat mütevađđı' de-gül' (35b/1)
- ii. 'üçüncü nefsinde rıfđ ve sükūnet ve inşāf ve ma' delet olmakdur zīrā ki bu kimesne şitābında zālīm olsa andan hergiz dostlık gelmeye' (35b/4)

4.[...Yi (...Yii)] tā ki [...Yiii]

Burada ilk iki tümce **bağımlı sıralı tümce** yapısındadır. Sondaki tümce ise 'tā ki' bağlacı (yeter ki, öyle ki) ile diğer tümcelere bağlanmıştır.

- i. 'mu' taşım hālife bir vağt başra hālkına 'itāb ve hışm itdi hıttā-i bađdāddan başra nevāhīsine leşker çekdi tā ki başra şehrin temāmet hārab idüp bi'l-küllīye nehb ü gāret ide' (13b/10)
- ii. 'pes kuşı da'vet kılup çağala risālete gönderdi tā ki varup bunlaruğ mā-beyni musālahā eyleye' (43a/11)

4. Sonuç

Tercüme-i Enīsü'l-'Arifin mensur bir metindir ve söz dizimi incelemesine oldukça uygundur. Metinde tümcelerinin önemli bir kısmı da ki(m)'li tümcelerden oluşmaktadır.

Bu tümceler yardımcı tümcenin temel tümcenin bir ögesi konumunda bulunması, yardımcı tümcenin temel tümcenin bir ögesini açıklaması durumunda bulunması, iç içe birleşik ki(m)'li tümcelerde yardımcı tümcelerin, hem temel tümcenin bir ögesi olması hem de bir ögenin açıklayıcı konumunda bulunması şeklinde sınıflandırılmıştır.

Metnin özelliğine bağlı olarak ki(m)'li tümce yapıları incelendiğinde tümcelerin genel yapısının [... Yt{buyur-}ki (...)ya' nī (... Yy)]şeklinde olduğu görülür. Bu yapıda ki(m)'li temel tümceden sonra Arapça veya Farsça orijinal metin gelmektedir. Bu tümcelerin hemen ardından 'ya' nī' açıklama bağlacı ile metnin tercümesi verilmektedir.

Verilen örnekler incelendiğinde tercüme edilen veya açıklama yapılan kısım, basit tümce olabildiği gibi birleşik, sıralı, bağlı tümce yapısında da olabilmektedir. Bu ki(m)'li tümcelerin temel yüklemeleri, eylem tümcelerinde *buyur- di-, eyit-, rivayet kıl-, sual et, yaz-* vs. şeklindedir. *Buyur-* eylemi genellikle *Hz. Allah, Hz. Peygamber* isimleriyle birlikte kullanılırken *di - ve eyit-* eylemleri de *padişahlar, felsefeciler* için kullanılmıştır. Bu tip tümcelerde yardımcı tümce, temel tümcenin genellikle nesnesi konumunda bulunmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Boz, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +A Durum Biçimbirimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Erünsal, İ. (2010). “Tâcîzâde Cafer Çelebi”, *İslâm Ansiklopedisi*, 39, 353-356.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2000). “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırılması Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 16-23, 583.
- Timurtaş, F. K. (1964). *Osmanlıca Grameri*, İstanbul.
- Tüngüç Çelik, K. (2020). “Envârü’l Hikem ve Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 69, 115-134.
- Üstünova, K. (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Kısaltmalar ve İşaretler Listesi

- [...] : Birleşik tûmcede temel tûmce sınırı
- / : Veya anlamında değişke belirtir.
- {...} : Biçimbirimlerin toplu soyut biçimi
- ... : Tûmcelerde yüklem dışı diğer ögeler

{...}	: İçteki ki'li tümce sınırı
(...)	: Biçimbirimlerde değişke
A	: [a, e] değişkeleri
i	: Birinci tümcenin ögesi
ii	: İkinci tümcenin ögesi
iii	: Üçüncü tümcenin ögesi
iv	: Dördüncü tümcenin ögesi
Ø	: İşaretsiz işlevler
Ö	: Özne
T	: Tümleş
v	: Beşinci tümcenin ögesi
Y	: Yüklem
Yt	: Temel yüklem
Yy	: Yardımcı yüklem

Extended Summary

Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin, which was written by Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi in the 16th century, and ki(m) sentence structures in the work have been the subject of this study. The known copies of the work were examined one by one with a comparative perspective, among which the Millet Manuscripts Library AEsry copy numbered 1024 was found suitable for examination.

Tercüme-i Enîsü'l-Ârifin is a moral book consisting of 15 chapters. In the work, the titles of the chapters are specifically stated, almost all of them are based on a separate legend and supported by verses and hadiths. Since it is a translated work, the abundance of Arabic and Persian words in the work draws attention. Except that some parts are problematic, the whole work has a legible structure.

In the analysis of sentence structures in syntax, sentences are generally examined under three sub-headings as simple, compound and complex sentences according to their structures. While there are sentences containing a single predicate in simple sentences, there are multiple predicates in compound sentences, and one of these predicates is the predicate of the auxiliary sentence and the other is the predicate of the basic sentence. Compound sentences are generally examined under three subheadings as conditional compound sentences, nested compound

sentences and compound sentences with *ki*. Complex sentence, on the other hand, is accepted as a type of sentence in which more than one sentence structure is nested.

In addition to this classification, sentence classifications were also made according to their order, and sentences connected to sentences connected by conjunctions were divided into two as dependent clauses and independent clauses.

In the examination to be made here, only the sentence structures with *ki(m)* will be examined depending on the characteristics of the text. *Enişü'l-Arifin* is a prose text and is very suitable for syntax analysis. Sentence structures with *ki(m)* in the text are quite high.

Compound sentences formed with '*kim*' first and then '*ki*' have been seen since the earliest periods of the Turkish Language. It is clear that this structure, which emerged with translations in Old Uyghur Turkish texts, developed under the influence of Indo-European languages. In Karakhanid Turkish and historically following periods, firstly '*kim*' was widely used, then '*kim*' and '*ki*' were used together for a while with the influence of Persian, and finally '*ki*' was used in the construction of such sentences. From this point of view, while both structures formed with '*kim*' and '*ki*' were found in Old Anatolian Turkish, '*kim*' was gradually abandoned in Ottoman Turkish and the conjunction '*ki*' became the most common form in this type of sentence.

The sentence structure in sentences with *ki(m)* is usually first the main clause and then the auxiliary clause(s). Since Turkish is a penultimate language, this type of sentence construction is against its spirit. However, such phrases have been used for many centuries. The frequency of use of such sentences in Turkey Turkish has gradually decreased compared to previous periods.

The work is a prose text and is a book of advice and morals. In the text, Hz. God, There are numerous quotations from the Prophet, religious leaders, sultans, philosophers, scientists, etc. An important part of the quotation sentences are sentences with *ki(m)*. For this reason, compound sentences with *ki(m)* were scanned on the text and compound sentences with who were classified according to the data obtained.

In *Enişü'l-Arifin*, definitions and explanations are also given in the form of a sentence with *ki(m)*. In this type of sentence, the auxiliary sentence is in the task of explaining the verb, subject, object and adverb clause of the main sentence.

These sentences are classified as the auxiliary clause being an element of the main sentence, the auxiliary clause being an element of the main clause, and the auxiliary clauses in the sentences with nested compound *ki(m)* being both an element of the main clause and the explanatory position of an element. The basic predicates of these sentences with *ki(m)* are said-, ayeit-, narrate-, question-, write- etc. in action sentences. is in the form. Here - the action is usually Hz. God, While used with the names of the prophets, the verbs *di* - and *eyit* - were also used for sultans and philosophers. It is seen that some sentence structures (especially in sentences with *ki(m)*) approach half a page. In the works of that period, both the connections of

NeŒe AYDIN KARAASLAN

words with each other and the connections of sentences increased the use of ki(m). The absence of punctuation marks is another factor that reveals this situation.

Automated Essay Scoring Feedback in Foreign Language Writing: Does it Coincide with Instructor Feedback?

Musa TÖMEN¹

Yabancı Dilde Yazmada Otomatik Kompozisyon Puanlama Geribildirimi Eğitmen Geribildirimi ile Uyumlu mu?

Automated Essay Scoring Feedback in Foreign Language Writing: Does it Coincide with Instructor Feedback?

Özet

Bu çalışma, bir otomatik bir kompozisyon puanlama (OKP) sistemi olan Criterion tarafından verilen geri bildirim ile eğitmen geri bildirimini karşılaştırarak, öğrencilerin kağıtlarına mekanik geri bildirim vermede öğretmenlere zaman kazandırmak için kullanılıp kullanılmayacağını bulmayı amaçlamıştır. Bu çalışma Criterion tarafından verilen geri bildirim eğitmen geri bildirim ile ne ölçüde örtüştüğünü göstermeyi amaçlayan tanımlayıcı bir çalışmadır. Bu çalışmada, bir değerlendirme sistemi ve bir insan değerlendirenden alınan geri bildirimler karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada "OKP geribildirimi, İngilizce dilbilgisi ve mekanik açısından İngilizce yazmada eğitmen geribildirimi ile ne ölçüde örtüşmektedir?" sorusuna cevap aranmıştır. Sonuçlar, Criterion'ın öğrencilerin kağıtlarındaki dilbilgisi hatalarını ve mekanik hataları bulmada insan değerlendireci kadar tutarlı ve başarılı olduğunu göstermiştir.

Abstract

This study aimed to find out whether Criterion, an automated essay scoring system (AES), can be used to save time for teachers in giving mechanical feedback to student papers by comparing the feedback given by Criterion with the instructor feedback. This is a descriptive study aiming to show to what extent the feedback given by the Criterion match with the instructor feedback. In this study, the feedback from Criterion and a human rater were compared. This study sought answer for the following research question: To what extent does AES feedback coincide with instructor feedback in English as a Foreign Language (EFL) writing in terms of grammar and mechanics? The results showed that Criterion was as accurate as the human rater in finding the grammar errors and mechanical errors in students' papers.

Anahtar Sözcükler: İngilizce yazma, otomatik kompozisyon puanlama, dönüt, değerlendirme

Key Words: EFL writing, Automated essay scoring, feedback, assessment

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Introduction

Recently, there has been a growing amount of research concerning the automated essay scoring (AES) systems in foreign language writing. These systems were first introduced in first

¹ Research Assistant, Anadolu University, English Language Teaching, mtomen@anadolu.edu.tr, 0000-0002-7351-2440

language environment. They were first intended to reduce the time spent on giving feedback. However, later on these systems were used in detecting foreign language and second language learners' spelling errors, grammar mistakes, etc. The very idea that giving instant feedback to the students effortlessly has made these systems be thought as a help tool for language teachers and schools.

Despite differing points of view and contradictory study findings, feedback on form is critical in second language writing. Grammar accuracy in writing is valued highly by high-stakes tests and English teachers in general (Dikli and Bleyle, 2014). The instructors feel that they do not do their job properly unless they give feedback on grammar mistakes of students in their writing. At this point, it is claimed that human effort can be reduced thanks to technology. Ware (2011) states that AES systems can be used as support for writing instruction while there is controversy in using them in scoring the papers. AES systems can be used in giving mechanical feedback on students' papers. With the help of AES systems, students are expected to get greater autonomy and meet their need for feedback on sentence-level correctness (Ranalli, Link and Chukharev-Hudilanan, 2017).

Owing to the fact that AES systems are capable of evaluating an essay within seconds, they have taken part in writing evaluation since beginning. Educational Testing Service (ETS) has tried to validate its AES tool Criterion in various studies (Weigle, 2010; Weigle, 2011). Therefore, instructional use of AES systems has gained popularity in colleges and universities (Dikli and Bleyle, 2014). There are various AES systems available commercially and non-commercially. The most famous ones are Project Essay Grader by Page and Measurement Inc., Intelligent Essay Assessor and WriteToLearn by Pearson Assessments, Intellimetric and MY Access by IntelliMetric, and e-rater and Criterion by the ETS.

In this study, Criterion, which can provide feedback on five writing traits (grammar, usage, mechanics, style, and organization) was employed. Criterion was also designed for native speakers of English, but it is used widely by English as a Second/Foreign Language learners, as well (Warschauer and Ware, 2006). Criterion was developed and has been employed by Educational Testing Service (ETS) to enable instructors and administrators to focus more on writing by freeing up valuable class time. This study aimed to find out whether Criterion can be used to save time for teachers in giving mechanical feedback to student papers by comparing the feedback given by Criterion with the instructor feedback. This is a descriptive study aiming to show to what extent the feedback given by the Criterion match with the instructor feedback.

2. Literature Review

In foreign language writing, there is an ongoing controversy whether the feedback should focus on the form or on the content. Some argued that if form is emphasized, the students may neglect the content of the writing (Zamel, 1985); while others argued that focusing on grammar does not affect the content negatively (Fathman, 1990). Ferris (1995) also found out that pay-

ing attention to grammar was not ineffective as it was believed. However, it is recommended that teachers should be able to keep the balance between form and content while giving feedback (Ashwell, 2000).

On the other hand, grammar feedback was strongly criticized as it only deals with surface level correction (Truscott, 2007). Truscott (2007) also defined grammar feedback as ‘harmful’ and it should be refrained in second language writing. However, the popular trend in giving feedback in foreign language writing is grammar feedback because both teachers and students feel themselves safe if the essay is grammatically correct. Students review and improve their writings owing to mistake feedback, students develop accuracy over time because to error feedback, both students and teachers respect error feedback, and written correctness is vital in the real world, according to Ferris (2011).

AES systems were first introduced in 1960s and since then the research has been conducted to prove the validity and reliability of AES systems. AES systems use artificial intelligence to evaluate the essays and to provide feedback. In Asia, several higher education institutions have employed AES systems to reduce grading and instructional workloads (Chen and Cheng, 2008; Long, 2013; Ootshi, 2005). Many studies have reported reliably high agreement rates between computers and human raters (Nichols, 2004; Wang and Brown, 2007). Other studies of Attali (2007); Lee, Gentile and Kantor (2008), which were conducted by ETS, also showed that e-rater, the scoring engine of Criterion, is a reliable tool and can be used to score essays.

There are also studies focusing on the instructional use of AES systems. These classroom-based studies were mainly conducted by independent researchers (Dikli, 2010; Choi and Lee, 2010; Chen and Cheng, 2008) unlike the most of scoring engine studies. In Attali’s study (2004), it was found that the students were able to use the feedback given by Criterion effectively and submitted their essays more than once by revising to submit more quality writings.

In their study conducted in EFL environment, Chen and Cheng (2008) examined the use of an AES system in three EFL classrooms and reported their perceptions. They discovered that students disliked the system, but that they liked it better when the AES system was used to assist students rewrite their papers. That is, they favoured the method if it was utilized to help them improve their papers and if the teacher provided comments thereafter. In her study, Dikli (2010) compared the feedback of an AES system and feedback of the teacher. This qualitative research was reported to prove that the AES feedback was generic, lengthy and redundant.

Choi and Lee (2010) looked at the usage of Criterion in a college ESL writing program, as well as the impact of Criterion feedback and teacher feedback on students' work. They discovered that providing these sorts of feedback jointly was most effective.

There were also studies indicating the certain limitations of AES systems. These limitations can be summarized as follows: AES systems require large corpus for training (Dikli, 2010); they are reliable in detecting local errors but not in global concerns (Attali, Lewis and

Steier, 2012); the current technology is not enough to detect local errors in L2 texts (Dikli and Bleyle, 2014); the language used in AES feedback can be complex and L2 learners may not be able to understand it, they may need additional modelling and guidance (Dikli, 2010); and finally AES feedback lacks human interaction and therefore the feedback it provides is potentially confusing for EFL learners (Wang et al., 2013).

Lack of human interaction is, on the other hand, regarded as a potential benefit for L2 writers (Liao, 2016). It relieves the anxiety of the writer as it triggers the sense of objectivity. Moreover, as AES systems provide instant feedback and grammatical explanation, immediate communication lets the students see and revise their errors within seconds of submitting their drafts. This instant feedback enables students to focus on specific linguistic features and subsequently improve their writing and gain writing confidence by being aware that they do not have grammatical mistakes in their writing (Chen and Cheng, 2008). As Dikli and Bleyle (2014) puts forward, even the most efficient human reader cannot outperform an AES system in providing instant feedback.

With this regard in mind, this present study aims to find out whether an AES system, Criterion, can be used in EFL writing classes. In this study, the feedback from Criterion and a human rater will be compared. This study seeks answer for the following research question:

1. To what extent does AES feedback coincide with instructor feedback in EFL writing in terms of grammar and mechanics?

3. Methodology

30 student essays from prior research were used in this investigation. Students in the prior study were asked to produce an argumentative essay using the prompt below (Figure 1). The Louvain Corpus of Native English Essays was used to choose the topic (LOCNESS). It is a collection of articles written in native English. Because LOCNESS was made up of argumentative writings in general, the argumentative essay and subject below were picked above other essay genres.

Figure 1. Writing Prompt

Write a well-developed argumentative essay on the topic below:

Technology and Imagination

Some people say that in our modern world, dominated by science, technology and industrialization, there is no longer a place for dreaming and imagination. Discuss your opinion about this statement.

The essays were analysed by the researcher and by Criterion in terms of grammar and mechanics. Among 144 essays, 30 were selected according to their length. The essays were at least 340 words. The essays were uploaded to Turnitin, a plagiarism check website which uses Criterion as a helper tool, in two Word documents. 15 essays were copied in each Word document because Criterion does not analyse texts more than 65,000 characters. That is why two Word documents were uploaded to the website.

Criterion analyses the essays for Grammar mistakes (subject-verb agreement, fragment, verb error, garbled, word error, pronoun, and possessive), mechanics (punctuation mistakes). It gives spelling errors and article errors separately. In this study these two types of errors were put under mechanics and grammar respectively. The number of the errors identified by the Criterion and the researcher were tabulated and compared in details.

4. Findings

In order to answer the research question, the essays were analysed for the errors in grammar and mechanics, mainly classified by the Criterion. Table 1 below highlights the numbers of errors across 30 essays in grammar category by both the instructor and the Criterion. The numbers show that the Criterion is as accurate as the instructor in identifying the mistakes unlike the study of Dikli and Bleyle (2014) who found that Criterion had problems in identifying L2 learners' errors. It may be because of the software update of ETS. There is some mismatch between the instructor and the Criterion feedback, however, when the general overview is taken into consideration, it can be said that the Criterion did well in finding grammar errors of the L2 learners.

Table 2 highlights the numbers of errors in 30 essays in mechanics category. The Criterion and the instructor feedbacks are again close to each other, which again shows that the Criterion did well in identifying spelling and punctuation errors of the L2 learners.

Table 1. Grammar Errors

<i>Error type</i>	<i>Instructor Total</i>	<i>Criterion Total</i>
Sentence conjunction	82	74
Wrong Word	24	10
Subject-verb agreement	32	32
Article Error	123	140
Garbled	27	19
Preposition error	14	17
Total	302	292

Table 2. Mechanics

<i>Error type</i>	<i>Instructor Total</i>	<i>Criterion Total</i>
Spelling	156	158
Punctuation Mistakes	50	60
Total	206	218

Sample feedback page of the Criterion is shown in Figure 2. The learners can see their errors in details, and by clicking on the error they can see a prompt for revising it (Figure 3).

Figure 2. Sample Feedback Page

The screenshot displays a sample text with various error annotations. The text is as follows:

No: 4A-17
407 words

"Do not give up dreaming." This is the writing on my door. Every time when I enter my room, I see this impressive words and I do what it exactly say. I dream every night before. Proper Nouns sometimes for me. My brain is having a rest. Actually it needs it because during whole day. Frag. it harshly. However, I've never heard it complains about. Missing. If you want to see, look at what we do in the World. Every day we, human being, discover something, invent something, change something (sometimes in a bad way). Actually things are fruits of our dreaming and imagination. It doesn't mean that dreaming and imagination mean lying in the bed, and seeing pink clouds above your head. All we do for our will or for our work is based on our dreaming and imagination. Sp.

Remember from the facebook. There was a caps. 3 man were holding on ladder and the other man on the other side of the ladder and fixing. S. Wrong Article is just S/V or imagine. Article Error. It comes to you something funny, but I think this is really impressive.

You need something more. Okay let's remember computers. I'm sure all of you use it, even more feel it is a part of you. What about in. Missing. Without them, we cannot leave, right? They are two of the most important inventions of the human. Article Error. Today may be they are having more importance that do not deserve, but we cannot deny their their significance. And, however, you cannot see, they co. S/V. t come in to existence without dreaming and imagination. The people who found them used their imagination to the last point and dream what they really wa. Coord. Conjunction. It is perfect.

Technology and industrialization do not limit or take place of dreaming and imagination. Even, they need more and more dreaming and imagination in order to get developed, They just limit the human power in work, I'm sure there are millions of things that wanted to be discover and need human power. We just need to dream and use our imagination and find them. Missing. Verb. big piece of paper and write. Run-on. use magical words "do not dreaming!" and hang it on your door.

The sidebar on the right shows the following results:

e-rater® Results	
Grammar	36
Pronoun	1
Proofread	3
Run-on	3
Verb	4
Word Error	0
Garbled	2
Frag.	13
S/V	10
Possessive	0
Mechanics	39
Hyph.	0
Compound	2
Dup.	3
Missing Punc.	0
Fused	0
Missing '?'	0

Figure 3. Sample Prompt

The screenshot shows a sample prompt with an ETS error message overlay. The prompt text is:

"Do not give up dreaming." This is this impressive words and I do what for. Wrong Article like a th. Missing. for me. whole day. Frag. it harshly. However

The ETS error message overlay reads:

ETS View Handbook

You may have used the wrong article or pronoun. Proofread the sentence to make sure that the article or pronoun agrees with the word it describes.

Add comment

Dismiss

5. Discussion and Conclusion

In this study, the aim was to find out to what extent the feedback provided by an AES system, Criterion, coincides with the feedback given by a human rater in terms of grammar and mechanics category, mainly identified by ETS and used in Criterion. The human rater evaluated the essays according to the classifications identified in Criterion.

The results showed that Criterion was as accurate as the human rater in finding the grammar errors and mechanical errors in students' papers. This result is in conflict with the study of Dikli and Bleyle (2014), which has found that human raters are more accurate than Criterion in finding errors. This conflict can be attributed to the ETS continuous software update and since 2014, the Criterion may have been upgraded.

This result, however, in accordance with the claims that AES systems can be used to help teachers in writing classes by reducing the time spent on feedback (Attali, 2004; Chen and Cheng, 2008; Attali, Lewis and Steier, 2012; Choi and Lee, 2010; Wilson and Czik, 2016).

By looking at the findings it can be concluded that AES systems may be used in writing classes as a help tool in giving grammar feedback to students. They can also be used to promote autonomy of the learners and the learners can use AES systems to check their writings before submitting their final drafts. AES systems may provide learners multiple drafting and revising opportunity, which in turn may be useful in reducing their structural errors (Zhang, 2016).

The study can be expanded with interviews with the students and their perceptions may give some insights into using AES systems in EFL writing classes. A full-term classroom application of an AES system can also be a good study so as to observe the actual use of AES systems in revising and drafting. In addition, an experimental study can be conducted to find out the effect and benefits of AES systems.

Statement of Research and Publication Ethics

Ethics committee approval is not required for this article. While conducting the study, it was acted in accordance with research and publication ethics.

Author(s) Contributions to the Article

This study was conducted by one author, the researcher himself.

Funding Statement

The author received no specific funding for this work.

Conflicts of Interest

The author states that there is no conflict of interest.

References

- Ashwell, T. (2000). Patterns of teacher response to student writing in a multiple-draft composition classroom: Is content feedback followed by form feedback the best method? *Journal of Second Language Writing*, 9(3), 227–257.
- Attali, Y. (2004, April). Exploring the feedback and revision features of Criterion. Paper presented at the National Council on Measurement in Education Annual Meeting, San Diego, CA.
- Attali, Y.; Lewis, W.; Steier, M. (2012). Scoring with the computer: alternative procedures for improving the reliability of holistic essay scoring. *Language Testing*, 30(1), 125-141.
- Chen, C.F.; Cheng, W.Y. (2008). Beyond the design of automated writing evaluation: pedagogical practices and perceived learning effectiveness in EFL writing classes. *Language Learning & Technology*, 12(2), 94-112.
- Choi, J.; Lee, Y. (2010). The use of feedback in the ESL writing class integrating Automated Essay Scoring (AES). In D. Gibson, & B.Dodge (Eds.), *Proceedings of society for information technology & teacher education international conference* (pp. 3008–3012). Chesapeake, VA: AACE.
- Cushing W.S. (2010). Validation of automated scores of TOEFL iBT tasks against non-test indicators of writing ability. *Language Testing*, 27(3), 335-353.
- Dikli, S. (2010). The nature of automated essay scoring feedback. *CALICO Journal*, 28(1), 99-134.
- Dikli, S.; Bleyle, S. (2014). Automated Essay Scoring feedback for second language writers: How does it compare to instructor feedback?. *Assessing writing*, 22, 1-17.
- Fathman, A. (1990). *Teacher response to student writing: Focus on form versus content*. In B. Kroll (Ed.), *Second Language Writing: Research insights for the classroom* (pp. 178–190). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ferris, D. (1995). Student reactions to teacher response in multiple draft composition 35 classrooms. *TESOL Quarterly*, 29(1), 33–50.
- Ferris, D. (2011). *Treatment of error in second language writing* (2nd ed.). Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Lee, Y.W.; Gentile, Claudia; Kantor, Robert (2008). Analytic scoring of TOEFL CBT essays: Scores from humans and e-rater (RR 08-01). Princeton, NJ: Educational Testing Service (ETS).
- Liao, H. C. (2016). Enhancing the grammatical accuracy of EFL writing by using an AWE-assisted process approach. *System*, 62, 77-92.

- Long, R. (2013). A review of ETS's Criterion online writing program for student compositions. *The Language Teacher*, 37(3), 11-18.
- Nichols, P. (2004). Evidence for the interpretation and use of scores from an Automated Essay Scorer. In Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (AERA) San Diego, CA.
- Otoshi, J. (2005). An analysis of the use of Criterion in a writing classroom in Japan. *The JALT CALL Journal*, 1(1), 30-38.
- Ranalli, J.; Link, S.; Chukharev-Hudilainen, E. (2017). Automated writing evaluation for formative assessment of second language writing: investigating the accuracy and usefulness of feedback as part of argument-based validation. *Educational Psychology*, 37(1), 8-25.
- Truscott, J. (2007). The effect of error correction on learners' ability to write accurately. *Journal of Second Language Writing*, 16(2007), 255–272.
- Wang, J.; Brown, M. S.(2007). Automated Essay Scoring versus Human Scoring: A comparative study. *Journal of Technology, Learning, and Assessment*, 6(2).
- Wang, Y.J.; Shang, H.F.; Briody, P. (2013). Exploring the impact of using automated writing evaluation in English as a foreign language university students' writing. *Computer Assisted Language Learning*, 26(3), 234-257.
- Ware, P. (2011). Computer-generated feedback on student writing. *TESOL Quarterly*, 45, 769–774. doi:10.5054/tq.2011.272525
- Warschauer, M.; Ware, P. (2006). Automated writing evaluation: Defining the classroom research agenda. *Language Teaching Research*, 10(2), 1–24.
- Weigle, S. C. (2011). Validation of automated scores of TOEFL iBT® tasks against nontest indicators of writing ability. *ETS Research Report Series*, 2011(2).
- Wilson, J.; Czik, A. (2016). Automated essay evaluation software in English Language Arts classrooms: Effects on teacher feedback, student motivation, and writing quality. *Computers & Education*, 100, 94-109.
- Zamel, V. (1985). Responding to student writing. *TESOL Quarterly*, 19(1), 79–97.

Coodarbeşim Destanı'ndaki Özolgu Yapıları¹

Ali YEŞİLDAĞ²

Coodarbeşim Destanı'ndaki Özolgu Yapıları

Özet

Latince *realis*, *realia* 'somut' anlamına gelen ve toplumların somut değerlerini yansıtan özolgu kavramı 'yaşam' kavramıyla yakından ilgilidir. Özolgular; toplumların tarih, kültür ve yaşam tarzlarına bağlı olarak ortaya çıkan ve diğer milletlerde bulunmayan ifadelerdir. Edebiyat alanında özolgu terimine karşılık olarak egzotik sözcük, lokalizm, barbarizm, etnografizm, etnokültürel sözcük, boşluk vb. ifadeler kullanılmaktadır. Bu çalışmada, A. S. Yermagambetova'nın Kazak diline yönelik hazırladığı ve özolguların üç ana başlık altında ayırdığı tasniften yola çıkarak Kırgız kültürüne ait bir tasnif yapılmıştır. Coodarbeşim Destanı'ndaki özolguların tespit edileceği çalışmamızda özolgular üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümlerde çalışmanın kavramsal çerçevesinden ve yönteminden söz edilmiştir. Coodarbeşim Destanı'nda tespit edilen özolgular kısmında ise eserde tespit ettiğimiz özolgu yapıları başlıklara ayrılmıştır. Sonuç kısmında ise tespit edilen özolgulardan hareketle değerlendirmelerde bulunulmuş ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Özolgu, kültürel dilbilim, Coodarbeşim Destanı, Kırgız kültürü, Kırgız Türkçesi

Realia Structures in the Coodarbeshim Epic

Abstract

The concept of *realia*, which means 'concrete' in Latin and reflects the concrete values of societies, is closely related to the concept of 'life'. *Realia*; expressions that arise depending on the history, culture and life styles of societies and do not exist in other nations. The term of *realia*, in field of literature such as exotic words, localism, barbarism, ethnography, ethnocultural word, gap etc. expression are used. In this study, a classification of Kyrgyz culture has been made based on the classification prepared by A. S. Yermagambetova for Kazakh language and separating the *realia* under three main titles. In the study which *realia* of the Epic of Coodarbeshim will be determined are emphasized. In the following sections, the conceptual framework and method of the study are mentioned. In the section of *realia* which are determined in the Epic of Coodarbeshim, the *realia* structures that we identified in the epic are separated into titles. In the conclusion section, evaluations are made and suggestions are made based on the *realia* identified in the work.

Key Words: *Realia*, cultural linguistics, Coodarbeshim Epic, Kyrgyz culture, Kyrgyz language

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Latince *realia* 'somut' anlamına gelen ve toplumların somut değerlerini yansıtan özolgu terimi 'yaşam' kavramıyla çok sıkı bir bağ içinde bulunup 'nesne, eşya' anlamlarına karşılık gelmektedir. Özolgu, diğer milletlerde bulunmayan, tarihe ve bir milletin kültürüyle yaşam tarzına ait olan nesne, kavram, olgudur. Bunların yanında özolgu terimi; deyim, atasözü, kalıp-

¹ Bu makale Prof. Dr. Cüneyt Akın danışmanlığında hazırlanan "Coodarbeşim Destanı'nın bağlam sözlüğünün oluşturulması (Abdikerim Asan varyantı)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Araştırma Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, aliysldg20@gmail.com, 0000-0002-2001-2581

laşmış söz biçimindeki söz öbeklerini de karşılar. Özolgu kavramından 1950'lerin başından beri söz edilmeye başlanmıştır. Günümüzde özolguyu karşılamak için 'egzotik sözcük', 'karşılığı olmayan sözcük', 'barbarizm', 'lokalizm', 'etnografizm', 'etnoleksema', 'etnokültürel sözcük', 'ülkebilimsel sözcük', 'boşluk' gibi ifadeler de kullanılmaktadır. M. L. Vaysburg, Y. M. Vareşçegin, V. G. Kostamarov, V. L. Rossels, A. E. Supron, G. D. Tomahin gibi bilim insanları özolgular hakkında çalışmalar yaparak bu konu hakkında çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır (Mosiyenko, 2014: 88-89).

Özolgular, ait olduğu halkın kültür ve dilinin zenginlikleridir. Özolgusal ifadeleri, karşılaştırma yapılan dilde bulunan sözcüklerden tamamen ya da kısmen ayrılan, tarih, kültür ve incelenen dilin konuşulduğu ülkenin yaşam tarzıyla ilişkili olguları ifade eden sözcükler olarak düşünmek gerekir (Alimjanova, 2016: 151).

Özolgu kavramı, çeviribilimden başka özellikle bilişsel dilbilim ve kültürdilbilim alanlarında da konu edilmektedir. Ancak her alanda bu kavramın tanımı ve tasnifi değişiklik göstermekte ve buna bağlı olarak incelemelerde farklı yöntemler ortaya çıkmaktadır (Boz, 2015: 292).

L. N. Sobolev, özolgu kavramıyla yaşamda karşılığı bulunmayan halka ait sözcük ve dönüşleri, yani hem diğer ülkelerin dillerinde hem de diğer ülkelerde bu tür nesne ve olayların yokluğu sebebiyle başka dillerde olmayan millî sözcükleri ifade etmektedir. L. S. Berhudarov özolgu kavramını; başka dillerde konuşan insanların günlük yaşamında olmayan durumları, kavramları ve nesnelere belirten bir sözcük olarak açıklar (Mosiyenko, 2014: 89).

V. L. Rossels özolguları; o halkın günlük yaşantısında olmayan ve erek kültürün diline çevrilmeyen kavramları, nesnelere ve olayları adlandıran yabancı sözlükler şeklinde tanımlamaktadır.

Özolgu terimini ilk olarak Olena Kozan (2014), Kültürdilbilim adlı kitapta kullanmıştır. Özolgular, çeviribilim açısından S. Vlahov ve S. Florin tarafından ilk kez *Neperevodimoye v Perevode* (1980) adlı eserde detaylı olarak ele alınmıştır.

Özolgular konusunda çalışan bilim insanları farklı tasnifler ortaya koymuşlardır. E. M. Vareşçegin ve V. G. Kostamarov millî Rus özolguları için özel bir tasnif yapmışlardır ve özolguları dokuz Yaptıkları tasnife baktığımızda Vareşçegin ve Kostamarov, 1917 yılından sonraki değişimin sonucu olarak ortaya çıkan ifadeleri "Sovyetizm" başlığı altında toplamıştır. Sovyetizm kavramı, diğer tasniflerle karşılaştığımızda farklı bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. A. S. Yermagambetova'nın tasnifi ise Kazak Türkçesine yönelik özel bir çalışmadır. Bu tasnifte Yermagambetova özolguları; "toplumsal ve tarihî özolgular", "coğrafik ve etnografik özolgular" ve "yaşama yönelik özolgular" olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. S. Vlahov ve S. Florin ise özolguları yer ve zaman yönünden ayırarak farklı bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Bu sınıflandırmalar da "nesneye göre sınıflandırma", "yere göre sınıflandırma" ve "zamansal bölümlenme" başlıkları altında incelenmiştir (Mosiyenko, 2014: 90-99).

Kazakların ve Kırgızların ortak tarihe sahip olmaları ve yaşam tarzlarının birbirine yakın olması gibi sebeplerden dolayı Yermagambetova'nın Kazak Türkçesine yönelik olarak hazırladığı tasnifi Kırgız Türkçesi için de uygun olacağı düşüncesiyle çalışmamızda kullanmayı tercih ettik. Bu tasniften yola çıkarak Kırgız Türkçesine ait özlöğulları ortaya koymaya çalışacağız.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmamızın kavramsal çerçevesini; Coodarbeşim Destanı'nın Abdikerim Asan Varyantı'nda yer alan ve A. S. Yermagambetova'nın tasnifinden yola çıkarak belirlediğimiz özlöğusal ifadeler oluşturacaktır. Coodarbeşim Destanı'nda tespit edilen özlöğullar belirlendikten sonra özlöğullar, tasnifteki başlıkların altına sıralanacaktır. A. S. Yermagambetova'nın tasnifindeki başlıklara ait özlöğullar yoksa bu başlık yazılmayacaktır. Bu kapsamda Coodarbeşim Destanı'nın Abdikerim Asan Varyantı incelenecek ve tespit edilen özlöğusal ifadeler sınıflandırılacaktır.

3. Yöntem

Çalışmada, Kırgız sözlükleri ve lüzumlu görülen yerlerde Türkçe Sözlük kullanılarak Coodarbeşim Destanı'nda yer alan özlöğusal ifadeler tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca özlöğusal ifadelerin eserde yer aldığı sayfa ve satır numaraları da tanımların karşılarında verilecektir. Bu şekilde araştırmacıların özlöğusal ifadeleri orijinal eserde bulmalarında kolaylık sağlanacaktır.

4. Coodarbeşim Destanı'nda Tespit Edilen Özlöğusal İfadeler

Çalışmada, Coodarbeşim Destanı'nın Abdikerim Asan Varyantı'nda tespit edilen özlöğullar alt alta sıralanacak ve özlöğulların anlamları verilecektir.

4.1. Toplumsal ve Tarihi Özlöğullar:

4.1.1. İdari Bölümlerin ve Yerleşim Yerlerinin Adlandırılması:

ayıl: 1. Yerleşik bölge, köy. (C. D. 39/21)

cayıt: Mera, otlak. (C. D. 2/31)

curt: Yurt, vatan, ülke, memleket. (C. D. 31/45)

çep: Kale, istihkâm. (C. D. 69/18)

eçki talduu: Keçi söğütü, içinde keçi söğüdü bulunan yer. (C. D. 49/15)

el: Vatan, yurt, memleket, devlet. (C. D. 2/4)

kalaa: Kale, düşmandan korunmak amacıyla yapılan yapı. (C. D. 20/11)

konuş: Obanın konduğu, yerleştiği mahal, yaylak. (C. D. 19/13)

Ali YEŞİLDAĞ

korgon: Kale, düşmandan korunmak amacıyla yapılan yapı. (C. D. 40/18)

ordo: 1. Kağan otağı, hanlık merkezi, devletin yönetim merkezi, han saray. (C. D. 2/6)

saray: Saray, hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı. (C. D. 45/1)

4.1.2. Hayat Şartları ve Uğraşlarla İlgili Özellikler:

akta: İğdiş at. (C. D. 23/43)

andesin: Avcı, avı kendine iş edinen kimse, nişancı. (C. D. 4/23)

arda: Bir sonraki yıl yavru lamayan annesini emen tay veya buzağı. (C. D. 58/28)

argımak: Argımak, dayanıklılığı ve asaleti ile ünlü bir at cinsi. (C. D. 2/42)

arkar: Dağ koyunu, destanda geçen bir hayvan. (C. D. 3/20)

at: At, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan hayvan. (C. D. 1/14)

attan-: 1. Ata binmek, yola çıkmak, bir tarafa yönelmek. (C. D. 28/22)

attan-: 2. Yola çıkmak, sefere çıkmak. (C. D. 18/16)

at tokuru: Seyis, at bakıcısı. (C. D. 63/20)

aygır: Aygır, damızlık erkek at. (C. D. 24/3)

ayıl: 2. Oba, bir yerde konaklayan göçebe halk ve aile, oymak. (C. D. 42/28)

bee: Kısrak, dişi at. (C. D. 2/25)

betege: Genellikle koyunlar ve atlar için yem olarak kullanılan yabancı ot. (C. D. 39/35)

carğak: Koyun ya da keçinin derisi. (C. D. 2/16)

bıştı: Dört yaşına basan at. (C. D. 23/41)

buudan: Dayanıklı ve hızlı koşan cins at. (C. D. 15/7)

caydakta-: Hayvanın eyerini çıkarmak. (C. D. 55/11)

cayla-: Yaylamak, yaz mevsimini belirli bir yerde geçirmek. (C. D. 2/28)

celele-: Tayları, kulunları, atları yan yana sıraya sokarak bağlamak. (C. D. 2/29)

cetele-: Yedeğe almak. (C. D. 54/35)

cılıkı: Yılkı, at, eşek gibi tırnaklı hayvan sürüsü. (C. D. 16/43)

cılkıçı: Yılkıcı, yılkı bakan, besleyen kişi. (C. D. 17/5)

- cooru-:** Eyer veya semerin srtmesinden dolayı hayvanın sırtında yağır oluşmak, yara oluşmak. (C. D. 14/19)
- corgo:** Rahvan, yorga at. (C. D. 63/19)
- cort-:** Düşmanın ardından koşmak. (C. D. 5/29)
- cortuul:** Savaş amaçlı akın, sefer. (C. D. 73/26)
- çalış:** Yarı cins olan at. (C. D. 26/31)
- çobur:** Safkan olmayan at. (C. D. 23/21)
- kaktooç:** Binek atı. (C. D. 77/2)
- kara mal:** Büyükbaş hayvan. (C. D. 39/39)
- kayberen:** Dağ keçisi ve koyunlarının genel adı. (C. D. 3/7)
- kancığala-:** Eyerin terkisine koyarak bağlamak. (C. D. 33/31)
- kañtar-:** (Hayvanı) Otlamaması veya başını aşağı getirmemesi için atın dizginini eyerin kaşına asarak bağlamak. (C. D. 43/35)
- koçkor:** Koç, damızlık erkek koyun. (C. D. 54/11)
- kolturmaçta-:** Çocukların düşmemesi için eyerin iki tarafına ağaç koymak. (C. D. 66/13)
- kulun:** Altı aya kadarki at yavrusu. (C. D. 2/29)
- kuş:** Avcılıkta kullanılan yırtıcı kuş, alıcı kuş. (C. D. 2/23)
- klk:** İyi koşan, hızlı yrk at. (C. D. 3/1)
- mal:** Mal, evcil hayvanların genel adı. (C. D. 2/28)
- mergen:** Avcı, keskin nişancı. (C. D. 59/20)
- otorlo-:** Kışlığa gç etmek. (C. D. 19/10)
- şıypan-:** Sinekten korunmak, sinekleri uzaklaştırmak için kuyruğunu sallamak. (C. D. 25/7)
- şy-:** Atın yelesini veya kuyruğunu dğmlemek, bağlamak. (C. D. 3/1)
- tay:** Tay, bir yaşını doldurmuş at yavrusu. (C. D. 17/11)
- toyut:** Yem, hayvan yiyeceği. (C. D. 43/17)
- trt tlk:** Ev hayvanları olan at, inek, deve, koyun ve keçinin genel adı. (C. D. 2/28)
- tlk:** Tlek, bir yaşını doldurmuş ve tyn dkmş alıcı kuş. (C. D. 49/13)
- tulpar:** Hızlı at, asil at, savaş atı. (C. D. 17/26)

uçkaştır-: Birisini hayvanın üstüne kendinin ardına bindirmek. (C. D. 23/20)

ukuruk sal-: Kement atmak. (C. D. 25/21)

üyür: İçerisinde bir erkek hayvanın bulunduğu sürü, genellikle at sürüsü. (C. D. 17/9)

4.1.3. Sosyal Tabakaların, Rütbelerin Görev ve Hitapların İsimlendirilmesi:

aba: Yaşça büyük erkeklere söylenen söz, amca. (C. D. 30/42)

abışka: Yaşlı adam, ihtiyar. (C. D. 21/6)

aksakal: Yaşlı veya yaşça büyük insan. (C. D. 5/1)

ata: Baba. (C. D. 6/7)

bala: Büyüklerin küçüklere olan genel söylemi, yavrum. (C. D. 6/10)

baş: Baş, bir topluluğu yöneten kimse. (C. D. 3/17)

baybiçe: 1. Hanım, hatun. (C. D. 27/32)

baybiçe: 2. Yaşlı kadın. (C. D. 21/36)

bukara: Bir devletin veya hanlığın halkı, vatandaşları, tebaa. (C. D. 6/45)

ceen: Kızının çocuğu, torun. (C. D. 20/31)

çal: İhtiyar, yaşlı adam. (C. D. 5/1)

çerüü: Çeri, asker. (C. D. 2/24)

çoñ ene: Yaşlı kadınlara söylenen bir seslenme sözü. (C. D. 69/41)

ene: Anne. (C. D. 8/21)

elçi: Elçi, haberci. (C. D. 23/37)

han: Han, kağan, hükümdar. (C. D. 2/3)

kaniş: Han eşi, sultan. (C. D. 76/32)

karı: Yaşlı, ihtiyar kişi. (C. D. 2/36)

karıya: İhtiyar, yaşlı adam. (C. D. 21/42)

karool: Muhafız, bekçi, koruyucu. (C. D. 41/7)

kart: Yaşlı, ihtiyar kişi. (C. D. 6/14)

kartañ: Yaşlı, ihtiyar kişi. (C. D. 2/36)

kayın: Kayın, kadın veya erkeğin yaşlı akrabası. (C. D. 63/5)

kaynata: Kaynata, kayınpeder, kayınbaba. (C. D. 67/37)

- kelin:** Gelin, yeni evlenmiş veya genç evli kadın. (C. D. 2/8)
- kempir:** Yaşlı kadın. (C. D. 21/18)
- kence:** En küçük çocuk, son evlat. (C. D. 3/16)
- kızıl eek:** Çok yaşlı, ağzında dişi kalmamış ihtiyar. (34/34)
- kul:** Kul, köle, birinin emri altında bulunan, özgür olmayan kimse. (32/7)
- küç küyöö:** İç güveyisi. (C. D. 62/42)
- küyöö:** Güveyi, kızın ailesinden olan büyüklere göre kızın kocası, damat. (C. D. 4/29)
- nöökör:** Hanın, beyin kahramanın yardımcısı uşak, hizmetçi. (C. D. 46/45)
- sakçı:** Bekçi, muhafız. (C. D. 9/14)
- tayata:** Dede, annenin babası. (C. D. 16/32)
- tayene:** Anneanne. (C. D. 21/5)
- törkün:** Kızın (gelinin) kendi akrabaları. (C. D. 8/31)
- törö:** Efendi, buyruğu yürüyen, sözü geçen kimse. (C. D. 15/36)

4.1.4. Halkın Tören, Gelenek Görenek ve Âdetleriyle İlgili Özoğular:

- alçı:** Oyunda kullanılan aşık kemiğinin çukur yanı. (C. D. 63/27)
- bayge:** At yarışlarında verilen ödül, başarı karşılığında verilen armağan. (C. D. 3/2)
- biyçi:** Dansçı. (C. D. 58/24)
- carçı:** Çığırkan, tellal. (C. D. 58/15)
- ceñe:** Düğünde geline kılavuzluk eden kadın. (C. D. 58/11)
- comokçu:** Masalçı, hikâye, efsane anlatan kişi. (C. D. 1/30)
- çeçen:** Söz cambazı, söz ustası. (C. D. 58/25)
- çükö:** Aşık kemiği; koyunun yahut keçinin diz kemiği. (C. D. 2/18)
- ır:** Şarkı, şiir, türkü. (C. D. 1/28)
- ırçı:** Destancı, destan anlatıcısı, halk ozanı, şarkıcı. (C. D. 58/24)
- komuzçu:** Kopuzcu. (C. D. 58/24)
- koyon tebiş:** Bir tür çocuk oyunu, güreş. (C. D. 58/40)
- kök buka:** Yerde çukurlar kazıp top veya yuvarlak nesneyi bu çukurlara düşürerek oynanan çocuk oyunu. (C. D. 58/41)

Ali YEŞİLDAĞ

- kökbörü:** At üstünde tekeyi çekiştirmek suretiyle oynanan millî oyun. (C. D. 2/21)
- ordo:** 2. Merkez, ordo oynayanların daire teşkil ederek dizildikleri hat. (C. D. 2/18)
- öpkö çabış:** Tören ya da düğünlerde yeni kesilmiş hayvanın akciğer ile oynanan oyun. (C. D. 59/9)
- örgöö:** Yeni evliler için kurulan çadır. (C. D. 58/9)
- saka:** Aşık oyununda aşıkları vurmak için özellikle seçilmiş büyük aşık kemiği. (C. D. 63/27)
- şerine:** Sırayla yemek verme geleneği. (C. D. 2/35)
- teñge alış:** Dört nala koşan at üzerinden yerde yatan parayı elle almaya çalışılan oyun. (C. D. 59/14)
- teñge eñiş:** At üzeri kapışmalarda birbirini yıkmaya, birbirini düşürmeye çalışarak oynanan bir oyun. (C. D. 58/38)
- tokmok saldı:** Tören ya da düğünlerde başörtüsü bırakmak suretiyle oynanan oyun. (C. D. 2/33)
- töö çemey:** Eski bir Kırgız oyunu, deve çözme oyunu. (C. D. 59/17)
- 4.1.5. Halk Kültürüyle İlgili Özoğullar:**
- ak barañ / akbarañ:** Destanlarda yer alan bir tüfek. (C. D. 3/32)
- albarstı:** Albastı, dev türünden kadın varlık. (C. D. 14/32)
- alman:** Vergi, haraç. (C. D. 42/16)
- alp:** Dev, çok iri, olağanüstü güçlü masal yaratığı. (C. D. 41/15)
- ant kıl-:** Ant içmek, yemin etmek, söz vermek. (C. D. 29/41)
- añgame:** Halk hikâyesi. (C. D. 2/40)
- apı:** Kırgız halk hekimliğinde bir ilaç. (C. D. 67/44)
- arbak:** Ölmüş insanın hayali, atalar ruhu. (C. D. 4/9)
- ata curt:** Baba yurdu, öz vatan. (C. D. 20/8)
- ata konuş:** Baba ocağı. (C. D. 30/41)
- aybalta:** Ay balta, eskiden kullanılan savaş baltası. (C. D. 42/4)
- ayt-:** Halkbilimi ürünlerini anlatmak, söylemek, yakmak. (C. D. 2/39)
- aytış-:** Atışmak, karşılıklı deyiş söylemek. (C. D. 65/8)
- badana:** Destanlarda yer alan bir zırh. (C. D. 2/13)

bata: Dua. (C. D. 8/17)

beş kayıp: beş kayıp (beş bilinmez): nasip kayıp, nike kayıp, didar kayıp, kırsık kayıp, acal kayıp. (C. D. 42/31)

canıbar: Hayvanlara, yer ve suya saygı gösterilip değer verildiğinde kullanılan ifade. (C. D. 17/31)

celmoğuz: Kırgız ve Kazak sözlü edebiyatında yaşlı kadın görünümünde çoğunlukla yedi başlı yaratık, cadı. (C. D. 10/25)

ceti ata: Baba silsilesinden yedi tane dede, cet. (C. D. 33/16)

comok: Masal, efsane, destan, halk hikâyesi. (C. D. 1/28)

cüğüün-: Diz çökmek, baş eğmek. (C. D. 6/9)

döö: Dev, mitik yaratık. (C. D. 30/27)

iyil-: Saygı göstermek için eğilmek. (C. D. 6/12)

kacarı: Geleneksel bir dokuma türü. (C. D. 2/14)

kandagay: 2. Savaşa girecek atın üzerine örtülen kalın deriden yapılmış örtü. (C. D. 49/11)

kandıręala-: Diz çökerek saygı göstermek. (C. D. 6/8)

kara: şerir ruh, habis kuvvet. (C. D. 26/5)

kaynatma kırma darı: Halk hekimliğinde kullanılan bir tür ilaç. (C. D. 64/26)

keşik: Dünürlerin getirdiği yiyecek, düğün dernekten getirilen yiyecek, birinin yemeğinin kalıntısı veya özel olarak biri için yediği yemekten ayrılmış parça. (C. D. 16/1)

keşte: Keşte, bir tür nakış. (C. D. 3/6)

kezek al-: (Bir düelloda) Saldırı hakkını önce kullanmak. (C. D. 54/5)

kezek ber-: (Bir düelloda) Düşmana ilk saldırı hakkını vermek, ilk saldırı hakkından vazgeçmek. (C. D. 53/29)

konok üy: Konuk odası. (C. D. 46/39)

kut: Kut, ilahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket; insanı yaşatan ruhani güç. (C. D. 49/43)

kun: İslam hukukuna göre, öldürme ve yaralamalarda suçlunun ödemek zorunda olduğu para ya da mal, diyet, kefarete. (C. D. 41/24)

küü: Kopuz vb. enstrümanlarla çalınan ezgi, nağme. (C. D. 2/39)

manasta-: Manas diye savaşa davet etmek. (C. D. 50/10)

Ali YEŞİLDAĞ

merziye ton: Yas elbisesi, kara giyim. (C. D. 9/31)

müçöl: İnsanın on ikinci, yirmi dördüncü, otuz altıncı gibi her on iki yılda bir gelen doğum yılı. (C. D. 12/2)

malaan: Kutsal olarak adlandırılan mezara bağlanan kırmızı renkli eskimiş bez ya da kumaş parçası. (C. D. 12/36)

namaz oku-: Namaz kılmak. (C. D. 21/37)

nike kayıp: Nikâh kayıp (nikâh bilinmez): “nerede, ne zaman, kiminle evleneceğin bilinmez.” anlamındaki söz. (C. D. 42/30)

olco: Ganimet. (C. D. 4/28)

ölüm tonu: Yas elbisesi, kara giyim. (C. D. 9/27)

salam ber-: Selamlaşmak, birbirine selam vermek, esenleşmek. (C. D. 6/15)

sanat: İbretlik söz, nasihat, süslü sanatlı söz. (C. D. 58/26)

sancıraç: Şecereci, şecere tutan kimse. (C. D. 58/25)

sayma: İşleme, nakış, el işi, ince iş. (C. D. 2/11)

sebeb: Halk hekimliğinde kullanılan bir ilaç adı. (C. D. 65/30)

sooğat: Ganimet veya avdan düşen ültüş, pay. (C. D. 12/16)

soot: Zırh, savaşlarda ok, kılıç, süngü vb. silahlardan korunmak için giyilen, demir ve tel levhalardan yapılmış giysi. (C. D. 41/45)

şükür namaz oku-: Şükür namazı kılmak. (C. D. 57/1)

terme: El tezgahında bez dokuma türü. (C. D. 2/14)

tör: Tör, bir yerde en saygın kişinin veya büyüklerin oturması için ayrılan yer, başköşe. (C. D. 41/44)

tumar: Muska, içinde dinsel veya büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı, takanı veya sahip olanı zararlı etkilerden koruyup iyilik getirdiğine inanılan bir nesne, yazılı kâğıt. (C. D. 18/22)

tuuğan kalaa: Memleket, doğum yeri, doğduğu şehir. (C. D. 61/41)

tuz kayıp: “Nasibin nereden geleceği belli olmaz, nerede ne yiyeceğin belli olmaz.” anlamında söz (C. D. 42/30)

ur-: Varlığına inanılan bir gücün öfkesine, gazabına uğramak. (C. D. 24/17)

ustukan: Saygın misafirlere ikram edilen kemikli et. (C. D. 52/34)

4.2. Coğrafi ve etnografik özlömler:

4.2.1. Coğrafi kavramlar:

- adır:** Tepe, tepelik, tepemsi yer. (C. D. 16/23)
- aşuu:** Geçit, iki dağ arasında dar ve uzun yol, derbent. (C. D. 18/41)
- bel:** Bel, dağ sırtlarında geçit veren çukur yer. (C. D. 36/30)
- böksö:** Dağ eteği. (C. D. 13/33)
- çayır:** Çığır, patika, keçi yolu. (C. D. 16/13)
- çöl:** Çöl, sahra, badiye. (C. D. 18/38)
- kaptal:** Dağ veya tepenin yamacı. (C. D. 36/34)
- kamğak:** Bozkırlarda ve çöllerde yetişen çalı türü. (C. D. 44/10)
- kapçığay:** Vadi, geçit, koyak, kanyon. (C. D. 43/6)
- marça:** Dağ eteklerinde oluşan tuzlu yer veya kayalık. (C. D. 9/19)
- talaa:** Step, kır. (C. D. 1/14)
- teskey:** Güneş görmeyen, gölgelik yer. (C. D. 3/24)
- too:** Dağ. (C. D. 1/13)

4.3. Yaşama yönelik özlömler:

4.3.1. Konut, yaşam alanları, mutfak eşyası, eşya:

- alaçık:** Küçük keçe ev. (C. D. 48/41)
- arkan:** Kendir, halat, kıl ya da yünden yapılmış kalın ip. (C. D. 58/42)
- bıçak:** Bıçak, bir sap ve çelik bölümünden oluşan kesici alet. (C. D. 35/45)
- böz:** Bez, pamuk veya keten ipliğinden yapılan dokuma, çaput. (C. D. 66/13)
- caa:** Yay, ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk (C. D. 37/31)
- carak:** Silah, savunmak veya saldırmak amacıyla kullanılan araç. (C. D. 47/15)
- cebe:** Ok, yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk. (C. D. 37/31)
- cüğön:** Dizgin, gemin uçlarına bağlanarak hayvanı kontrol etmeye yarayan kayış. (C. D. 17/20)

Ali YEŞİLDAĞ

çadır: Çadır, sık dokunmuş kalın bez veya plastik maddelerden yapılarak direklerle tutturulan, taşınabilir barınak. (C. D. 66/6)

çılbr: Yulara takılan ip ya da zincir. (C. D. 64/13)

çöntök: Cep, bir şey koymaya yarayan, giysinin belli bir yeri açılarak içine yerleştirilen astardan yapılmış parça. (C. D. 64/19)

çülük: Hayvanların burunlarına geçirilen ip, burunsalık, burunluk. (C. D. 50/24)

eer: Eyer, binek hayvanların sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne. (C. D. 29/6)

ilme: Tığ, dantel veya yün örmekte kullanılan ucu çengelli kısa şiş. (C. D. 2/10)

kamçı: Bir ucuna ip, deri vb. bağlı olan dövme aracı, kamçı, kırbaç. (C. D. 36/39)

kancar: Hançer, ucu eğri ve sivri, kamaya benzer, silah olarak kullanılan bir bıçak türü. (C. D. 76/4)

kazanbak: Kazanın kırılmaması için çubuktan örülmüş kılıf. (C. D. 68/42)

kerme: Hayvan bağlamak için gerilen urgan, ip. (C. D. 64/40)

kılıç: Kılıç, uzun düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki ucu keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah. (C. D. 6/38)

kilem: Halı, yere veya mobilya üzerine serilmek, duvara gerilmek için, genellikle yünden dokunan, kısa, sık ve sık tüylü, nakışlı, kalın yaygı. (C. D. 2/14)

kömürköy: Araç gereç konulan küçük sandık. (C. D. 55/41)

kurcun: Heybe, iki gözlü torba. (C. D. 15/42)

kutu: Eşya konulan küçük sandık. (C. D. 64/19)

meş: Tulum, önü yarlımadan bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi. (C. D. 52/25)

namıyan: Para kesesi. (C. D. 22/16)

obodo: Kırgız halkının geleneksel keçe halısı, şırdak. (C. D. 2/12)

ok: Ok, yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk. (C. D. 9/34)

oozdük: Gem, atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç. (C. D. 17/21)

otoo: Yaylaya giderken götürülen küçük sefer obası (çadırın). (C. D. 66/22)

sakanak: Keregenin (çadırın duvarını oluşturan ağaç kafes) kısa çitaları. (C. D. 60/12)

salmoor: Sapan; iki ucu ip, ortası örme veya meşin olan bir taş atma aracı. (C. D. 60/12)

sandık: Sandık, tahtadan yapılmış, kapaklı ev eşyası. (C. D. 15/31)

şamşar: Haıer, ucu eğri ve sivri, kamaya benzer, silah olarak kullanılan bir bıçak türü. (C. D. 55/39)

şayı: İnce bir kumaş türü. (C. D. 64/29)

temene: Çuvaldız, büyük iğne. (C. D. 31/17)

terdik: Teğelti. (C. D. 59/4)

teri: Deri, işlenecek duruma gelen hayvan postu. (C. D. 2/17)

tızgin: Dizgin, gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış. (C. D. 31/18)

tokum: Eyer takımı. (C. D. 55/16)

töşök: Döşek, yatak. (C. D. 21/19)

turman: Eyer takımları, tam süvari takımı. (C. D. 42/22)

üy: Ev, yalnız bir ailenin oturabileceği yapı (2/7)

4.3.2. Geleneksel kıyafetlerin, şapka ve süs eşyalarının isimleri:

akkalpak: Ak kalpak, beyaz keçeden yapılan başlık. (C. D. 1/1)

çokoy: Büyükbaş hayvanın baş derisinden yapılan çizme, keçe çizme. (C. D. 12/32)

kalpak: Kalpak, beyaz keçeden yapılan başlık. (C. D. 11/14)

kandagay: 1. Dağ keçi ve koyunlarının derisinden yapılmış, güreşlerde, dövüşlerde giyilen kispet. (C. D. 2/16)

tumak: Deriden yapılan kulaklı şapka. (C. D. 31/8)

4.3.3. Geleneksel yiyecek ve içeceklerin isimleri:

bozo: Boza arpa, darı, mısır, buğday vb. tahılların hamurunun ekşitilmesiyle yapılan koyuca, tatlı veya mayhoş içecek. (C. D. 48/11)

çay: Çay, bu yaprağın demlenmesiyle elde edilen içecek. (C. D. 2/38)

ekçeme: Buğday, mısır veya bulgurla hazırlanabilen bir içecek; boza. (C. D. 2/26)

karın: Koyun, keçi midesinden yapılmış kapta korunan tereyağı. (C. D. 16/2)

karta: Atın yağlı kalın bağırsağı. (C. D. 2/41)

kazı: Sucuk yapımında kullanılan atların karın yağı. (C. D. 2/41)

kımız: Kısrak sütünün mayalanmasıyla yapılan az alkollü, ekşi bir Türk içkisi. (C. D. 2/26)

kömöç: Köze gömülen veya kazanda pişirilen ekmek. (C. D. 20/14)

may: Yağ, hayvanların sütünden elde edilen bir tür yiyecek. (C. D. 21/16)

sarı may: Eritilmiş inek yağı. (C. D. 52/26)

sür kazı: Açık havada kurutulmuş karın yağı. (C. D. 16/2)

4.3.4. Ölçüler:

arkan boyu: Tahmini on metrelik uzunluk. (C. D. 28/36)

aş bışım: Yemek pişinceye kadar geçen vakit. (C. D. 44/12)

buta: Kurşun menzili, bir ok atımı (mesafe). (C. D. 25/3)

çay kaynam: Kısa zaman, çay kaynayacak kadar zaman. (C. D. 54/42)

karış: Karış, başparmak ile orta parmağın uçları arasındaki açıklık. (C. D. 75/17)

tay çabım: Tahminen 1,5-2 km. mesafe. (C. D. 58/33)

töş carı: Kulaç yarısı, kulacın yarısı kadar. (C. D. 55/42)

5. Sonuç

Coodarbeşim Destanı'nda yer alan Kırgız kültürüne ait özolguların tespiti yapılırken örnek aldığımız tasnifteki bazı başlıkların ve bazı kavramların birbirine çok yakın olması sebebiyle incelediğimiz özolguların hangi başlık altına yerleştirileceği hususunda bazı zorluklar yaşanmıştır. Tasnif yapılırken yaşanacak zorlukların en aza indirilmesini sağlamak için birbirine yakın kavramların birlikte alındığı ya da daha keskin çizgilerle birbirinden ayrıldığı daha belirgin başlıkların ortaya konması araştırmacılar için yararlı olacaktır.

Bu çalışma, A. S. Yermagambetova'nın Kazak diline yönelik yaptığı tasnif örnek alınarak hazırlanmış ve eserde tespit edilen özolgusal ifadeler üç ana başlık altında incelenmiştir.

İncelediğimiz eserin bir kahramanlık destanı oluşu sebebiyle Kırgızların köklü tarihinin, kültürünün ve sürdürdükleri yaşam tarzının bir sonucu olarak eserdeki "toplumsal ve tarihî özolguların" fazlalığı dikkat çekmektedir. Özolguların, bir toplumun millî ve kültürel değerlerini, gelenek göreneklerini ve yaşam tarzlarını yansıtmaları sebebiyle çalışmamızın Kırgızların kültürünü, dünya görüşünü, yaşam tarzlarını, somut değerlerini ve bunların yanında Kırgız dilinin zenginliğini ortaya koyacağını düşünmekteyiz.

Çalışmanın sonucunda tespit edilen bir diğer husus da Kırgız Türkçesinde tek sözcükten oluşan özolgusal fiillerin birçoğunun Türkiye Türkçesine aktarımında tek kelimeyle açıklanamamasıdır. Bu fiilleri açıklarken birden fazla kelimenin ya da cümlelerin kullanılması dikkat çekmektedir. Türkiye Türkçesinin zamanla değişen yaşam tarzları bazı kültürel değişimlere sebep olmuştur. Değişen bu yaşam tarzıyla beraber dünyayı anlamlandırma biçimleri de kullandıkları kelimelerin değişmesine neden olmuştur. Bu nedenle ele aldığımız bazı kavramlar

Kırgız Türkçesiyle karşılaştırdığımızda Türkiye Türkçesinde boşluk durumundadır. Bu tarz çalışmaların artması lehçeler arasındaki boşlukların tespitinin yapılmasını sağlayacaktır.

Eserde tespit ettiğimiz özolguların Kırgız yaşamı ve Kırgız kültürü hakkında araştırmacılara ipucu vereceği ve bundan sonraki yapılacak özolgu çalışmalarını için de bir örnek teşkil edeceği kanaatindeyiz.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Alimjanova, G. M. (2016). *Karşılaştırmalı Kültürdilbilim Dil-Kültür-İnsan*, Ankara: Gazi Kitabevi Yay.
- Akın, C. (2020). “Manas Ansiklopedisi’nde Özolgu İfadeleri” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 49, s. 211-221.
- Boz, E. (2015). “Dede Korkut Kitabı’nda Türk Özolguları” *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi-Dede Korkut ve Türk Dünyası*, 19-23 Ekim: s. 291-299.
- El-Sözdük, 13.05.2022, <https://tamgasoft.kg/dict/>.
- Kırbaşev, K. (1997). *Coodarbeşim, El Edebiyatı Serisi (Cilt III)*. Bişkek: şam Basması.
- Kozan, Olena (Ed.) (2014). *Kültürdilbilim (Temel Kavram ve Sorunlar)*, Ankara: Gazi Kitabevi Yay.
- Kırgızistan Türk Manas Üniversitesi Kırgızca-Türkçe Sözlük, 13.05.2022, <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>.
- Mosiyenko, L. V. (2014). *Kültürdilbilimde Özolguların Sınıflandırma Sorunu (Çev: E. Uğurlutan)*, *Kültürdilbilim (Temel Kavramlar ve Sorunlar)*, Ankara: Gazi Kitabevi Yay., ss. 87-99.

Ali YEŞİLDAĞ

Sadıkov, T. ve Şarşambayev, B. (2011). *Manas Destanı Kırgızca-Türkçe Büyük Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Güncel Türkçe Sözlük, 13.05.2022, <https://sozluk.gov.tr/>.

Yeşildağ, Ali (2021). *Coodarbeşim Destanı'nın Bağlamsal Sözlüğü'nün Oluşturulması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü* (Çev: A. Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısaltmalar

C. D. *Codarbeşim Destanı*

Extended Summary

The realia, is a Latin adjective meaning 'realis, concrete, real'. This adjective is in a very strict connection with the concept of 'life' and corresponds to the meanings of 'object, thing'. The realia is an object, concept, and phenomenon that is not found in other nations, but that belongs to history and the culture and lifestyle of a nation. In addition to these, the term realia; it also meets phrases in the form of idioms, proverbs, stereotypes. The concept of realia has been mentioned since the early 1950s. Today, expressions such as 'exotic word', 'non-reciprocal word', 'barbarism', 'localism', 'ethnographism', 'ethnoleksema', 'ethnocultural word', 'territorial word', 'gap' are also used to correspond the realia. Scientists such as M. L. Vaysburg, Y. M. Vareşçegin, V. G. Kostamarov, V. L. Rossels, L. N. Sobolev, A. E. Supron, G. D. Tomahin have made studies about realia and expressed their various opinions on this subject.

L. N. Sobolev, with the concept of realia, expresses the words and turns of the people that do not exist in life, that is, the national words that are not available in other languages due to the absence of such objects and events in other countries. L. S. Berhudarov concept of realia; it explains situations, concepts and objects that are not present in the daily life of people speaking in other languages.

In the opinion of V. L. Rossels, realia; it defines concepts, objects and events that are not in the daily life of the people and that are not translated into the language of the target culture as foreign dictionaries that name them.

Olena Kozan first used the term 'realia' in the book *Kültürdilbilim* (Cultural Linguistic). The realia were discussed in detail for the first time in *Neperevodimoye v Perevode* (1980) by S. Vlahov and S. Florin in terms of translation studies. Scientists working on Realia made different classifications. When we look at the classification made by E. M. Vareşçegin and V. G. Kostamarov, the title "Sovietism" is remarkable. The classification of A. S. Yermagambetova

is a special study of the Kazakh language. In this classification, Yermagambetova the realia; it has been examined under three main titles: "social and historical realia", "geographic and ethnographic realia" and "life-oriented realia". On the other hand, S. Vlahov and S. Florin, by separating the realia in terms of place and time, put forward a different point of view. These classifications are also examined under the titles "classification by object", "classification by location" and "temporal division".

In this study, we adapted the classification of Yermagambetova, which was made for the language of the Kazakhs, whose culture and lifestyle is almost the same with the Kyrgyz, to the realia determined in the Coodarbeşim Epic. Based on this classification, we will try to reveal the realia of Kyrgyz Turkish.

As a results;

While determining the realia of Kyrgyz culture in the Coodarbeşim Epic, it was determined that some difficulties were experienced in categorization due to the fact that some titles and some concepts in the classification we took as an example were very close to each other. For this reason, it will be beneficial to make new classification studies. In order to minimize the difficulties encountered in classification, classifications in which the distinctive features of the realia concepts are more pronounced will be more beneficial for researchers.

This study was prepared by taking the classification made by A. S. Yermagambetova for Kazakh language as an example, and the realia expressions determined in the work were examined under three main titles.

Among the realia expressions in the work, the excess of "social and historical realia" stands out. This study will reveal the world view, culture, life style and concrete values of the Kyrgyz because the realia reflects the national and cultural values, traditions and lifestyles of a society.

Another point that draws attention as a result of the study is that many of the single-word esoteric verbs in Kyrgyz Turkish cannot be explained in a single word in their translation into Turkey Turkish. It draws attention to use more than one word or sentence while explaining these verbs. These concepts are a sign of gap in Turkey Turkish. The increase in such studies will enable the determination of the gaps between the dialects.

We believe that the realia we have identified in the work will give clues to the researchers about Kyrgyz life and Kyrgyz culture and will serve as an example for future realia studies.

Türkçede Paradoks¹

Rabia Leyla BAĞ²

Türkçede Paradoks

Özet

Düşünce ve dil arasında muazzam bir ilişki vardır. Öğrenmenin ve tecrübenin neticesinde ortaya çıkan dil, düşüncenin eylem halidir. Dilde ve düşüncede var olan paradoks, bilinenin aksine anlamsızlığı ifade etmez. İçinde barındırdığı karşıtlık ve çelişiklik, dil ötesi bir kullanım ile bir bakıma düşünceye pek çok farklı açıdan bakabilmeyi sağlamaktadır. Bu durum, paradoksun bir ifade etme biçimi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Paradoks, karşıtlık, çelişki, Yalancı paradoksu, Yiğın paradoksu

Paradox in Turkish

Abstract

There is a tremendous relationship between thought and language. Language, which emerges as a result of learning and experience, is the action state of thought. Contrary to what is known, the paradox that exists in language and thought does not express meaninglessness. The contradiction and contradiction it contains enables us to look at thought from many different angles, in a way, with a translingual use. This shows that paradox is a form of expression.

Key Words: Paradox, opposition, contradiction, Liar paradox, paradox of the heap

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Paradoksu, en genel tabir ile bir önermenin veya tümcenin anlamsal çatışması diye tanımlamak mümkündür. Aynı anda hem doğruluk hem yanlışlığı içinde taşıyan paradoks, anlamın kendi içinde çelişmesi durumunu ifade eder. Fakat buradaki çelişme, önerme veya ifadeyi bir anlamsızlığa değil örtük bir anlamlılığa sürüklemektedir. Paradoks, bütünü bir anlamsızlıktan ziyade mecaz ve sembolik ifadelerin farklı bir boyutta şekil almış yeni halidir.

Paradoks, başta felsefe ve mantık olmak üzere pek çok alanda karşımıza çıkmak-tadır. Dil ve edebiyatta da karşımıza çıkan paradoks, şairler tarafından daha çok söyleme biçimi veyahut ifade ediliş tarzı olarak kullanılmıştır. Paradoksun sadece bir mantiki çelişki olmadığını göstermek için kavram, dildeki kullanımı göz önünde tutularak ele alınacaktır. Yazımızda paradoks kavramının tanımına ve tarihine değindikten sonra paradoks ile ilgili önemli kavramlar ele

¹ Bu makale Prof. Dr. Erdoğan BOZ danışmanlığında hazırlanmakta olan “Türkçede Paradoks” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: rabialeylabag@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8305-6258

alınacaktır. Ayrıca M. Clark'ın Paradokslar Kitabı'ndan konuya uygun seçilmiş iki paradoks türü incelenecektir.

2. Paradoks Teriminin Kökeni ve Tanımı

Kimi kaynaklarda felsefe terimi olarak ele alınan paradoks (paradox) terimi, günümüzde başta felsefe olmak üzere mantık, matematik, din, fizik gibi pek çok bilim alanına konu olmuştur. Edebiyata da konu olan paradoks, diğer adıyla çatışkı bu alanda değişik biçimlerde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Paradoks teriminin kökeni Antik Yunanlılara dayanmakta ve iki kelimenin birleşmesiyle oluşmaktadır: Grekçe para “ötesinde, karşısında” ve doxa “fikir, düşünce, inanç, genel kabul, kanı”. Yunanca kökenli bu kelime Latince 'ye “paradoxus” olarak girmiş ve sonra Batı dillerinde yer almaya başlamıştır. Zamanla da Batı dillerinden diğer dünya dillerine yayılmış ve yerleşmiştir. İngilizce karşılığı “paradox”, Fransızca karşılığı “paradoxe”, Osmanlı Türkçesi karşılığı “tenakuz / mütenakız-nüma” ve Türkçe karşılığı “çatışkı” olan paradoks, “karşıt-çelişen düşünce”³ anlamındadır.

Eldeki kayıtlara göre paradoksun 1606 tarihli en eski İngilizce tanımı şu şekildedir: “Paradoks, sanki birisinin dünyanın kendi eksenini etrafında dönüp, güneşin hareketsiz durmakta olduğunu iddia etmesi gibi, izin verilmiş yaygın düşünceye karşı olarak sürdürülmüş bir fikirdir.” (Sorensen, 2003:224). Tanımdan da hareketle paradoks, karşıtlık ve çelişki içermektedir. Terim için Türkçe Sözlük'te “çelişki, aykırı düşünce”⁴ olarak tanımlanırken Cevizci (1999: 676), Felsefe Terimleri Sözlüğü'nde “genel inançlara aykırı düşen önerme” ve “sezgisel olarak kabul edilmiş olan öncüllerden yola çıkarak, bu öncüllerden tümdengelmisel akıl yürütme ile ya bir çelişki –yani doğru olmayan- ya da temel inançlara aykırı olan bir sonuç çıkarma durumu” tanımlarına yer vermiştir.

Daha nice tanımı yapılmış olan paradoks için Timuçin'in (2004: 107) şu tanımını da eklemek yerinde olacaktır: “İçinden çıkılmaz mantıksal güçlük. Aynı soruya karşılık olan ve aralarında çelişmekle birlikte her biri ayrı ayrı geçerli olabilecek gibi görünen iki görüş”. Paradoks, bir önerme veya fikir doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde doğru görünmesi ve çelişkiyi ve karşıtlığı içinde barındırırken bir kısır döngüye girmesi durumudur. Fakat her karşıtlık bir çelişki içermediği gibi her çelişki de bir paradoks ifade etmez. Paradoksun paradoks olması için hem karşıtlık hem çelişki hem de bir kısır döngüye sahip olması gereklidir. Çünkü paradoksun mutlak bir çözümü bulunmamaktadır. Bu durumu örnek bir tümce ile ele alalım ve ifade edelim:

(1) a) “Sevip sevmediğini bilmediğini söylemesine rağmen onu mutlu etmek için elinden geleni yapıyor.”

³ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Paradoks> (26.04.2022)

⁴ <https://sozluk.gov.tr/Paradoks> (26.04.2022)

Karşıtlık, olumlu ve olumsuz iki yargının bir arada bulunmasıdır. Yukarıdaki tümcede sev- ve sevmeme- eylemleri ile olumlu ve olumsuzluk ifade edilerek bir karşıtlık oluşturulmuştur. Aynı zamanda karşıtlığı kullanarak bir çelişki durumu da söz konusudur. Bir insan sevdiği kişiyi mutlu etmek için elinden geleni yapar. Fakat yukarıdaki tümcede sözü edilen kişi sevip sevmediğini bilmediğini söylemekte ve buna rağmen karşı tarafı mutlu etmek için çaba sarf etmektedir. Dolayısıyla burada karşıtlık ve çelişkinin bir arada oluşu paradoksu çağrıştırmaktadır. “Paradoksal bir önermenin ‘olumlu’ ve ‘olumsuz’ yargıyı bir ve aynı anda içermesi, önermenin yüklemine anlamlılık açısından belirsizliğe itmektir.” (Yeşilyurt, 2016:96).

Anlamın çatışkısı paradoks, yüzey yapıda çelişki içermesine rağmen derin yapıda keşfedilmeyi bekleyen gizemli büyük bir anlamlılığa sahiptir. Günlük dilin sınırlılığı, bireyi, ifade etmek istediği şeyi, kuralların dışına çıkararak söylemeye iter. Bu nedenle birey, mecaz ve sembolik ifadelerle bu sınırların zirvesine ulaşabilir. Belki de paradoks, söylenmek istenen şeyi örtük bir şekilde dile getirmenin en iyi yoludur; anlamın ötesidir. Elbette ki paradoks daha önce bahsettiğimiz bir kısır döngüden ibaret değildir. Eğer onu bir kısır döngüden ibaret olarak düşünürsek paradoksun tanımı için eksik olacaktır. İfadeler bazen dilin verdiği imkân doğrultusunda bir kısır döngüye girse de bir anlamsızlığı dile getirmez. “Paradoksları katı mantıki çelişkiler ya da anlamsızlıklar olarak görmeyen bir bakış açısı içinde, paradoksal görünen anlamların bir başka şekilde paradoksal olmayan bir açıklaması verilebiliyorsa, bu durumda onlar anlamın daha derin bir ifadesi olmaya aday demektir.”(Yeşilyurt, 2016: 11).

3. Paradoks ile Bağlı Kavramlar

3.1. Karşıtlık

Karşıtlık (opposition), anlambilimin (semantics) sözcükler arası ilişkilerini konu alan kavramlarından biridir. Sıkça antonim ile karşılaştırılan veya antonimin eş anlamlısı olarak tanımlanan sözcükler arası zıtlığı bildiren karşıtlık, örneğin, siyah ve beyaz, açık ve kapalı, sıcak ve soğuk, doğru ve yanlış gibi çiftlerin anlam ilişkilerinin genel adıdır.

Türkçe Sözlük’te “karşıt olma durumu, zıddiyet, mübâyenet, tezat, zıtlık, kontrast”⁵ tanımına sahip olan karşıtlık kavramı, ilk kez karşımıza 1963’te John Lyson’un “*Structural Semantics*” adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Karşıtlık kavramını *antonim (antonymy)* terimi ile genişleten Lyson, daha sonra 1977’de Semantics adlı iki ciltlik çalışmasında karşıtlık kavramını tanımlamış ve örneklendirmiştir. A.Cruise, Crystal, Ebcim, Lehrer & Lehrer, Palmer, Willners, Karaağaç, İmer gibi pek çok bilim insanı, karşıtlık kavramının anlam alanını genişleterek tanımlamıştır. Crystal (2007: 107)’e göre karşıtlık, “Bir dilde anlamları ayırmaya yardımcı olan birimler arasındaki fark için dilbiliminde kullanılan bir terimdir”. Willners (2001) karşıtlığı “Karşıt anlamlılığın bir türü ve aynı anlam eksenine ait, ancak bu eksenin uç noktalarına işaret etmeyen terimler arasındaki ilişki.”, Karaağaç (2018: 530), “Bir dil birimiyle, belli bir

⁵ <https://sozluk.gov.tr/Karşıtlık> (13.05.2022)

bağlamda, onun yerini alabilecek birim ya da birimler arasındaki ilişkinin adı.” diye tanımlamıştır.

Pek çok türe sahip olan karşıtlık, sadece iki kavram arasındaki zıtlıktan ibaret değildir. Örneğin, “Bu ev büyüktür.” tümcesinin karşıtı “Bu ev küçüktür.” tümcesi ile sınırlandırılmamalıdır. “Bu ev büyük değildir.” tümcesi de ilk cümlenin karşıtıdır. “Karşıtlığa söz dizimsel ve anlam bilimsel açıdan yaklaşan Aksan (2009: 165-166), eserinde Lyons’un “X dışıdır.” tümcesinin “X erkek değildir.” anlamını içerdiğini göstererek karşıtlığı söz dizimsel açıdan ele alırken, anlatımsal karşıtlık (expressive paradox) olarak nitelenen tümcelerin varlığına dikkat çekmiş ve “O bir kuştur ama ötemez.” tümcesini örnek vererek, bu tümcenin normal ve anlamlı kabul edilirken, “O bir kuştur ama ötebilir.” tümcesinin böyle bir anlam bilimsel karşıtlığı dile getirdiğini ifade etmiştir.”(Sazak, 2020: 134). Bu durumu daha iyi ifade etmek için karşıtlığın türlerine yer vermek gerekir. Karşıtlık türlerinin sayısı çok fazla olmakla birlikte burada birkaç tanesine yer verilecektir: **dereceli karşıtlık, katışık karşıtlık, yön gösteren karşıtlık ve bütünleyici karşıtlık.**

Dereceli karşıtlık (gradable opposites) için Akşehirli (2014: 47), “en genel biçimde bir nitelik ekseninin iki ucu arasında aşamalanmanın ya da orta terimin olduğu karşıtlık ilişkisidir.” der. Bu karşıtlık türü, iki karşıt kavramın sıcak: ılık: soğuk, küçük: orta: büyük örneklerinde olduğu gibi ara bir kavram içermesidir. Ayrıca Akşehirli (2014: 47), Kenedy ve McNally (2005) derecelenmenin sadece sıfat türü sözcüklere özgü bir özellik olmadığını belirtse de dereceli karşıt anlamlılık oluşturan sözcüklerin genellikle sıfat oldukları görüldüğünü ifade etmiştir.

Katışık karşıtlık (impure oppositeness), ana iki karşıt kavramı çağrıştıran bir başka karşıt çifttir. “Cruse (1986: 198), “İçinde daha basit bir karşıtlığın anlamını barındıran sözcük çiftleri.” olarak tanımladığı katışık karşıtlığı; *deve: cüce, bağırmaq: fısıldamak, sarkıt: dikit* vb. örneklerle açıklamayı tercih etmiştir. Cruse, bu çiftlerden *deve: cüce* sözcüklerinin büyük ve küçük arasındaki karşıtlığı; *bağırmaq* ve *fısıldamak* sözcük çiftinin yüksek ses ile alçak ses arasındaki karşıtlığı; *sarkıt: dikit* sözcüklerinin ise aşağı ve yukarı arasındaki karşıtlığı içinde barındırdıklarını ifade etmiştir”(Sazak, 2020: 133).

Yön gösteren karşıtlık (directional opposites), yer ve varlıkların konumlarındaki karşıtlığı gösteren bir karşıtlık türüdür. “Cruse (1986: 223), bir yönün en basit durumda düz bir çizgide hareket eden bir kütle için potansiyel yolu tanımladığını ve karşıt yönleri gösteren bir çift sözcüksel maddenin iki hareketli cisim tarafından takip edilmesi hâlinde zıt yönlerde hareket etmelerine neden olacak potansiyel yolları belirttiğini ifade etmiştir. Ayrıca yön gösteren sözcüksel çiftlerin hepsinin belirteç veya ilgeç olduğunu söyleyerek kuzey: güney, yukarı: aşağı, ileri: geri sözcükleriyle bu durumu örneklendirmiştir”(Sazak, 2020: 131).

Bütünleyici karşıtlıklar (complementary opposites), birbirini bütünleyen karşıt sözcüklerden oluşan karşıtlıklardır. Cruse’un bütünleyici karşıtlıkları muhtemelen en iyi şekilde anlatacak örneği *doğmak-yaşamak-ölmek* üçlemesidir. Doğmak ve ölmek karşıt iki sözcüktür. Fakat

yaşamak ve ölmek birbirini bütünleyen karşıt sözcüklerdir. Cruse (1986: 201) bu durumu, şu sözlerle ifade eder: “Dış çift, doğmak ve ölmek tersinirdir. “yaşamak” ve “ölmek” birbirini bütünleyicidir: *O yaşayamaz!, O ölecek! ve O ölmeyecek!, O yaşayacak!* ile eşdeğerdir.” Ayrıca bütünleyici karşıtlıklara örnek olarak şu üçlemeleri verir: *başla- : devam et- : dur-, öğren- : hatırla- : unut- , var- : kal- : ayrıl-, kazan- : biriktir- : harca-*.

Sözcüklerle oluşturulan karşıtlık türlerinin dışında bir de biçimbirimler, ilgeçler, ulaçlar ve bağlaçlar ile oluşturulan karşıtlıklar vardır. Bunlar, varlık +{II⁴} ve yokluk +{sI⁴z} ve olumsuzluk –{mA} biçimbirimleri; değil, buna karşın, buna rağmen, karşı vb. ilgeç ve ilgeç öbekleri; -{AcAğI} yerde, -{dlğI} hâlde,-{mAksIzIn}, , -{sA} vb. ulaç ve ulaç öbekleri; fakat, ama ancak vs. bağlaçlar; Örnek tümce ile ele alalım:

- a) “Çetin, bahçeli bir evde oturuyor.”
- b) “Ebru, bahçesiz bir evde oturuyor.”

Tümceler, varlık ve yokluk biçimbirimleri ile oluşturulmuş karşıtlık içeren tümcelerdir. Bahçe sözcüğü, varlık +{II⁴} ve yokluk +{sI⁴z} biçimbirimleri ile işaretlenerek karşıt iki durum oluşturmuştur: bahçe+li: bahçe+siz sözcükleri.

Peki, paradoks ile karşıtlık arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Paradoks, bir önermenin kendisiyle çelişmesi ve karşıtlık oluşturarak bir kısır döngüye girmesidir. Yani önerme tümcesi, hem doğru hem yanlış görünürken bile aslında bir karşıtlık ve çelişki içerir. Öyleyse karşıtlık, paradoksun bir alt kümesidir, diyebiliriz. Fakat her karşıtlığın olduğu yerde paradoks vardır diyemeyiz. Çünkü paradoksun oluşması için karşıtlık tek başına yeterli değildir.

3.2. Çelişki

Klasik mantıkta, bir şey ya vardır ya yoktur; bunun arası bir olasılık mümkün değildir. Bu durum, klasik mantığın ilkelerinden olan çelişmezlik ilkesi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çelişmezlik ilkesinin atası Aristoteles, *Metafizik* adlı eserinde bu ilke için farklı tanımlarda bulunmuştur. En bilinen tanımına yer vermek gerekirse bu ilke için Aristoteles, “Bütün inançlar içinde en sağlamlının çelişik önermelerin aynı zamanda doğru olmadıkları inancı olduğunu ortaya koymak ve buna karşı olan görüşün sonuç ve nedenlerini göstermek üzere kâfi derecede şeyler söyledik.” (Arslan, 1996: 201-202) demiştir.

Günlük yaşamımızda, klasik mantıkta geçerli olan çelişmezlik ilkesinin geçerli olmadığı durumlarla da karşılaşmaktayız. Sadece felsefede değil, mantıkta, matematikte, ekonomide, sosyolojide, dil ve edebiyatta da karşımıza çıkmaktadır. *Çelişki (contradiction)*, bir önermenin kendisinin veya değilinin çelişmesi ve sadece birinin doğru olmasıdır. Türkçe Sözlük’te “sözlerin veya davranışların birbirini tutmaması, tenakuz, paradoks”⁶ olarak geçen çelişkinin tarihi Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Başta Aristo olmak üzere A. Andrea, Leibniz, Łukasiewicz, Kant, Hegel gibi pek çok filozof ve mantıkçı çelişki ve çelişmezlik ilkesi ile ilgili

⁶ <https://sozluk.gov.tr/Çelişki> (13.05.2022)

çeşitli tanımlar ve tartışmalarda bulunmuştur. Kant, “mantık alanında ortaya çıkan karşıtlığın bir çelişme olduğunu öne sürer”(Ferhat, 2017: 178).

“Çelişki, yalnızca iki şey arasındaki karşıtlıkta dışsal olarak kendisini göstermez, aynı zamanda varlığın doğasına içkindir. Bu nedenle Hegel’in de birçok defa tekrarladığı gibi her şey kendisinde çelişkilidir. Başka bir deyişle karşıtlıklar eş zamanlı, birbirinden ayrılmaz bir biçimde varlığa içkindir”(Ferhat, 2017: 178). Bir önerme tümcesinin öznesi, bir sonraki önermenin öznesi durumuna geçip aynı yüklemle değiştiğinde oluşturulduğunda çelişki ortaya çıkar. Bu durumu bir örnek ile ele alalım:

a) “Ali’ye hem güveniyordu hem de ondan kuşkulanıyordu.”

Yukarıdaki örnek tümcede güven- eylemi, olumlu bir durumu belirtirken kuşkulun- eylemi olumsuz bir durumu belirtmektedir. Dolayısıyla güven- ve kuşku duy- eylemleri ile bir karşıtlık oluşturulmuştur. Karşıtlığın söz konusu olduğu tümce/ tümcelerde çelişkinin olması ihtimali olağandır.

O halde paradoks ile çelişki arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Dilin kullanımında ortaya çıkan dil ötesi paradoksal anlatımlar, bize çelişkinin varlığını hissettirir. “Paradoksların temel dil açısından görünümü açıklık, tutarlılık ve anlamlılık yerine çelişkilik, tutarsızlık, belirsizlik ve anlamsızlık şeklinde ortaya çıkıyor.”(Yeşilyurt, 2016: 91). Bu durum tutarsızlığın ve belirsizliğin hâkim olduğu paradoksal anlatımların, dil alanıyla büyük bir ilişki içinde olduğunu gösterir. “Aslında tutarsızlık, dil sistemi içerisindeki önermelerin karşılıklı birbirini ortadan kaldırması ve birbiriyle çelişmesi sonucu ortaya çıkan bir sorundur. Bu nedenle paradoksal anlatımların içerdiği görünüşteki çelişkiler, onların önemli bir tutarsızlık içerdikleri izlenimi vermektedir.” (Yeşilyurt, 2016: 94). Burada bahsedilen tutarsızlık yani çelişme durumu, bütüncül bir anlamsızlığa işaret etmemektedir. Zaten dil felsefesinde de tutarlılık ve anlamlılık bir bakıma iç içedir. Tutarlılık her ne kadar bir anlamlılık ölçütü olarak görülse de kendi içinde çelişen bir önerme kendi içinde anlamlı olabilir yani sadece önermelerden biri doğrudur ve anlamlıdır. “Örneğin ‘Muaz’ın hem insan hem de insan olmadığını söylemek’ önemli bir çelişkiyi ele vermektedir. Çünkü burada, biri diğerinin yanlışlığını gerektirecek tarzda olumluluk (isbat) ve olumsuzlukta (nefy) iki önermenin birbiriyle çelişmesi söz konusudur.”(Cürçani, 1987: 97).

Bu durum belirsizlik de de böyledir. Paradoks bir ifade biçimi olmakla birlikte bazen anlatılmak istenen şey, belirsizlik unsuru ile daha farklı bir boyutta ifade edilmek istenebilir. İfade edilen ile ifade edilmek istenen arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin, “Nazlı’nın evi ne uzaktır ne yakındır.” tümcesinde Nazlı’nın evinin hem uzak hem yakın olmasının söyleniş şeklinde bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Aslında ifade edilen ile ifade edilmek istenen yargı, bir anlamsal bütünlüğü ima etmektedir. Öyle ki Nazlı’nın evinin uzaklığının orta bir mesafede olduğunu söylemenin bir başka ifade edilmiş şeklidir. Bu tür paradoksal anlatımlar, daha çok Divan Edebiyatı’ndaki şairlerin özellikle dini ve beşeri aşk şiirlerinde görülmektedir. Çünkü şairler, dilin sınırlılığından dolayı böyle bir söyleme biçimine başvurmaktadır. Mecaz ve

sembolik ifadelerle oluşturdukları paradoksal ifadelerin anlamsal boyutları oldukça yüksektir. Dolayısıyla bünyesinde bulundurduğu unsurlarla paradoks, büsbütün bir anlamsızlığı değil gizli bir anlamlılığı ifade etme biçimidir. Öyleyse paradoks için özel bir dil kullanım biçimi veya ifade etme biçimi diyebiliriz.

4. Paradoks Türleri

Mantık sınırlarını zorlayan ve çelişkili bir durumu gözler önüne süren paradoks, kendine göndermeli (oto referans) bir kısır döngüye sahiptir. Bu bölümde yer verilen iki paradoks türü Michael Clark'ın *Paradokslar Kitabı* adlı eserinde yer alan paradokslardan seçilmiş ve incelenmiştir.

4.1. Yalancı Paradoksu

Yalancı paradoksu (liar paradox), literatürde Giritli Paradoksu veya Epimenides Paradoksu olarak da yer almaktadır. M.Ö. 6. yüzyılda Giritli Epimenides tarafından ortaya konulan paradoks, "Bütün Giritliler yalancıdır." cümlesi ile karşımıza çıkmaktadır. Tam anlamıyla bir paradoks cümlesidir, denilemez. "Çünkü önermeyi yanlış kabul ettiğimizde sonuç bizi zorunlu olarak tüm Giritlilerin doğru söyleyenler olduklarına götürmez. "Bazı Giritliler doğru söyleyenlerdir" neticesi de elde edilebilir."(Taşkesen, 2001: 145-146). Bu paradoks, pek çok kez eleştirilmiş ve ilerleyen zamanlarda Yunan filozofu Ebulides tarafından geliştirilmiştir. Bütün ve bazı ortaçları, cümlede muğlaklığa neden olduğu için ve tam anlamıyla bir paradoks ifade etmediği için cümleden atılmıştır ve Ebulides "Ben yalan söylüyorum." cümlesini ortaya atmıştır. Önerme doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde doğru görünmektedir. Öyleyse burada bir karşıtlık, çelişki var yani paradoks kendine göndermeli olarak varlığını hissettirmektedir.

"Yalan söylüyorum dersem, doğruyu söylüyor muyum? Doğruyu söylüyorsam, yalan söylüyorum ve dolayısıyla söylenen yalandır; ama doğruyu söylemiyorsam, yalan söylüyorum ve dolayısıyla doğruyu söylüyorum. Bu yüzden sözüm hem doğrudur hem yanlıştır."(Clark, 2009: 88).

Yukarıdaki örnek, Clark'a göre basit yalancı paradoksudur. Hatta onun tabiri ile "*yalancı paradoksunun en basit biçimidir.*"(Clark, 2009: 88). Eğer "yalan söylüyorum" cümlesi, düz bir biçimde herhangi bir gönderme yapmadan söylenirse paradokslu bir durum yoktur. Fakat cümle, kendine göndermeli bir şekilde kullanılırsa orada bir çelişki söz konusudur. Çünkü cümle hem doğru hem yanlıştır. Yani doğruluk değeri belirsizdir. Aslında mantıkta bir önermenin tek bir doğruluk değeri vardır: ya doğrudur ya yanlıştır; yani klasik mantığın ilkelerinden üçün halin imkânsızlığı ilkesi. Üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi, sözü edildiği gibi, herhangi bir şeyin üçüncü halinin olma olasılığını yok sayar. İnsan ya vardır ya yoktur; bir şey ya doğrudur ya yanlıştır; üçüncü bir hal olamaz, der. Paradoksta ise durum tersine döner, *hem...hem bağlacı* devreye girer ve üçüncü bir halin imkanı doğar: belirsizlik.

Çok değerli mantığın öncü bir araştırmacısı⁷ olan mantıkçı ve filozof, Lukasiewicz, klasik mantığın ilkelerinden olan üçüncü halin imkânsızlığı ilkesini reddeder ve onun yerine üç değerli mantık ilkesini geliştirir: doğru, yanlış ve belirsiz. Lukasiewicz'in çağdaşlarından "Bochvar (1939), üç-değerli mantık sisteminde üçüncü değer olarak 'paradoksal' (veya anlamsız) kavramını kullanmıştır. Bochvar'ın üç-değerli mantık sistemini kuruma gerekçesi, «bu cümle yanlıştır» gibi bizi paradoksal bir sonuca götüren bir ifadedir. Çünkü eğer bu cümle yanlış ise doğru; doğru ise yanlış olarak kabul edilmek durumundadır. Bochvar'a göre bu gibi paradoksal ifadeler ne doğru ne de yanlıştır. Bu gibi ifadeler için üçüncü bir değer, yani paradoksal veya anlamsız olma hâli söz konusudur."(Ural, 1987: 304). Bir diğer mantıkçı Kleene (1952) ise "bir ifadenin doğru mu yanlış mı olduğunun belirlenememesi, diğer bir deyişle, bir ifadenin doğruluk değeri hakkında karar verilememesi durumunu üçüncü diğer olarak almıştır."(Ural, 1987: 305) der. Pek çok mantıkçı ve filozofun görüşlerinden hareketle şu söylenebilir ki klasik mantıkta çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi var iken düşüncede var olan paradoksta bu ilkeler reddedilir. Önerme doğru kabul edildiğinde yanlış; yanlış kabul edildiğinde doğru görünüyorsa orada belirsizlik ve çelişki vardır, bir de kısır döngü o çarka girdiyse paradoks da vardır demektir.

Peki, bir de Clark'ın güçlendirilmiş yalancı paradoksunu ele alalım. **"Bu önerme doğru değildir."** Burada kendine göndermeli kullanım, önermenin hem doğru olduğu hem olmadığı çelişkisine yol açar. Çelişki türetmek için iki değerlilik ilkesini, her önermenin doğru ya da yanlış olduğu ilkesini varsaymamıza gerek yoktur; oysa basit yalancıdan bir çelişki türetmek için iki değerliliği varsaymaya ihtiyacım varmış gibi görünür (Clark, 2009:88). Clark'ın burada bahsettiği iki değerlilik ilkesi, bir önermenin mantıksal değerinin sadece doğru veya yanlış ifade etmesidir. Yani ya doğru ya yanlış olmalıdır. Fakat paradoks, üçüncü bir halin olasılığını kendine dâhil etmiştir. Bu yüzden der ki bir önermenin doğruluk değeri hem doğru hem yanlış olabilir ve sonuç olarak bir belirsizlik ortaya çıkar. Kısacası Clark, basit ve güçlendirilmiş yalancı paradokslarıyla ifade etmek istediği şey, bu ve buna benzer önermeler oluşturularak pek çok belirsiz önermeler yani paradokslu cümleler oluşturabilir. Önemli olan paradokslu önermede tutarsızlık, karşıtlık, çelişki gibi kendine göndermeli bir durum ve kısır bir döngünün olmasıdır.

4.2. Yiğın Paradoksu

Literatürde **Sorites** olarak da anılan *Yiğın Paradoksu* (*paradox of the heap*)nun izi, Clark'ın ifade ettiği (2009: 120) gibi Aristoteles'in çağdaşı Eubulides'e kadar sürülmüştür. Bu paradoks, birçok nesne ve birey üzerinden benzer belirsizlik sağlanarak pek çok kez oluşturul-

⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lukasiewicz> (09.05.2022). Çok değerli mantık, önermenin ikiden fazla değere sahip olduğunu kabul eden mantık sistemidir. Diğer bir adıyla üç değerli mantık, doğru, yanlış ve belirsiz değerlerine sahiptir. Aristoteles'in kurmuş olduğu mantık sistemi iki değerli iken Lukasiewicz (1920) ve Post (1921) sayesinde çok değerli mantık sistemi kurulmuştur. (ayrıca bkz. Lukasiewicz, J. (1930) : «Many - Valued systems of propositional logics., Ed. McCall, Polish Logic, Oxford U.P. 1967.)

muştur. Clark'ın kitabındaki tahıl yığını muhakemesinden yola çıkarak bu paradoksu ele alalım.

10.000 tahıl taneli bir öbek, bir yığındır. (öncül)

10.000 tahıl tanesi bir yığın ise 9999 tahıl tanesi de öyledir. (ardıl)

O halde 9999 tahıl tanesi bir yığındır.

9999 tahıl tanesi bir yığın ise 9998 tahıl tanesi de öyledir.

O halde 9998 tahıl tanesi bir yığındır.

...

2 tahıl tanesi bir yığın ise tek tahıl tane de öyledir.

O halde tek tahıl tanesi bir yığındır. (sonuç)

“Bu sonuca, *modus ponens* (ya da *öncülü doğrulama*) olarak bilinen mantıksal çıkarım biçiminin tekrarlı uygulanmasıyla ulaşılır: p ise o zaman q; p; o halde q. Her alt muhakemenin sonucunun bir sonrakinin öncülü haline geldiği bu türden zincirleme muhakemeye ‘zincirleme tasım’ denilir.”(Clark, 2009: 114). Zincirleme tasımda ilk önermenin yüklemi, bir sonraki önermenin yüklemine eklenerek A, B ise B, C’dir, diyerek devam eder ve o halde A, C’dir sonucunu elde eder. Fakat sonuç, her zaman doğru olmayabilir. Yukarıdaki örnek bunun en iyi örneklerinden biridir. Bu paradoksun özü kel bir adam ve sahildeki kum taneleriyle de örneklenmiştir.

Yığın paradoksu, aslında bir şeyi ifade etmede veya düşünmede dilin sınırlılığını bize gösterir. Dil, tecrübelerimiz neticesinde ortaya çıkmış ve tecrübelerimiz yeni sözcükler oluşturmamızı sağlamıştır. Derin yapıda verilmek istenen mesajlar bu sözcüklerle sağlanmaktadır. Fakat cümlelerde/önermelerde kullanılan adlar ve ortaçlar, bazen ifade edilmek istenen şeyi tam anlamıyla ortaya koyamaz ve önermenin doğruluk derecesi düşer, kesinlik yitirilir. “Öyle görünüyor ki dilimiz, zincirleme tasımlı muhakemeler kurmak için kullanılabilen çok sayıda muğlak isim ve sıfat içeriyor. Yetişkin, kitap, dağ, göl, sıcak, kel, ağır ve uzun bu durumun açık örnekleridir. Örneğin çocuk büyüyüp birkaç milyon saniyelik geçişten sonra yetişkin olur. Bir anda çocuk olan birinin bir saniye sonra yetişkin olduğunu düşünmek saçmalık gibi görünür. Oysa yasal ergenlik çağına bir gecede kesin bir zamanda ulaşılır.”(Clark, 2009: 116). Paradoks cümlelerinde muğlak bir ad veya ortaç sıklıkla tercih edilir. Yığın paradoksu için de Clark (2009: 117) ayrıca şu ifadeleri söyler: “Yığın teriminin özniteliği, daha fazla tahıl tanesi eksildikçe daha az doğru olur; sonunda o kadar az tahıl tanesi kalır ki bu niteleme düpedüz yanlış olur. Bir tek tahıl tanesinin eksilmesi bile birikintiyi yığın olmamaya biraz yaklaştırır; aradaki fark ilginç çekmeyecek kadar küçük olmasına karşın.” Öyleyse Yığın Paradoksu’nun tüm öncülleri için aynı doğruluk değeri verilemez. Yığındaki her bir tahıl tanesi azaldıkça yığın adının özniteliği de azalmaktadır.

4. Sonuç

Etimolojik olarak “para” ve “doxa” sözcüklerinin yapıcı ve anlamca birleşmesi ile oluşmuş paradoks kavramının tarihi Antik Yunan’a dayanmaktadır. Paradoks kavramının tanımı

ve ne olduğu o dönemden günümüze kadar hala tartışılmaktadır. Kimi paradoksun bir anlamsızlıktan ibaret olduğunu söylerken kimi de paradoksun altında gizli bir anlam hazinesi olduğunu dile getirmiştir. Paradoks terimi, başta felsefe ve mantık olmak üzere ekonomi, sosyoloji, dil ve edebiyat gibi pek çok alanda karşılaştığımız bir terimdir. Her alanda farklı açılardan ele alınsa da paradoksun mantığı tüm alanlarda aynıdır: gerçek durumla çelişen bir yapıdır.

Anlamın çatışkısı yani paradoks, bir veya birden fazla önermenin veya ifadenin doğruluğu kabul edildiğinde yanlış, yanlışlığı kabul edildiğinde doğru görünmesi ve böyle bir görünümün altında yatan gizli bir anlamlılığı ifade eder. Bazı kaynaklarda çelişkinin tanımında verilen paradoks, aslında çelişkiden bir bakıma farklılık göstermektedir. Çelişki, iki önerme/ ifadenin çelişmesi durumunda önermelerden sadece birinin doğruluğunu ifade ederken; paradoks, önerme/ ifadelerden ikisini doğru kabul edebilmektedir. Paradoksal ifadeler, görünüşte saçma ve anlamsız görünse de karşıtlığın ve çelişkinin verdiği çarpıcı anlatımla farklı bir boyut kazanmaktadır.

Paradoksal anlatımlar, nesirden ziyade şiirde kendini daha çok gösterir. Şiir, mecaz ve sembolik ifadelerle doludur. Dolayısıyla şair, gerek dilin sınırlılığı veya yetersizliği gerek bir gizem oluşturma gayesi ile paradoksal ifadelere ihtiyaç duyabilir. Hallac-ı Mansur, Ene'l-Hakk sözüyle her ne kadar "Ben Hakkım" dese de aslında bu sözüyle "Hakk'tan başka kimse yok, Hakk bizi yarattı, biz ondan bir parçayız. Öyleyse ben Hakkım" demek istemiştir. Fakat dönemindeki kişiler sözün derin yapısındaki anlamı görememiştir ve onu Allah'a şirk koştuktan dolayı idam etmişlerdir. Görüldüğü üzere paradoksal bir ifade kendisiyle çelişse de altında yatan saklı bir anlam mutlaka vardır. Paradoksu paradoks yapan da budur.

Paradoksun pek çok türü vardır: Aşıl ve kaplumbağa paradoksu, ok paradoksu, Russell paradoksu, Yablo paradoksu, yalancı paradoksu, yığın paradoksu, Zenon paradoksu, vs. M. Clark'ın sözü edilen Paradokslar Kitabı'ndan literatürde en bilinen paradokslardan ikisine yer verildi: Yalancı Paradoksu ve Yığın Paradoksu. Biri "Bütün Giritliler yalancıdır." ifadesi, diğeri "10.000 tahıl taneli bir öbek, bir yığındır." öncülü ile başlayıp ardıl önermelerle bir çıkarımda bulunan muhakeme. Her iki paradoksta da karşıtlık ve çelişki söz konusudur. Karşıtlık ve çelişkinin biraradalığı önerme tümcelerinin bir kısır döngüye girmesini kaçınılmaz kılmıştır. Girilen kısır döngüden çıkılmaz bir bütünlük, önerme/ ifadeyi muğlaklığa sürüklemektedir. Bazı isimler ve ortaçların muğlaklığı cümlede çelişkiye yol açabilmektedir. Çelişkinin ortadan kaldırılması bu muğlak terimlerin ortadan kaldırılması ile mümkün olabilir. Fakat muğlak terimler ortadan kaldırıldığı halde hala bir belirsizlik hâkim ise tümcede paradoksal bir durum olduğunu gösterir.

Kıscacası, paradoks sadece bir felsefe terimidir deyip bu kavramı göz ardı etmek yerine paradoksu kavramak ve paradoksun altında yatan saklı anlamı keşfetmek, dil ve edebiyatı farklı bir bakış açısı ile görebilmek ve yorumlayabilmek için bu kavramı daha geniş bir açıdan ele almak ve incelemek gerekir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2009). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Akşehirli, S. (2014). "Dereceli Karşıt Anlamlılarda Belirtisizlik Ve Ölçek Yapısı." *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 47-66.
- Aristoteles (1996). *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1005b19, 201-202.
- Bochvar, D. A. (1939). "On a three-valued logical calculus and its application to the analysis of contradictories", *Matematiceskis Sbornik* 4.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Clark, M. (2009). *Paradokslar kitabı*. çev. Ahmet Fehmi. İstanbul: Hil Yayın.
- Crystal, D. (2007). *A Dictionary of Linguistics & Phonetics*. United States: Blackwell Publishing.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cürcani, S. Ş. (1987). *et-Ta'rifat*. tah. Abdurrahman Umeyra, Beyrut.
- Ferhat, N. (2017). "Çelişkinin Devinimi". *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2017 Güz, sayı: 24, s. 177-194.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabey, R. A. (2019). "Çelişkilere Dönüş: Łukasiewicz İtirazı" *Felsefe ArkiviArchives of Philosophy*, S. 51, s.139-151.
- Kleene, S. C. (1952). *Introduction to Metamathematics*, North- Holland.

- Sazak, ř. (2020). "Türkiye Türkçesinde Karşıtlık İşlevli Söz Dizimsel Yapılar." Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S: 9/22, s.120-155.
- Sorensen, R. (2003). A Brief History Of The Paradox, Oxford University Press Inc., New York.
- Ural, ř. (1987). Çok-Değerli Mantık. Felsefe Arkivi. Cilt 0, Sayı 26.
- Timuçin (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut yayınları.
- Taşkesen, T. (2001). "Gödel'in Aksiyomatik Sistemlerin Tam Olmamasına Dair Teoremi ve Paradokslar". Yüksek Lisans Tezi, Muğla, Muğla Üniversitesi.
- Willners, C. (2001). Antonyms in Context: A Corpus-Based Semantic Analysis of Swedish Descriptive Adjectives. Lund: Lunds Universitet Press.
- Wolpert, L. (1994). *Bilimin Doğal Olmayan Doğası*. çev. Evcimen Perçin. İstanbul.
- Yeşilyurt, T. (2016). *Söz'ün Anlamı Teolojik Dilin Paradoksal Görünümünü Üzerine Bir Çözümleme*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Extended Summary

Etymologically, the history of the concept of paradox, which is formed by the combination of the words "para" and "doxa", is based on Ancient Greece. The definition of the concept of paradox and what it is are still debated from that period to the present. Some says that the paradox consisted of meaninglessness, while others stated that there was a hidden treasure of meaning under the paradox. The term paradox is a term we encounter in many fields such as philosophy and logic, economics, sociology, language and literature. Paradox, which is also encountered in language and literature, has been used by poets mostly as a way of saying or a way of expression. To show that paradox is not just a logical contradiction, the concept, its use in language, needs to be considered. Although it is handled from different angles in each area, the logic of the paradox is the same in all areas: it is a structure that contradicts the real situation.

The paradox of meaning refers to the fact that one or more propositions or statements appear false when accepted to be true, and true when falsely accepted, and a hidden significance underlying such an appearance. The paradox given in the definition of contradiction in some sources actually differs from contradiction in a way. Contradiction expresses the truth of only one of the propositions in case of two propositions/statements contradicting; paradox is able to accept two of the propositions/statements as true. Paradoxical expressions, seemingly absurd and meaningless, gain a different dimension with the striking expression of contrast and contradiction.

The paradox of the antithesis of meaning, although it contains contradiction in the surface structure, has a mysterious great significance waiting to be discovered in the deep structure.

The limitation of the daily language pushes the individual to say what he wants to express by going beyond the rules. Therefore, the individual can reach the peak of these limits with metaphors and symbolic expressions. Perhaps the paradox is the best way to implicitly state what is meant to be said; it is beyond meaning. Of course, the paradox is not just the vicious circle we talked about earlier. If we think of it as a vicious circle, it would be incomplete for the definition of paradox. Although expressions sometimes enter a vicious circle in line with the possibilities given by the language, they do not express a meaninglessness.

Paradoxical expressions show themselves more in poetry than in prose. Poetry is full of metaphors and symbolic expressions. Therefore, the poet may need paradoxical expressions for the limitation or inadequacy of the language or for the purpose of creating a mystery. Although Hallac-ı Mansur says "I am the right" with the word Ene'l-Hakk, in fact, with this statement, "There is no one but God, God created us, we are a part of him. So he wanted to say "I am Right". However, the people of his time could not see the meaning in the deep structure of the word and they executed him for associating partners with Allah. As you can see, even if a paradoxical statement contradicts itself, there is a hidden meaning behind it.

There are many kinds of paradox: Achilles and tortoise paradox, arrow paradox, Russell paradox, Yablo paradox, liar paradox, stack paradox, Zeno paradox, etc. I have included two of the most well-known paradoxes in the literature from M. Clark's *Book of Paradoxes*: The Liar Paradox and the Stack Paradox. There is opposition and contradiction in both paradoxes. The coexistence of opposition and contradiction made it inevitable for propositional sentences to enter a vicious circle. The ambiguity of some nouns and participles can lead to contradictions in the sentence. Elimination of the contradiction may be possible by eliminating these ambiguous terms. However, if the ambiguous terms are removed and there is still an ambiguity, it indicates that there is a paradoxical situation in the sentence. One is "All Cretans are liars." expression, the other being "A heap of 10,000 grains is a heap." a reasoning that begins with antecedent and makes an inference with subsequent propositions. There is opposition and contradiction in both paradoxes. The coexistence of opposition and contradiction made it inevitable for propositional sentences to enter a vicious circle. An inextricable integrity from the vicious circle leads the proposition/statement into ambiguity.

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları
Dergisi [DADA]
Haziran 2022

International Journal of Interdisciplinary
Language Studies [IJILS]
June 2022

Atıf (cite): İlbaş, Songül (2022). “Ermenek Yörük Ağzı” adlı eser üzerine, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 4, 93-96.

“Ermenek Yörük Ağzı” Adlı Eser Üzerine About of the “Ermenek Yörük Ağzı” Named Book

Songül İLBAŞ¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Paper Type: Book Review

Nazmi ALAN (2022). *Ermenek Yörük Ağzı*, Ankara: Gazi Kitabevi, 263 s. ISBN: 9786258413823

¹ Öğr. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Çavdır Meslek Yüksekokulu, songulilbas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4525-347X

Ağız çalışmaları, dil araştırmalarının önemli bir konulunu oluşturur ve dilin tarihi gelişimi, coğrafya-dil ilişkisi, etnik yapı gibi konularda araştırmacılara değerli veriler sunar. Geçmişten günümüze Türkiye Türkçesi ağızları üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte çalışılmayı bekleyen çok sayıda ağız bölgesi vardır. Konuyla ilgili son çalışmalardan biri olan Ermenek Yörük Ağızı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Dr. Nazmi ALAN tarafından hazırlanmış ve Gazi Kitabevi'nden 2022'de okuyuculara sunulmuştur.

Karaman ağızıyla ilgili bazı çalışmalar bulunmakla birlikte Ermenek merkezde ve ilçeye bağlı köylerde bulunan Yörüklerin ağız özellikleri üzerine herhangi bir çalışmanın olmaması kitabın hazırlanmasına sebep olmuştur. Karaman bölgesinin ağız özellikleriyle benzerlik gösterse de Yörük geleneklerini hâlâ devam ettiren Ermenek Yörüklerinin ağız kitapta ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmanın ilk aşaması olarak Ermenek merkeze bağlı mahallelerden, Ermenek'e bağlı beldelerden ve köylerden derlemeler yapılmıştır. Dört bölümden oluşan kitabın temelini dil incelemesinin yapıldığı ikinci bölüm oluşturmaktadır. Söz varlığı ise "Sözlük" bölümünde ortaya konmuştur. Ayrıca "Sonuç" ve "Kaynakça" bölümlerinden sonra bölgeyle ilgili haritalar da eklenmiştir.

Kitabın birinci bölümü "Genel Özellikleriyle Ermenek" başlıklıdır. Bu bölümde öncelikle Ermenek'in coğrafi konumu, iklimi, bitki örtüsü, ekonomik durumu ve tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçeye ilgili fermanından hareketle bölgenin Türk dilinin gelişimi konusundaki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Aynı bölümde Yörüklerin bölgeye yerleşmeleri anlatılmış ve Yörük hayat tarzının Ermenek'teki bugünkü durumuna değinilmiştir. Son olarak bölgeyle ilgili bugüne kadar yapılan ağız çalışmaları sıralanarak kitabın birinci bölümü tamamlanmıştır.

İkinci bölüm "Dil İncelemesi" başlıklıdır. Dil incelemesi iki başlık altında yapılmış, ilk olarak ses bilgisi arkasından biçim bilgisi ele alınmıştır. Ses bilgisi incelemesinde metinlerde geçen ölçünlü ve ölçün dışı ünlü ve ünsüzler tanımlanarak bu seslerle ilgili ortaya çıkan ses olayları anlatılmıştır. Anlatılanlar tablolarla desteklenerek açıklayıcı hale getirilmiştir. Biçim bilgisinde ise yöre ağızında kullanılan türetimlikler ve işletimlikler sınıflandırılarak anlatılmıştır. Ses bilgisinde olduğu gibi biçim bilgisinde de tablolara yer verilmiştir.

"Metinler" kitabın üçüncü bölümüdür. Bu bölümde Ermenek'in sekiz merkez mahallesinden, Ermenek'e bağlı iki beldenin dokuz mahallesinden ve Ermenek'e bağlı yirmi üç köyden toplam elli sekiz metin bulunmaktadır. Derlenen metinler yazar tarafından belirlenmiş bir transkripsiyon alfabesi ile yazıya aktarılmıştır. Metinlere ve her metni oluşturan satırlara numara verilerek örneklerde bu numaralara gönderme yapılmıştır. Her metnin başında yer, kaynak kişi, derleyen, kayıt türü ve konu bilgisi verilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü "Sözlük"tür. Burada bölümde, metinlerde geçen ve bölgede yaygın olarak kullanılan sözcükler ve sözcük öbekleri ile ölçünlü dilde bulunduğu halde böl-

gede farklı anlamda ya da farklı söyleyişle kullanılan sözcüklere ve sözcük öbeklerine yer verilmiştir. Yani kitapta ses bilgisi ve biçim bilgisi özelliklerinin yanında bölgenin söz varlığı hakkında da bilgi verilmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz bölümlerde yapılan incelemeler sonucunda kitabın “Sonuç” bölümünde Ermenek’te yaşayan Yörüklerin ağız özellikleriyle ilgili tespitler dile getirilmiştir. Buna göre Ermenek Yörük ağızında ölçünlü dilde bulunan ünlü ve ünsüzlerin yanında kimi ölçün dışı ünlü ve ünsüzler bulunmaktadır. Ayrıca ölçünlü dilde bulunmayan birincil uzun ünlü örnekleri de görülmüştür ancak ses olaylarına bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlüler daha yaygındır. /ɲ/ sesinin kök ve tabanlarda korunduğu örnekler vardır.

Kitapta Ermenek Yörük ağızı ölçünlü Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında damak ve dudak uyumunun bu ağızda daha ileri olduğu görülmüştür. Bu ağızın en yaygın özelliklerinden biri ise /ö/ ve /ü/ seslerinden görülen artılılaşma olarak tespit edilmiştir. Aynı zamanda ötümlüleşme ve yarı ötümlüleşme bütün Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi bu ağızda da özellikle /k/>/g/, /k/>/ğ/, /t/>/d/ seslerinde yaygındır. Ötümlüleşme kadar yaygın olmasa da kimi sözcüklerde ötümsüzleşme ve yarı ötümsüzleşme örnekleri de görülmüştür.

Yazara göre Ermenek Yörük ağızının yaygın özelliklerinden bir diğeri ünsüz uyumsuzludur. Hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde örnekleri yaygın olarak tespit edilmiştir. /ç/ > /ş/ sızıcılılaşması da sık görülen özellikler arasında sayılmıştır.

Biçimbilgisi bölümünde şimdiki zaman işaretleyicisi olarak $-(A/T^4)yoru$ biçimbiriminin kullanımı belirlenmiştir. Aynı zamanda “gèt-di miydi” örneğinde olduğu gibi “eylem- $\{dI^4\}$ -sayı-kişi ulamı $+mI^4 / mI^4ydI^4$ ” yapısının da yaygın olduğu tespit edilmiştir. $-\{mI^4\}$, $-\{DI^4\}$, $\{(A/T^4)yor\}$, $-\{(A/T^4)r\}$ ve $-\{(y)AcaK\}$ - biçimbirimlerinin ölçünlü dilde olduğu gibi Ermenek Yörük ağızında da zaman anlamı işlevi dışında bakış ve kiplik işlevleriyle kullanımının yaygın olduğu ifade edilmiştir.

Eylem çekimlerinde teklik 1. kişi biçimbirimi olarak $-(I^4)m$ yerine $-(I^4)n$ kullanımının Ermenek Yörük ağızında daha yaygın olduğu görülmüştür. Yine bu ağızda “barmağ, güzel, büyükler, eyi, şordan, kölgede, yörüdük, bişirisin” gibi eskicil biçimlerin korunduğu da kitapta varılan sonuçlar arasındadır.

Kitabın sonuna incelemesi yapılan bölgeyle ilgili okuyuculara fikir vermek adına üç harita eklenmiştir. Bunlardan ilkinde Karaman ilinin Türkiye haritasındaki yeri, ikincide Karaman’ın ilçeleri, üçüncüde ise Ermenek ilçesi yer almaktadır.

Yazarın ayrıntılı bir şekilde yaptığı dil incelemesi sayesinde ağız araştırmalarına katkı sağlayacak bir çalışma ortaya çıkmış ve ağız araştırmaları alanındaki bir eksik daha tamamlanmış olmuştur.

Songül İLBAŞ

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları
Dergisi [DADA]
Haziran 2022

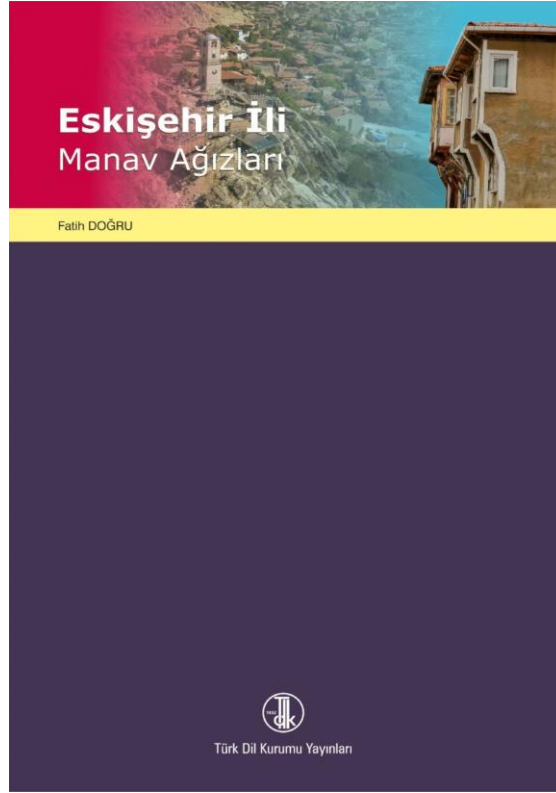
International Journal of Interdisciplinary
Language Studies [IJILS]
June 2022

Atıf (cite): Belek, Büşra (2022). “Eskişehir İli Manav Ağızları” adlı eser üzerine, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 4, 97-99.

“Eskişehir İli Manav Ağızları” Adlı Eser Üzerine About of the “Eskişehir İli Manav Ağızları” Named Book

Büşra BELEK¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Paper Type: Book Review

Fatih DOĞRU (2022). Eskişehir İli Manav Ağızları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2368 s. ISBN: 9789751751409

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: busrabelek1@gmail.com ORCID: 0000-0003-3996-4117

Dil çalışmalarında, ağız araştırmaları şüphesiz önemli bir yer tutmaktadır. Eskişehir Os-mangazi Üniversitesi Araştırma Görevlisi Dr. Fatih DOĞRU'nun hazırlamış olduğu Eskişehir İli Manav Ağızları kitabı, 2022 yılı Nisan ayında Türk Dil Kurumu tarafından e-kitap olarak yayımlanmıştır. Çalışma, Eskişehir'de 191 kırsal yerleşim yerinden derlenen 200 kadar metin üzerinde yapılmıştır. Söz konusu derleme metinleri 2013 yılında Prof. Dr. Erdoğan Boz'un yürütücülüğünde 112K405 numaralı TÜBİTAK destekli olarak hazırlanan *Eskişehir İli Dil Atlası* projesinde yapılan saha çalışmalarından elde edilmiştir.

Kitap dört ana bölümden oluşmaktadır:

Kitabın ilk bölümünü *Eskişehir İli ve Manavlar* başlığı oluşturmaktadır. Bu bölümde Eskişehir ili coğrafyası ve genel özellikleri, iklimi, bitki örtüsü, nüfusu ve tarihi ele alınmıştır. Eskişehir ilinin Selçuklu dönemi ve öncesine, Beylikler ve Osmanlı dönemine, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemindeki tarihine yer verilmiştir. Ardından *Manavlar* alt başlığı altında Manavların tarihi ve etnik kökeninden bahsedildikten sonra Manav adının nereden geldiğine dair birçok açıklamaya yer verilmiştir. *Manavlar* bölümünün sonunda Manav ağızları konuşulan yerleşim yerlerinin isimleri verilmiş ve Eskişehir'deki Manav yerleşimlerine ait bir harita koyularak okuyucunun Manav yerleşimlerini Eskişehir ili haritası üzerinde görmesi de sağlanmıştır.

Daha sonra *Eskişehir İli Ağızları* alt başlığında Eskişehir'de konuşulan ağızlara değinilmiş ve Eskişehir ili ağızları hakkında yapılan bilimsel çalışmalara yer verilmiştir. Ardından Eskişehir ili Manav ağızları alt ağız bölgelerinin tablosu verilerek hangi Manav yerleşim yerlerinin hangi alt ağız bölgesinde olduğu gösterilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde *Dil İncelemesi* bulunmaktadır. Bu bölümde Eskişehir ili Manav ağızlarında kullanılan sesler hakkında bilgi verilmiş, görülen ses uyumları ve ses değişimleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yazar, Eskişehir ili Manav ağızlarını iki alt ağız bölgesine ayırmış ve I. alt ağız bölgesinde; son seste /A/ ve /I/ seslerinin yaygın olarak korunduğunu, II. alt ağız bölgesinde ise; son seste /A>/I/, /I>/A/ değişimleri görüldüğünü belirtmiştir.

İkinci bölümün alt başlığı olan *Sesler* kısmında *Ünlüler'e* değinilmiş ve Eskişehir ili Manav ağızlarında *Ölçünlü Ünlüler*, *Ölçün Dışı Ünlüler*, *Kısa Ünlüler*, *Uzun Ünlüler* ve *Çift Ünlüler* incelenmiştir. Ayrıca ölçünlü ünlülerin yanında Eskişehir ili Manav ağızlarında görülen ölçün dışı ünlülerden hangilerinin daha seyrek, hangilerinin daha sık görüldüğü tespit edilmiştir.

Ünlüler'den sonra *Ünsüzler* de incelenmiş ve ardından *Ses Değişimleri* kısmına geçilmiştir. Bu kısımda *Ünlü Değişimleri*, *Ünsüz Değişimleri* ve *Ünlü-Ünsüz Değişimleri* ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Eskişehir ili Manav ağızlarında çok fazla geçişme örneğinin olduğu tespit edilmiş, art zamanlı ve eş zamanlı olarak da ötümlüleşme ve yarı ötümlüleşmenin ileri durumda olduğu belirtilmiştir.

Üçüncü bölüm olan *Metinler* bölümünde derlenen metinler, *I. Alt Ağız Bölgesi* ve *II. Alt Ağız Bölgesi* olarak ikiye ayrılmış ve bu bölümde 200 metne yer verilmiştir. *I. Alt Ağız Bölgesi*'ne ait 161, *II. Alt Ağız Bölgesi*'ne ait ise 39 derleme metni bulunmaktadır. Her metnin başında gidilen *köy/mahalle adı*, *kaynak kişilerin adı*, *soyadı*, *yaşı* ve *eğitim durumu*, *derleyen kişinin adı*, *derleme yapılan yerin adı*, *kayıt türü* ve *konu* hakkında bilgiler verilmiştir. Derleme esnasında elde edilen ses ve video kayıtları, çeviri yazı işaretleri kullanılarak yazıya aktarılmıştır.

Toplamda 2368 sayfadan oluşan bu eserin dördüncü ve son bölümünde *Bağlamsal Sözlük ve Dizin* bulunmaktadır. Metinlerde yer alan bütün sözcükler, anlamları ve çekimli biçimleriyle alfabetik olarak dizinde sıralanmıştır. Sözcüklerin değişkeleri alfabe sırasında gösterilmiş ve yanlarında anlamın verildiği madde başına gönderme yapılmıştır. Sözcükler sadece tek başına ele alınmamış madde başı olarak yer alan sözcüklerin altında madde başıyla ilişkili atasözü, deyim, birleşik söz, birleşik fiil vb. alt madde başlarına da yer verilmiştir. Ayrıca Eskişehir İli Manav Ağızlarında sözlükselleştii varsayılan sözcükler, dizin içerisinde madde başı olarak yer almıştır. Dizinin sonunda *şahıs adları*, *soyadları*, *yer ve kurum adları* için ayrı ayrı birer dizin de oluşturulmuştur.

Eskişehir ili Manav ağızlarıyla ilgili kitap boyunca yapılan tespitler *Değerlendirme ve Sonuç* bölümünde maddeler hâlinde sıralanmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.